

ÜNİTE NO: II

TÜRKÇENİN TARİHİ GELİŞİMİ

AMAÇLARIMIZ:

1. Türkçenin derinliğini göstermek
2. Türkçenin eserlerini tanıtmak
3. Türkçenin ölümsüzlüğünü hissettirmek

ANAHTAR KAVRAMLAR:

Konuşma dili, yazı dili, lehçe, şive, yazıt, alfabe, Göktürk Alfabesi, Uygur Alfabesi, Arap Alfabesi, Latin Alfabesi.

İÇİNDEKİLER

- A. Konuşma Dili Olarak Türkçe
- B. Yazı Dili Olarak Türkçe
  - 1. Eski Türkçe Dönemi
  - 2. Orta Türkçe Dönemi
  - 3. Yeni Türkçe Dönemi

ÖZET

Dilimiz öz kaynaklarımızın izlenmesine göre 3.500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bunun 1.300 yıllık diliminde yazı dili olarak kullanılması söz konusudur. Konuşma dili olarak Türkçeyi önce Sakalar, sonra Hunlar kullandı. Sagu,sav, koşuk ve destanlara bakılarak Göktürklerle Uygurların da devlet kurmadan önce Türkçeyi konuşma dili olarak kullandıkları söylenebilir. Yazı dili dönemini 8. Yüzyılın başlarında Göktürkler başlatmış, aynı yüzyılın ortalarında Uygurlar sürdürmüştür. 11. yüzyıldan başlayarak 12. yüzyılda ise Karahanlılar Eski Türkçe Döneminin son halkasını oluşturmuşlardır. 13, 14 ve 15. Yüzyıllarda Orta Türkçe Dönemi, göçler yüzünden iki yazı dili halinde dallanmaya uğrayarak varlığını sürdürmüştür. Kuzey-doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi olarak. Kuzey-doğu Türkçesinin merkezinde Harezmi, Batı Türkçesinin odağında Eski Anadolu

Türkçesi adıyla da bilinen Oğuzca vardır. 16. Yüzyılda başlayan Yeni Türkçe Döneminde ise dilimiz üç yazı diline ayrılmıştır. Doğu Türkçesini Harezmce'nin yerini alan Çağatayca, Kuzey Türkçesini Harezmceyle aynı yüzyıllarda eserler veren Kıpçakça temsil etmişlerdir. Batı Türkçesi, Yeni Türkçe Döneminde dört kola ayrılmıştır. En büyük kol sonradan yerini Türkiye Türkçesine bırakacak olan Osmanlı Türkçesidir. Diğerleri de Azerbaycan ve Türkmen Türkçeleri ile Gagavuzcadır.

A.KONUŞMA DİLİ OLARAK TÜRKÇE

Türkçenin 7.000 yıllık bir dil olduğunu söyleyenler, Sümercedeki 160 Türkçe sözcüğe dayanıyorlar. Bu sözcüklerin Sümerceden dilimize geçmiş olma ihtimalini de düşünerek bu görüşe sıcak bakamıyoruz. Yerli kaynaklara dayanarak dilimizin en az 3.500 yıllık olduğu söylenebilir. Başlangıçta Altayca adlı bir anadilden Moğolca, Japonca ve Korece ile birlikte ayrılan Türkçe, üç lehçe de doğurmuştur. Bunlar Yakutça, Çuvaşça ve Halaçcadır. Türkçeyi ilk konuşan Türkler Sakalardır. Bunu M.Ö. 7. yüzyılda oluşan Alp Er Tunga Sagusundan anlıyoruz. İlk Türk devletinin Sakalar olduğu Zeki V. Togan'ın Umumi Türk Tarihine Giriş adlı eserinde belirlenmiştir.

Sakaların M.Ö. 15. yy.da devlet kurdukları düşünülmektedir. Buna göre Türkçe konuşma dili olarak 3.500 yıllıktır. Yine destan, sav, koşuk gibi öteki sözlü örneklerle bakarak Sakalardan sonra Hunların dilimizi konuştukları Oğuz Kağan Destanı'nın Türkçe oluşundan anlaşılır. Hunlardan sonra da önce Göktürkler, sonra da Uygurlar konuşma dili olarak Türkçeyi kullandılar. Ergenekon ve Göç destanlarının Türkçe oluşu bunun kanıtıdır. Göktürkler daha sonra yazılı dönemi de başlatırlar, Uygurlar da yazılı dönemi sürdürürler.

Konuşma dili döneminin ilk örneği olmak bakımından Alp Er Tunga Sagusu önemlidir. Sagu'da, Saka Türklerinin İranlılarla savaşları ve Alp Er Tunga'nın yiğitliği, ölümü anlatılır. Alp Er Tunga M.Ö. VII. yüzyılda

yaşamış, İran ordularını defalarca mağlup etmiş bir Saka hükümdarıdır. Tunga, Türk – İran savaşlarında ün kazanmış İran hükümdarı Keyhüsrev tarafından şerefine verilen bir davette zehirlenerek öldürülmüştür. Bu olay, Türk milletini derinden üzmüştür. İşte Sagu bu üzüntünün ürünüdür. Sagu'nun Kaşgarlı Mahmut tarafından XI. Yüzyılda derlenen küçük bir parçası günümüze ulaşmıştır. Firdevsi'nin Şehname'sinde Alp Er Tunga'dan Afrasyap adıyla söz edildiğini de belirtelim. Alp Er Tunga Sagusu'ndan günümüz Türkiye Türkçesi ile yazılmış bir bölüm:

Alp Er Tunga öldü mü,

Kötü dünya kaldı mı,

Felek öcünü aldı mı,

Şimdi yürek yırtılır!

Zaman fırsat gözetti

Gizli tuzak uzattı

Beyler, beyini şaşırttı

Kaçsa nasıl kurtulur?

Erler kurt gibi uluşur

Yaka yırtıp bağırsır

Yırlayıcı gibi inilder, ünler

Ağlamaktan gözü örtülür.

Beğler atlarını yordu

Kaygı onları durdurdu

Benizleri, yüzleri sarardı

Sanki safran sürülür.

Sıra Sizde: 1.Türkçeyi konuşma dili olarak ilk kullanan Türkler hangileridir? Bunu neye dayanarak söylüyoruz?

Sıra Sizde: 2. Türkçenin 7.000 yıllık bir dil olduğunu söyleyen araştırmacılar, hangi kaynağa dayanmaktadırlar?

B. YAZI DİLİ OLARAK TÜRKÇE:

Yazı dili olarak Türkçenin geçirdiği dönemleri; eski, orta ve yeni olmak üzere üçe ayırabiliriz. Eski Türkçe dönemi; Göktürk, Uygur ve Karanlı Türkçeleri olarak birbirini izleyen üç halkadan oluşur. Orta Türkçe döneminde aynı anda iki yazı dilimiz ortaya çıkmıştır: Kuzey-Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi. Yeni Türkçe döneminde ise aynı anda üç yazı dilimiz kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar; Doğu, Kuzey ve Batı Türkçeleridir.

I. Eski Türkçe Dönemi

Eldeki bilgi ve bulgulara göre Türkçe ile yazılmış ilk belgeler Yenisey Mezar Taşlarıdır. 5. yüzyıldan kalma bu taşlar, Türkçenin yazı dili kimliğini ortaya koymaktan uzaktır. Ayrıca I. Göktürk Kağanlığının kuruluşunun 30. yılında dikilen Buğut yazıtı, yazı dilimize başlangıç sayılacak nitelikte değildir. Çünkü üç tarafı Soğd yazısıyla Soğdça, bir tarafı Brahmi dilinde yazılmıştır. 2,5 metre yüksekliğinde bulunan bu yazıt, sonraki örnekler gibi kaplumbağa kaideli ve kurttan süt emen çocuk tepeliklidir. Göktürklerin ilk yılları ve komşuları hakkında bilgi vermekten başka Türk anıt mezar geleneğine uygun düzenlenmiş olması önemlidir.

Türkçenin yazı dili olarak bütün görkemiyle boy gösterdiği metin 8. yy. başlarında dikilen Orhun Yazıtlarıdır. Eski Türkçe adıyla anılan ilk yazı dili dönemimizin Göktürk Şivesi ile başladığı bu yazıtlardan anlaşılmaktadır. Yazıtların dilimiz ve tarihimiz açısından değerini M. Ergin şöyle dile getirmektedir:

"Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin ve ilk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askeri dehasının, Türk askerlik sanatının esasları. Türk gururun ilahi yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk içtimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri. Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri. Hükümdarane eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden milli istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık aleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı".

Eski Türkçe Yazı Dili döneminin 2.halkasını Uygurca oluşturur. Uygurcanın sözlü örneklerini Türeyiş ve Göç destanlarının örneklendirdiği görülür. Yazılı örneklerini ise Buda ve Mani dininin esaslarını anlatan metinler ortaya koyar. Bunlar Turfan yöresinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Uygurların kâğıda kitap basma tekniğini bildikleri anlaşılmaktadır. Dönemden kalma birçok hikâyenin yanında "kökünç" denilen bir tür ilkel tiyatro eseri de vardır. Kalyanamkara Papamkara, Altun Yaruk ve Sekiz Yükmek adlı eserler, Budizm'i anlatan dinî metinlerdir. Irk Bitig adlı eser ise bir fal kitabıdır. Ve Göktürk Alfabesi ile yazılmıştır. Öteki Uygurca eserler ise sağdan sola doğru yazılan ve Arap harflerine çok benzeyen ,Soğdlardan alınma 14 harfli Uygur alfabesiyle yazılmıştır.

- *Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi* (İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade): Burkancılığa ait bir menkıbenin hikâyesidir. İyi düşünceli şehzadenin bütün canlılara yardım etmek ve canlıların birbirlerini öldürmelerini engellemek için bir mücevheri elde etmek üzere yaptığı maceralı yolculuk anlatılır.

Uygurlardan kalma eserlerin Budizm'in esaslarını işlemelerinde, Budizm'in Türk karakterine uymamasının payı vardır. Et yemenin yasaklanması, ete düşkün bir toplum olan Uygurlarca pek benimsenmemiş, et yedikleri için günahkâr sayılan Türkler, günahlardan sıyrılmak için Budizm'i işleyen çok sayıda eser yazmışlardır.

Budizm'in et yerine "**ot**" ilkesi Türklerin göçerlikten kurtulup yerleşik yaşayışa geçmeleri sonucunu doğurmuş, tarımla geçim Türkçenin sözcük dağarcığını geliştirmiştir. Ayrıca Budist rahiplerinin adlarını kullanmaya başlamaları, özel adlarda ve dini terimlerde çok sayıda alıntı sözcüğün Türkçeye girmesine yol açmıştır.

Eski Türkçe döneminin Karahanlı Türkçesidir. 924 yılında 23 yaşında bir sultan olarak tahta çıkan Karahanlı hakanı Satuk Buğra'nın İslam'ı resmen din olarak kabul etmesiyle başlayan bu dönemde ilk ürün İslamiyetin kabul edilmesini konu edinen Satuk Buğra Han Menkıbesi'dir. Sözlü bir ürün olan bu menkıbeyi yine bir sözlü ürün olan Cengizname izler. Bu sözlü ürünlerden sonra ilk İslami eserler yazılır. Soğd kökenli Uygur Alfabesi bırakılarak Müslüman olan ülkelerin kullanmaya başladığı 28 harfli Arap Alfabesi alınır. İlk örnekler bu alfabe ile yazılır.

Karahanlı döneminde verilen yazılı ürünlerde Türkçeye din yolu ile Arapçadan, sanat yolu ile de Farsçadan binlerce sözcük ve birçok ek girer. Verilen örneklerde geleneksel Türk şiirinin ölçü ve birimi yanında Divan şiirinin aruz ölçüsü ve beyit birimi de kullanılmıştır. Yazıtlardan sonra Türkçenin şaheseri sayılan ilk örnekler Karahanlı Türkçesi ile verilir.

İlk örnek Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan Kutadgu Bilig'dir. Kutadgu Bilig, her iki Dünya'da da mutluluğa kavuşmak için gidilmesi gereken yolu göstermek maksadıyla yazılmıştır.

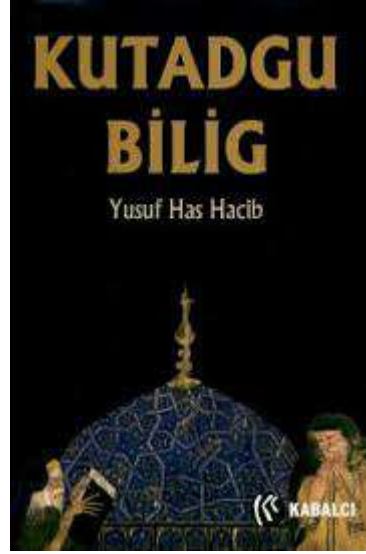
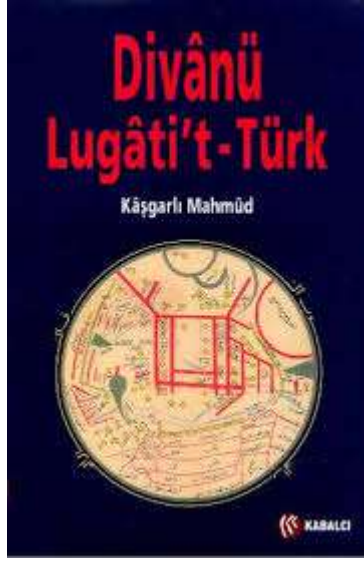
Yusuf Has Hâcib'e göre, öteki dünya'yı kazanmak için bu dünyadan el etek çekerek yalnızca ibadetle vakit geçirmek doğru değildir. Çünkü böyle bir insanın ne kendisine ne de toplumuna bir yararı vardır; oysa başkalarına yararlı olmayanlar ölümlere benzer; bir insanın erdemi, ancak başka insanlar arasındayken belli olur. Asıl din yolu, kötülere iyileştirmek, cefaya karşı vefa göstermek ve yanlışları bağışlamaktan geçer. İnsanlara hizmet etmek suretiyle faydalı olmak, bir kimseyi, hem bu dünyada hem de öteki dünyada mutlu kılacaktır.

Kutadgu Bilig, 1069-1070 yıllarında ve mesnevi tarzında yazılmıştır. Nazım birimi beyittir. (Redif ve kafiye kullanılmıştır.) Alegorik ve didaktiktir, 6645 beyitten oluşur. Siyasetname türünün ilk eseridir. Bazı bölümlerinde ansiklopedik bilgiler vardır. 4 soyut kavram üzerine kurulmuştur. Bunlar; Kün Togdı (hükümdar, kanun, adalet); Ay Toldı (mutluluk, saadet); Oğurmuş (akıbet, hayatın sonu); Ögdülmüş (Akıl, zekâ) Karahanlı Türkçesiyle yazılan ikinci eser Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divan ü Lugat i't-Türk'tür. Divan ü Lügati't-Türk'te, bugün ölmüş birçok güzel sözcük bulunduğu gibi, o zamanki kültürün ve medeni varlığın yüksekliğini gösterir bir hayli tanık da vardır.

Hele Türk fiillerinin yapısını gösteren kısımlar pek değerlidir; kitapta yer yer dil üzerine önemli kurallar söylenmiş; ses değişimleri, gramer halleri, diyalekt ayırtıları açık olarak gösterilmiştir. Bundan başka saymış olduğum şeyleri tanıklamak için bol ve zengin örnekler de vermiştir. Bu örneklerin çoğu cümle halinde olduğu için büyük bir anlama, değerli bir çözümleme kolaylığı göstermektedir. Örnekler; koşuklar, sagular, savlar, beyitlerden oluşur. Biz bu örneklerden yalnız o zamanın dil durumunu öğrenmekle kalmıyoruz; Türkün eski tarihini, edebiyatını, yaşayışını, düşünüşünü de birlikte öğreniyoruz. Bu faydalardan başka o zamanki coğrafi durum üzerine de doğru bilgiler elde ediyoruz.

Şimdiye değin eski Türk Dili ve eski Türk varlığı üzerine bunun kadar işe yarar, bunun kadar elverişli bir eser görülmemiştir; bu eser, tektir, tek kalacaktır. Türk dünyası Kaşgarlı Mahmut'un adını her zaman saygıyla anacaktır. 1073'te yazılan eser, Türkçenin ilk sözlüğü, antolojisi, ansiklopedisi ve dil bilgisi kitabıdır. Araplara Türkçe öğretmek, Türkçenin yaygınlığını göstermek için yazılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, bu eseri yazabilmek için, birçok Türk boyunu gezerek derlemeler yapmıştır. Divanü Lügati't-Türk 7500'den daha fazla Türkçe sözcük içerir. Dönemin özelliklerini yansıtan sözcükleri barındırması eserin değerini artırır.

Eserin önsözünde eserin yazılış amacını açıklarken hadislerle yer vermesi ilginçtir.. Yazar, gelecekte İslam'a en büyük hizmeti Türklerin vereceğini bu hadislerin ışığında belirlemiştir. Özellikle İstanbul'un fethini müjdeleyen hadisteki bilgiyi Türklerin gerçekleştireceğini söylemesi bu nedenle de Türklerin Arapça öğrenmeleri yerine Arapların Türkçe öğrenmeleri gereğini ileri sürmesi ve sözlüğünü de bu amaçla yazdığını sezdirmesi çok anlamlıdır. Kaşgarlı'nın bu girişimi sonraki yüzyıllarda da bir örnek oluşturmuş, Kölemenler birçok Türkçe-Arapça sözlük yazarak Araplara Türkçe öğretmeye çalışmışlardır. Et Tuhfetü'z-Zekiyye fi Lügati't-Türkiyye bu söylediğimize bir örnektir.

Karahanlı Türkçesiyle yazılan üçüncü önemli eser Atabetü'l Hakayık'tır. Konusu din ve ahlaktır. Allah'a Peygamber'e ve Dört Halife'ye övgüler vardır. Türk İslam Edebiyatı'nın ikinci büyük eseridir.

Eserin adı Gerçeklerin Eşiği anlamına gelir. Öğretici, bilgilendirici bir eserdir. Gazel ve kaside denilebilecek tarzda şiirler vardır. Eser mesnevi tarzında yazılmıştır. 46 beyit ve 101 dörtlükten oluşmaktadır. Aruzun Fe û lün fe û lün fe û lün fe û l kalıbıyla yazılmıştır. Arapça ve Farsça kelimeler vardır. Telmih sanatına sık yer verilmiştir. Eser 14 bölümden oluşur. Baştaki 5 bölüm giriş, şairin "nevi" adını verdiği 8 bölüm

asıl konu, sondaki 1 bölüm de bitiriş bölümüdür. Giriş bölümü kaside biçimiyle (aa ba ca da...) yazılmıştır.

Karahanlı Türkçesiyle yazılan dördüncü önemli eser Divan-ı Hikmet'tir. Eserde Ahmet Yesevi'nin kurucusu olduğu Yesevilik tarikatına ait bilgiler, dervişlik üzerine övgüler, cennet-cehennem tasvirleri, İslam peygamberinin hayatı ve mucizeleri anlatılır. Kitapta Allah aşkı Peygamber sevgisi işlenmiştir. Hikmet, hoş, hayırlı anlamlarına gelir. Sade ve yalın bir dil kullanılmıştır. Aruz ve hece ölçüsü bir arada kullanılmıştır. Dörtlük ve beyitlerle yazılmıştır. 144 hikmet ve 1 münacaattan oluşur. İstifham ve Tecahül-i Arif sanatları sık kullanılmıştır.

Eski Türkçe döneminde verilen eserlerdeki Türkçeyle Türkiye Türkçesi arasında belirgin farklar şöyle sıralanabilir:

1. Günümüz Türkçesinde g- ile başlayan sözcükler k- ile başlar.
2. Günümüzde d- ile başlayan sözcükler t- ile başlardı.
3. Bugün "v" ünsüzü taşıyan sözcüklerimizde "b" kullanılmıştır.
4. Belirtme ekimiz -i, -ik, yönelme ekimiz -e, -ge biçimindeydi.
5. -an ortağ eki, -gan biçiminde kullanılmıştır.
6. İle edatı yerine -n kullanılmıştır: okun> okla gibi.
7. Gibi yerine eşitlik eki -çe/-ça kullanılmıştır: subça> su gibi
8. -acak eki yerine -tacı, "alırım" yerine de alırmın kullanılmış.

Cevap Anahtarı:**Sıra Sizde 1:**

Sakalardır, Alp Er Tunga Sagusu'nun Türkçe olmasına dayanarak söylüyoruz.

Sıra Sizde 2:

Sümerceye dayanıyorlar. Sümercede 160 dolayında Türkçe sözcük bulunduğu araştırma sonucu ortaya çıkmıştır.

Sıra Sizde 3:

Türkçe yazılmış ilk edebi ürün Göktürkler tarafından yazılmış Orhun Anıtlarıdır.

ÜNİTE NO: II

TÜRKÇENİN TARİHİ GELİŞİMİ

(Bu ünite 2. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 2. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

AMAÇLARIMIZ:

1. Türkçenin derinliğini göstermek
2. Türkçenin eserlerini tanıtmak
3. Türkçenin ölümsüzlüğünü hissettirmek

ANAHTAR KAVRAMLAR:

Konuşma dili, yazı dili, lehçe, şive, yazıt, alfabe, Göktürk Alfabesi, Uygur Alfabesi, Arap Alfabesi, Latin Alfabesi.

İÇİNDEKİLER

Orta Türkçe Dönemi

Yeni Türkçe Dönemi

II. ORTA TÜRKÇE DÖNEMİ

Geçiş Dönemi de denilen bu dönem 13, 14 ve 15. yüzyılları kaplar. 13. yüzyıla kadar birbirini izleyen üç halkadan oluşan Eski Türkçe Döneminde tek yazı dili olan Türkçe, bu zamanda Kuzey-doğu ve Batı Türkçeleri şeklinde iki yazı diline ayrılır. Bunun nedeni göçlerdir.

Kuzey-doğu Türkçesi: Bel kemiğini Harezmi Türkçesi oluşturur. Hazar denizi ile Aral gölü arasında ve Aral'ın güneyindeki alanlarda doğan bu yazı dilinin en belirgin özelliği Moğol akınları yüzünden Moğolca dil birimlerinin Türkçeye girmesidir. Aslında bir adı da Hakaniye olan Karahanlı Türkçesinin uzantısıdır. Harezmce ile yazılan Türkçe eserler arasında "Anonim Kuran Tefsiri, Kısas ü'l-Enbiya, Muin ü'l Mürid, Revnak

ü'l İslam, Muhabbetname, Hüsrev ü Şirin ve Kerderli Mahmut tarafından 1358'de yazılan Nehcü'l-Feradis" vardır.

Batı Türkçesi: Anadolu'ya gelen Oğuzların yazı dilidir. Bir adı da Oğuzcadır. Oğuzlar 11. yüzyılda Anadolu'ya gelmelerine rağmen yazı dilini başlatmakta -fetihler yüzünden- gecikmişlerdir. Bu boşluk sözlü ürünlerle giderilmiştir: Battalname, Danişmendname, Hamzaname, Hz. Ali Cenkeri, Binbir Gece Hikâyeleri, Köroğlu, Kırk Vezir ve Dede Korkut gibi.

Oğuzcanın ilk dönemi sayılan 13. yüzyıldaki adı Eski Anadolu Türkçesiydi. Bu yazı diliyle ilk eseri Çarhname adıyla Ahmet Fakih yazdı. Onu Şeyyad Hamza'nın Yusuf ve Zeliha, Aşık Paşa'nın Garipname, Kul Mesud'un Kelile Dimne Tercümesi, Mercimek Ahmet'in Kabusname ve Sinan Paşa'nın Tazarrunname adlı önemli eserleri izledi.

Batı Türkçesi, Oğuz Türklerinin XI. yüzyılda Anadolu'ya gelmeleriyle doğmuş ve gelişmiş yazı dilidir. Bir adı da Oğuzcadır. Oğuzca, başlangıçta sözlü ürünler vermiş, iki yüzyıl sonra yazılı örnekler verme aşamasına gelmiştir. Bu dönemde kullanılan tek yazı dili için Eski Anadolu Türkçesi adlandırması yapılmıştır.

Sıra Sizde 1: Orta Türkçe döneminde aynı anda hangi yazı dillerimiz kullanıldı?

III. YENİ TÜRKÇE DÖNEMİ

Yeni Türkçe Döneminde, Türk yazı dillerinin sayısı üçe çıkar: Doğu Türkçesi, Kuzey Türkçesi ve Batı Türkçesi. 16. Yüzyıldan başlayarak 21. Yüzyıla kadar uzanan bu dönem, Türkçenin üçüncü ve son yazı dili dönemidir.

1.Doğu Türkçesi: Harezm Türkçesinin 16. Yüzyılda devamı olan Çağatayca, Doğu Türkçesini oluşturur. Kuruluşu 1405-1502 yıllarında devlet kuran ve hüküm süren Timuriler döneminde gerçekleşir. Önemli temsilcileri arasında Sekkaki, Emiri, Lütfi, Nevai, Hüseyin Baykara, Babür Şah ve E. Bahadır Han adları vardır. Çağataycanın en ünlü temsilcisi Nevai'dir. Şiirleri ve dünya çapında Vekayi adlı anı kitabıyla tanınan Babür Şah ile Şecere-i Türki ve Şecere-i Terakime adlı eserlerin yazarı Ebulgazi Bahadır Han da Çağatay Türkçesinin yüzaklarıdır.

Nevai, bütün Türk edebiyatlarının birçok ilki gerçekleştiren tek sanatçısıdır. İlk defa insan hayatının dört dönemi için dört divan yazan odur. Garaib-üs-Sıgar, Nevadir üş-Şebab, Beday ül-Vasat ve Fevaid ül-Kiber adlarını taşıyan bu divanlarda "çocukluk, gençlik, orta yaşlılık ve yaşlılık dönemleri"ne özgü duygular işlenir. Edebiyatımızda ilk hamse yazarı da olan Nevai, ilk kez Evzan-ı Aruz adlı eseri ile aruz vezni üzerine bir inceleme ürünü olan bir kitap da yazmıştır. Yine ilk tezkiremiz sayılan Mecalis ün- Nefais, onun eseridir. Ancak Nevai'yi asıl ölümsüzleştiren eseri Muhakeme tül-Lugateyn'dir. O, bu eseri ile Türkçe yerine Farsçaya özenen genç yetenekleri, Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü ortaya koyarak ikna etmeye çalışmıştır.

18 ve 19. Yüzyıllar Çağataycanın son dönemi olmuştur. 20. Yüzyılda yerini Özbekçe ile Doğu Türkistan'daki Yeni Uygurcaya bırakmıştır.

2. Kuzey Türkçesi: Kuzey Türkçesi hemen hemen Harezm Türkçesiyle aynı dönemde yazılı ürünler vermiştir. Bütün ürünler 14 ve 15.

Yüzyıllarda yazılmıştır. Kuzey Türkçesini Altınordu sahası ile Mısır ve Suriye’de eser veren Kıpçak Türkçesi temsil eder. 16. Yüzyılın başlarında Mısır ve Suriye’nin Osmanlı İmparatorluğuna katılmasıyla Osmanlı Türkçesiyle birleşir. Kıpçak Türkçesiyle yazılmış en ünlü eser Kodeks Kumanikus’tur. İtalyan ve Alman rahiplerince 1303 yılında yazılan bu eser; Hristiyanlık ilahileri, bilmeceler ve bir sözlükten oluşur. Altınordu sahasında bu eserden başka Kutb’un Genceli Nizami’den 1341 yılında Kıpçakçaya aktardığı Hüsrev ü Şirin mesnevisi ile Saraylı Seyf’in 1391 yılında Sadi’den çevirdiği Gülistan önemli örneklerdir.

Mısır ve Suriye sahasında verilen eserler ise Memluk Kıpçakçası ile yazılmışlardır. Bu sahada verilen eserler tarihi gerçeklerin etkisiyle savaş sanatına ve Türkçe-Arapça sözlük alanına özgüdür. Tercüman-ı Türkî ve Arabî, Kitabü’l-İdrak li-Lisani’l-Etrak, et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lugati’t-Türkiyye, Kitab ü fi İlmü’n-Neşşab, Münyetü’l-Guzzat gibi.

3.Batı Türkçesi: Orta Türkçe Döneminde Batı Türkçesini Oğuzca temsil ediyordu. Orta Türkçe Döneminde Oğuzca, “Eski Anadolu Türkçesi” adıyla biliniyor ve tek yazı dili olarak kullanılıyordu. Yeni Türkçe Döneminde Oğuzca dört şiveye ayrılır:

- 1.Osmanlı Türkçesi
- 2.Gagavuzca.
- 3.Azerbaycan Türkçesi
- 4.Türkmence

1.Osmanlı Türkçesi 16. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar uzanır. 21 yüzyılda yerini Türkiye Türkçesi Yazı Diline bırakır. Türk şiveleri içinde Anadolu ve Balkanlar merkez olmak üzere imparatorluğun yayıldığı bütün alanlarda geçerli olduğu için en geniş alanda ve en uzun sürede kullanılmış şivemizdir Osmanlı Türkçesi. Osmanlı Türkçesinin belirgin özelliği Arapça ve Farsça sözcük ve kuralları yoğun olarak kullanıldığı bir dil görünümünde olmasıdır. Böyle olmakla birlikte verilen örnekler

yakından incelendiğinde konuşma dili ile yazı dili arasında bir ayrımın olduğu hemen görülür.

En çok şiir türünde örnekler verilmesine karşın düzyazı türünde de ürünler vardır. Düzyazıda üç eğilim görülür: Sade, Orta, Süslü. Sade anlatımın kurucusu Kâbusname çevirisi ile Mercimek Ahmet, orta anlatımın kurucuları tarih türünde Naima ve gezi türünde Evliya Çelebi'dir. Süslü ve en yaygın anlatım ise Tazarrunname'siyle Sinan Paşa temsil eder. Şiir türünde en başarılı örnekleri Baki, Nefi, Nabi, Nedim ve Şeyh Galip verir.

Gerek düzyazıdaki süslü anlatıma, gerekse sanatlı şiir diline karşı üç tepki görüyoruz. Birincisi E. A. Türkçesi Döneminde Karamanoğlu Mehmet Bey'in fermanıdır. İkincisi Türk-i Basit Akımı (Edirneli Nazmi, Aydınli Visali ve Tatavlı Mahremi gerçekleştirir.) Üçüncüsü de Mahallileşme Akımı (Nabi ile başlar, Nedim ve Galip sürdürür.)

Yeni Türkçe döneminde Oğuzca dört kola ayrılmıştır. Bunların ikisi Batı Oğuzcasıdır. Osmanlı Türkçesi ile Gagavuzca kolları vardır. Doğu Oğuzcasını da Azerbaycan Türkçesi ile Türkmence oluşturur.

2. Gagavuzca, XVIII. yüzyılda şive özelliği taşımaya başlayan Moldavya güneyinde, Komrat, Varna, Dobruca bölgelerinde yaşayan Türklerin şivesidir. Gagavuzcanın belirgin özellikleri arasında "ünlülerin uzatılarak okunması (ağa> â gibi), ünlü daralmalarının görülmesi (arabıyı gibi), ünlü düşmeleri olması (ne zaman> nezman gibi), ünlü türetmelerinin gerçekleşmesi (şerebet gibi) ve f yerine p kullanımı (fındık> pındık gibi) sayılabilir.

3. Azerbaycan Türkçesi: Doğu Oğuzcasının iki kolundan biri olan Azerbaycan Türkçesi, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da konuşulup yazılan şivemizdir. XVI. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesinden ayrılmıştır. Öncüleri Kadı Burhaneddin, Seyyid Nesimi ve Fuzuli'dir. XVIII. yüzyılda Vâkıf, XIX. yüzyılda Ahundzade, XX. yüzyılda Samed Vurgun, Bahtiyar Vahabzade ve Şehriyar önemli temsilcileridir.

Azerbaycan Türkçesinin belirgin özellikleri arasında "sözcük başındaki k'ların g ile söylenmesi, sözcük içinde ve sonunda kalın k'ların hırıltılı h ile söylenmesi, sözcüğün ilk hecesindeki i ünlüsünün kapalı e ile yer değiştirmesi, ilk hecede bulunan u yerine o ünlüsünün kullanılması sayılabilir."

4. Türkmence

Doğu Oğuzcasının ikinci kolu **Türkmence**dir. 1991'de bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan'ın yazı dilidir. Türkmen yazı dilini XVIII. yüzyılda yaşayan **Mahdum Kuli**, 7 Türkmen ağzını birleştirerek kurmuştur. Türkmencenin bizim şivemizden ayrılan özellikleri şunlardır:

- 1.Uzun ünlü kullanımı vardır: taş> dâş
- 2.Kapalı e yerin i kullanımı görülür: gece>gice
- 3.Başta v yerine b kullanımı sürmektedir: var>bar
- 4.Başta b'ler m'ye dönmüştür: beniz>meniz
5. -acak yerine -cak, -yor yerine -yar/-yer kullanılır.

Osmanlı Türkçesi, Tanzimat'la yerini **Türkiye Türkçesine** bırakmaya başlamıştır. Konuşma dili ile Tercüman-ı Ahval gazetesini çıkaracaklarını duyuran Şinasi, Türkiye Türkçesinin müjdecisi olmuştur. Dilde sadeleşmeyi Ahmet Vefik Paşa ve Şemsettin Sami, yazdıkları sözlüklerle yönlendirmişlerdir. Namık Kemal, tiyatroları ile Ahmet Mithat öyküleri ile sadeleşmeye katkı sunmuşlardır. Servet-i Fünun sadeleşme çizgisini sürdürmemiş ama 1911'de Genç Kalemler dergisi ile Ömer Seyfettin ve Ali Canip, dilde sadeleşmenin temsilcileri olmuşlardır. Ömer Seyfettin'in yazdığı Yeni Lisan makaleleri bu yolda en önemli köşe taşıdır. Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları adlı eserinde Ömer Seyfettin sadeleşme yolundaki görüşlerini ilkeleştirmesi de önemli bir adım olmuştur. 1919'da kurulan Şairler Derneği'nin üyelerinden sade dille yazmalarını istemesi sonucunda ortaya Beş Hececiler topluluğu çıkmış, böylece Cumhuriyet ilan edildiğinde edebiyat dili yabancı etkilerden kurtulmuştu.

Türkiye Türkçesi yabancı dil kurallarından kurtulmuştu ama yaşanan hayat yeni binlerce sözcüğe ihtiyaç duyuyordu. Atatürk önce ünlüleri kit olan Arap kaynaklı yazı yerine dördüncü Türk Alfabesi olarak Latin Alfabesini 1303 sayılı yasa ile kabul ettirdi. 1928'de gerçekleşen yazı değişikliğinden 4 yıl sonra da TDK'yi kurarak Türkçenin sözcük dağarcığını genişletmesi görevini TDK'ye verdi. TDK, Türkçenin geliştirilmesi için dört ayrı çalışma gerçekleştirdi: Tarama, derleme, türetme ve birleştirme. Dilde aşırı özleştirme yazı dilini çıkmaza soktu. Atatürk bunun önüne geçmek için Güneş-Dil Kuramını ortaya attı. Bütün dillerin kaynağının Türkçe olduğunu ileri süren bu görüş, bilimsel olmasa da aşırılığı önledi. Atatürk'ten sonra TDK, yeniden aşırı özleştirmeyi sürdürdü. 1980'den sonra TDK'nin bilimsel bir çizgiye oturtulması sağlandı. Türkçe aşırı tutumlardan uzaklaşarak doğal seyrine kavuştu. Ancak günümüzde de İngilizce ve öteki Batı dillerinin etkisiyle dilde yozlaşma sürmektedir.

Sıra Sizde 2: Yeni Türkçe Döneminde aynı zaman diliminde hangi Türk şiveleri kullanılmıştır?

Sıra Sizde 2: Oğuzca, Yeni Türkçe Döneminde hangi dallara ayrılmıştır?

Yararlanılan Kaynaklar

- 1. Eker, Süer. (2006), Çağdaş Türk Dili, Grafiker Ofset, Ank.**
- 2. Ergin, Muharrem. (1987), Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Basım, İst.**
- 3. Korkmaz, Zeynep, vd. (2001) Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Yargı Yayınevi, Ank.**
- 4. Yeniçeri, Hüseyin, vd. (2008) Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım, Tablet Yayınları, Konya**

Sıra Sizde 1:

Orta Türkçe Döneminde aynı zaman diliminde -13, 14 ve 15. Yüzyıllarda- iki yazı dilimiz kullanıldı. Biri Kuzey-doğu Türkçesi, öteki de Batı Türkçesi adını almıştır.

Sıra Sizde 2:

Yeni Türkçe Döneminde 16-21 yüzyıllar arası- aynı zaman dilimine üç Türk şivesi ile eser verilmiştir. Bunlar; Doğu Türkçesi –Çağatayca- , Kuzey Türkçesi –Kıpçakça ve Batı Türkçesi –Oğuzca’dır.

Sıra Sizde 2:

Dört dala ayrılmıştır. İki Doğu Oğuzcası diye de bilinen Azerbaycan Türkçesi ile Türkmencedir. İki de Batı Oğuzcası diye de söylenen Gagavuzca ve Türkiye Türkçesidir. Türkiye Türkçesinin de başlangıcı Orta Türkçe Döneminde eser veren Eski Anadolu Türkçesi ile bu dönemde devamı olan Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesidir.

ÜNİTE NO: III

DİLİMİZİN YERİ VE BUGÜNKÜ DURUMU

AMAÇLARIMIZ:

1. Türkçenin kökenle ilgili olduğu dilleri tanıtmak
2. Türkçenin yapıca ortak olduğu dilleri göstermek
3. Türkçenin dünyadaki önemini işlemek
4. Türkçenin kullanım alanını ve genişliğini göstermek
5. Türkçenin çok geniş bir coğrafyada konuşulduğunu kavratmak

ANAHTAR KAVRAMLAR

Dünya dilleri, dil aileleri, dil grupları, tek heceli diller, çekimli diller, eklemeli diller, yaygın dil, alfabe

İÇİNDEKİLER

- A) Türk Dilinin Dünya Dilleri İçindeki Yeri
  - I. Kaynak Bakımından Dünya Dilleri
  - II. Yapı Bakımından Dünya Dilleri
  - III. I. Okuma Parçası
  - IV. II. Okuma Parçası
- B) Türk Dilinin Bugünkü Durumu ve Yayılma Alanları

ÖZET

Kaynak ya da kökenlerine göre Dünya Dilleri altı bölümde toplanır. Türkçe bu altı bölüm içinde Ural-Altay Dillerinin Altay kolunda yer alır. Öteki bölümlere giren dillerin aynı kökenden geldiği belirgin olduğu halde Türkçenin içine girdiği Altay dillerinin köken birliği kanıtlanamamıştır. Ancak yapı benzerliği kesindir. Türkçe eklemeli dillerin bütün özelliklerini taşımaktadır. Yapıca Türkçeye en yakın dil de Moğolcadır.

Türk dilinin bugünkü durumu göstermektedir ki Türkçenin dünya üzerinde konuşulduğu alan Türkiye'nin yüzölçümünün yirmi katından fazladır. Günümüzde aynı anda dokuz Türk şivesi konuşulmakta, yazılmaktadır. Kuzeyden güneye 3.000, doğudan batıya 7.000 km. lik bir alana dilimiz yayılmıştır. Türkçe konuşanların sayısı yaklaşık 250 milyondur. Bu sayı ile en çok konuşulan diller arasında 5. Sıradadır. Türkçe konuşanların %98.3'ü Müslümandır.

A)TÜRK DİLİNİN DÜNYA DİLLERİ İÇİNDEKİ YERİ

Dünya Dilleri daha çok kaynak ve yapı bakımından incelenmiştir. İki bakımdan incelemeye de diller arasındaki benzerlikler ışık tutmuştur. Kaynak bakımından incelemeye daha çok coğrafi yakınlıklar ve tarihi gelişim süreçleri yol göstermiş, yapı bakımından incelemeye ise dillerin özellikleri ışık tutmuştur.

Kaynak ya da köken bakımından Dünya dilleri altı bölüme ayrılır:

Hint-Avrupa Dilleri: İki ana koldur.

a.Asya Kolu: Eski Sanskritçe ve devamı olan Hintçe ile eski Avestçe ve devamı olan Farsça bu ana kolun en önemli dilleridir. Günümüzde yaşayan Ermenice ve Kürtçe de bu koldadır. Kürtçenin kendi içinde dört şivesi vardır: Zazaca, Kurmançça, Soranice ve Goranice.

b. Avrupa Kolu

1.Germen: Almanca, Felemenkçe, İngilizce, Norveççe, İsveççe bu koldadır.

2.Roman: Ana dili Latince olan diller bu kola girer: Fransızca, İspanyolça, Portekizce, İtalyanca ve Rumence.

3.İslav: Rusça, Ukranca, Bulgarça, Sırpça ve Lehçe.

Ayrıca Yunanca, Arnavutça, Keltçe, Litvanca da Avrupa kolunda öteki dillerdir.

Ural-Altay Dilleri: Bu diller tam bir aile özelliği yansıtmamaktadır. Bu diller arasındaki yakınlık yapı benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Yapı benzerliğini de eklemeli diller oluşları, ses uyumları bulunması ve sözcük sıralanışının ortaklığı oluşturmaktadır.

Ural-Altay dilleri de iki ana kola ayrılmaktadır: Altay Kolu'nda Mançuca, Tunguzca, Moğolca ve Türkçe yer alır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar sonucu Japonca ve Korecenin de özellikle yapı benzerliği taşımaları yüzünden Altay Kolu'na girdiği anlaşılmıştır. Ural Kolu'nda ise Fin-Ugur ve Samoyet adıyla iki kol vardır: Fin- Ugur Kolu'nda Fince, Macarca, Ugurca ve Permce; Samoyet Kolu'nda ise yalnızca Samoyetçe yer alır.

1.Hami-Sami Dilleri: Arapça, İbranice, Habeşçe, Berberice ve ölü dillerden Akatça ile Aramca Hami-Sami Dilleri içinde yer alır.

2.Çin-Tibet Dilleri: Çince, Tibetçe , Endonezyaca ve Vietnamca bu dilleri oluşturur.

3.Bantu Dilleri: Orta ve Güney Afrika'da konuşulan dillerin genel adı Bantu'dur. Bu diller içinde Kenya, Uganda, Kongo ve Tanzanya'da konuşulan Swahilice en önemlisidir.

4.Kafkas Dilleri: Kafkasya'da konuşulan Gürcüce, Abhazca, Çerkeşçe, Lezgice ve Çeçence Kafkas Dillerini oluşturur.

Sıra Sizde 1: Hint-Avrupa Dilleri hangi alt dallara ayrılır?

Sıra Sizde 2: Türkçe köken bakımından hangi dil grubundaki diller arasında yer alır?

B-YAPI BAKIMINDAN DÜNYA DİLLERİ

Yapı bakımından dünya dillerinin üç bölüme ayrıldığı görülür:

1.Tek Heceli Diller: Yalınlayan ya da ayrımlı diller diye de değerlendirilir. (Korkmaz, 34) Bu bölüme giren dillerin en önemli özelliği

bütün sözcüklerin tek heceden oluşmasıdır. Sözcükler ek almadan kullanılır. Cümle kuruluşu sırasında sözcükler hiçbir değişikliğe uğramaz. Sözcük sıralanışı sırasında yer değişikliği anlam değişikliğine yol açar. Bu dillerde gelişmiş bir vurgu ve tonlama düzeni vardır. Yeni sözcük elde etmede birleştirme yöntemi yaygındır. Tipik örneği Çince'dir.

2.Eklemeli Diller: Eklemeli dillerde sözcük kökleri tek ya da çok heceden oluşur. Çok sayıda ek kullanılır. Sözcükler cümlede kullanılırken sonlarına ekler getirilir. Ek aldıklarında ya da çekime girdiklerinde sözcük kökleri değişikliğe uğramaz. Köklerin başına ya da sonuna getirilen ekler anlam değişmesi sağlar. Sözcüklere getirilen ekler, geçici görevle kullanılırsa çekim eki adını alır; ekler, köklere sürekli görev yüklemek üzere getirilirse yapım eki adını alır. Türkçe budillerin en tipik örneğidir. Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Türkçeden başka Moğolca, Mançuca ve Tunguzca gibi Altay dilleri ile Fince, Macarca ve Samoyetçe gibi Ural kolu dilleri de eklemeli diller içinde yer alır. Bu dillerde sözcük sıralanışı aynıdır. Sıralanışın özü ise önemli ögenin sonra gelmesidir. Bu dillerde sözcükleri oluşturan sesler arasında uyum gözetilmektedir. Ayrıca sözcükler arasında cinsiyet ya da canlı-cansız ayrımı yoktur.

3.Çekimli Diller: Sözcük kökleri tek ya da çok heceden oluşur. Ayrıca eklemeli dillerde olduğu kadar ek olmasa da bu dillerde de ekler kullanılır. Bu dillerin ana özelliği yeni sözcük üretirken ya da sözcüğü cümlede kullanırken sözcük köklerinde değişiklik meydana gelmesidir. Sözcükler çokluk duruma sokulurken de kökte sesçe değişme ortaya çıkar. Kimi çekimli dillerde kökteki ünlüler değiştiği halde ünsüzler değişmez ve sırasını korur. Bu özelliği en iyi Arapça yansıtır. Kimi çekimli dillerde ise kök çekime girdiğinde bütünü ile değişikliğe uğrar, tanınmaz olur. Farsça, İngilizce, Fransızca ve Almancada bu durum çok açık olarak görülür.

Sıra Sizde 3: Türkçenin yapı bakımından hangi özelliklerini biliyorsunuz?

C)TÜRK DİLİNİN BUGÜNKÜ DURUMU VE YAYILMA ALANLARI

Türkçe, yeryüzünün en yaygın dilleri arasında İngilizceden sonra ikinci sıradadır. Çok geniş bir alana yayılmıştır. Türkçenin yayıldığı alanların sınırlarını şöyle belirleyebiliriz: Doğuda Moğolistan ve Çin içlerinden başlayarak batıda Bosna-Hersek'e kadar uzanır. Kuzeyde ise Sibiry'a ve Moskova yakınlarındaki Kazan'dan başlayarak güneyde Bağdat, Lübnan sınırı ve Kıbrıs içlerine kadar uzanır.

20-90 boylamları ve 33-65 enlemleri arasında yer alan bu coğrafya, kuş uçuşu kuzeyden güneye 3.000, doğudan batıya 7.000 km.dir. Türkçe, kabaca 21 milyon kilometrekarelik bir alanda konuşulan bir dildir. Bu alanda yer alan ülkeler içinde Türkçe ya birinci, ya ikinci dildir. Yine bu alanda yer alan ülkeleri şöyle sıralayabiliriz: Çin, Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya, Ukrayna, Moldova, Azerbaycan, Gürcistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Kıbrıs, Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Bosna-Hersek, Romanya, Polonya, Litvanya. Ayrıca işçi olarak Almanya, Fransa, Hollanda, Danimarka, İngiltere, İsviçre, Avusturya, ABD, Kanada ve Avusturalya'ya giden ve gittikleri ülkelerde dilimizi konuşan çok sayıda soydaşımız da vardır.

Dünyada Türkçe konuşan insan sayısı yaklaşık 250 milyon dolayındadır. Bu sayı Çince, İngilizce, Hintçe ve İspanyolcadan sonra en çok konuşulan diller arasında Türkçeyi 5. sıraya yerleştirmektedir. Türkçe konuşan insanların % 98.3'ü Müslüman, % 1.6'sı Ortodoks'tur. Şamanist, Budist, Katolik ve Musevi Türkler de vardır.

TÜRKÇENİN HARİTASI

Dünya Türklüğünü üç sahada toplayanlar var (Ergin, 62) : Doğu sahası (Orta Asya ve civarı), Kuzey sahası (Kazakistan'dan Polonya'ya kadar olan saha) ve Batı sahası (Anadolu ve civarını içine alan saha) Türk şivelerine göre bakıldığında ise 8 büyük şivenin varlığından söz edebiliriz. Ayrıca Göktürkçe, Uygurca ve Karahanlı şivelerinden oluşan üç tane de tarihi Türk şivesi vardır. Türkçe konuşma dili dönemindeyken oluşan üç tane de lehçemiz vardır: Yakutça, Çuvaşça, Halaçça...

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun dördü Batı Türkçesinin, 14'ü de Doğu Türkçesinin olmak üzere yaşayan Türk şivelerinin sayısının 18 olduğunu belirtmektedir. Batı Türkçesini oluşturan şiveler; Türkiye, Gagavuz, Azerbaycan ve Türkmen Türkçeleridir. Doğu Türkçesini oluşturanlar ise Özbek, Uygur, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Tatar, Başkurt, Kırım, Nogay, Karaçay-Malkar, Kumuk, Altay, Hakas ve Tuva Türkçeleridir. (Ercilasun, 76-77)

Bugün yaşayan büyük Türk şivelerinin sayısı dokuzdur. Nitekim TDK'ce yayımlanan Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde Türkiye

Türkçesindeki bir sözcüğün 8 Türk şivesinde karşılığı verilmektedir.. Bugün yaşayan ve sözlüğe giren 8 Türk şivesi şunlardır: 1. Azerbaycan Türkçesi, 2. Türkmen Türkçesi, 3. Başkurt Türkçesi, 4. Tatar Türkçesi, 5.Kazak Türkçesi, 6. Kırgız Türkçesi, 7. Özbek Türkçesi. 8 (Yeni) Uygur Türkçesi. Ayrıca sözlükte sözcüklerin Rus dilinde de karşılığı veriliyor

Türkçe tarih boyunca 10'dan fazla alfabe ile yazıla gelmiştir. Bu alfabelerden ilki Türk buluşu Göktürk alfabesidir. İkincisi Soğdlardan alınma Uygur alfabesidir. Günümüzde ise Türkçe, üç ayrı alfabe ile yazılmaktadır: Latin, Arap ve Kiril. Son zamanlarda yazıda birlik düşüncesiyle bütün Türk dünyasına Latin alfabesine geçme eğilimi vardır.

II. OKUMA PARÇASI

Türkçeye Bayram Hediyesi

Dr.Hüseyin YENİÇERİ

Dil Bayramı'mızın yetmiş yedinci yıl dönümünde Türk Dil Kurumu, Türk Dili dergisini, söyleşi özel sayısı olarak çıkardı. Dergi içeriği ile Türkçenin sorunlarına eğilişi ile ve kamuoyuna sunulan uyarı ve önerileriyle tam bir bayram hediyesi olmuş. TDK Başkanı Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, derginin "Sunuş" bölümünde, "**Türkçe üzerinde düşünenlere, Türkçe için bir şeyler yapılması gerektiğine inananlara, yüreğinde Türkçe sevdasını yaşatanlara, eserlerinde Türkçe konusuna yer verenlere, dilimizin çeşitli dönemlerini araştıranlara, Türkçenin en güzel örneklerini eserlerinde kullananlara sözü bırakalım istedik...**"diyerek özel söyleşi sayısında kendileriyle konuşulan kişilerin niteliğini açıklıyor. Akalın, söyleşilerin konusunu birkaç soru belirleyerek sınırlandırdıklarını da sözlerine ekliyor.

Kendileriyle söyleşi yapılan kişilere sorulan sorulardan ilki "**Türkçenin bugünkü durumu, geleceği hakkında görüşleriniz nelerdir?**" sorusu olmuş. Bu soruya eski Millî Eğitim Bakanlarımızdan Hasan Celal Güzel'in

verdiği karşılığı son derece anlamlı ve bilinçli bulduğum için buraya kısaca almak istiyorum: **“Türkçenin kesinlikle dünyanın en zengin ve güzel dili olduğunu düşünüyorum. (203)** dedikten sonra dilimizi önce Arapçayla, sonra Batı dilleriyle karşılaştırıyor. Arapçayı da zengin ve güzel sıfatlarıyla niteledikten sonra kutsallığına parmak basıyor. Batı dilleriyle karşılaştırırken yazı dili olarak Türkçenin eskiliğine dikkat çekiyor: **“...bundan bin yıl önce Divan ü Lügati’t Türk yazıldığında Avrupa’da doğru dürüst bir dil konuşulmamakta.”** diyor. Türkçenin sözlüğü yazılma aşamasına gelmişken şu anda dünyanın en yaygın dili İngilizcenin daha oluşmadığını belirtiyor.

H. C. Güzel’in üzerinde durduğu bir nokta da Türkçenin dünyanın en yaygın dilleri arasında ikinci sırada olduğudur. Bilindiği gibi konuşan insan sayısına bakılarak birçok yayımda dilimiz beşinci sırada gösterilmektedir. Güzel, Türkçenin **“Lingua Franca”** özelliğini göz önüne alarak Çince ve Hintçenin yalnızca doğduğu bölgede konuşulduğu için yaygın dil olmadıklarını, İspanyolca konuşanların sayıca Türkçe konuşanlardan yirmi milyon az olduğunu bu nedenle Türkçenin İngilizceden sonra doğduğu toprakların dışında konuşulan ikinci yaygın dil olduğunu söylüyor. Gerçekte aynı soruya verdiği cevapta Prof. Dr. Bilal Yücel Türkçenin yayılma alanının kuzeyden güneye 3000, doğudan batıya 7000 km olduğunu belirtiyor. (337) Bu durumda Türkçenin yüz ölçümü 21 milyon km. kare olmaktadır.

Güzel, Türkçenin bugünkü durumu üzerinde dururken Genel Ağ sözlükçülüğünün başlamasının Türkçeyi yaşayan bir dil durumuna yükselttiğini, şu anda hazırlanmakta olan **Büyük Türkçe Sözlük** çalışmasının heyecan verici boyutta olduğunu da belirtiyor. **“Bana söylendiğine göre beş yüz bin kelimelik bir sözlük olacak.” (206)** demektedir. Talat Sait Halman ise Akalın’dan aldığı bilgiye göre, **“İnternette 600 000 kelimelik bir büyük Türkçe sözlük hazırladık.”** demiş. Öğrendiğimize göre 580 000 sözcük kapsayacak bu sözlük baskıya hazırlanmaktadır.

Kendileriyle söyleşi yapılan bilim adamlarına yöneltilen ikinci soru şöyle: **"Türkçenin bilim dili olması için neler yapılması gerekir? Bunun için TDK ve üniversitelerin rolü ne olabilir?"** Bu soruya en çarpıcı cevabı Prof. Dr. Bilal Yücel veriyor: **"Türkçe zaten bilim dili; üstelik başka pek çok dile nasip olmayan üstünlükle, dünyadaki en eski bilim dillerinden biri. Elimizdeki hacimli en eski metinlerimiz olan Köktürk Yazıtları'na bakalım. Onlar, okullarında eğitim-öğretim veren bir milletin edebiyat ve tarih bilim alanlarına özgü edebî ve bilimsel anıtlarıdır."** (343) Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkçenin bilim dili olduğunu, yabancı dille öğretim yapan birkaç kurum dışında, ilköğretimden lisansüstü çalışmalara ve bilimsel yayımlara kadar dilimizin Türkçe olduğunu belirtiyor. Bilim dilimizin genel sorununun terim birliğini sağlayamamış olduğumuz olduğunu ifade eden Yücel, TDK'nin ürettiği 250 000'in üzerindeki terimle üstüne düşeni yaptığını, sorunun üretilen Türkçe terimleri yeterli bulmayarak kullanmayan öğretim üyelerinden kaynaklandığını vurguluyor.

Söyleşilerde yöneltilen üçüncü soru ise **"Yabancı dille öğretimin yapılması Türkçeyi nasıl etkiliyor ve yabancı sözcüklerin dilimizde artan bir şekilde yer almasını nasıl değerlendiriyorsunuz?"** şeklindedir. Hasan Pulur: **"Yabancı dille eğitim, bence Türkçeyi öldürür."** diyor. Hasan Celal Güzel: **"Yabancı dille eğitim son derece büyük zararlara sebep oluyor."** demektedir. Nurettin Demir: **"Eğitim gibi çok önemli bir alanda Türkiye'nin kendi ana dilini geri plana itmesi gariptir."** değerlendirmesini yapıyor. En isabetli değerlendirme ise Sümer Ezgü'den: **"Yabancı terimlerin günlük yaşamda kullanımı tabii ki artıyor. Bunun için farkındalığı artırmak lazım. Gençliğin eğitildikleri dille, konuştukları dilin farkındalığını artırmak. Çünkü zamanla yabancı terimlere kulağımız alışıyor. Ve günlük yaşamda yerini alıyor. Dil sevgisini hissetmek öz Türkçe terimlerin tınısını, titreşimini hissetmek ve bunun mutluluğunu yaşamak öz dili de yaşatır."**

Yabancı sözcüklerin dilimizde artan bir şekilde kullanılmasını da Ezgü şöyle değerlendiriyor: **“Dünyayla iletişim için yabancı dilin gereğine inanıyorum. Ancak doğum gününü “İyi ki doğdun!” yerine “Happy birth day!” diye kutlamayı da anlamıyorum. “Arabada bebek var!” uyarısını, “Baby on board!” olarak yazmayı algılayamıyorum. Türkiye’de yaşayan sıradan bir vatandaşın, “Ben arabada bebek olduğunu nereden bileyim? İngilizce yazmış.” diye savunma hakkı doğmaz mı? Çünkü bu önemli uyarının İngiltere’de Türkçe yazılması gibi komik bir durum! Galiba kendimizi değersiz görüyoruz ve yabancı terimlerle bilinçaltımızı tamir ediyoruz. Bu aşağılık duygusundan sıyrilmalıyız.” (376)**

Türkçeye hizmet böyle olur! Türkçenin sorunlarını ortaya koymak böyle olur! Bir söyleşi demeti olan Türk Dili dergisinin Eylül sayısı, can damarımız Türkçeye can suyu katacak yetkinlikte. Dil bayramı yıldönümünde en güzel hediye! TDK’yi kutluyorum!

Yararlanılan Kaynaklar

Eker, Süer. (2006), Çağdaş Türk Dili, Grafiker Ofset, Ank.

Ercilasun, A. Bican, vd. (2001) Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Yargı Yayınevi, Ank

Ergin, Muharrem. (1987), Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Basım, İst.

Yeniçeri, Hüseyin, vd. (2008) Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım, Tablet Yayınları, Konya

Sıra Sizde 1:

Önce Asya kolu ve Avrupa kolu olmak üzere iki alt dala ayrılır. Avrupa Kolu da Germen, Romen ve İslav dallarına ayrılır.

Sıra Sizde 2:

Türkçe, köken bakımından Ural-Altay dillerinin Altay Kolu'nda yer alır. Türkçeyle aynı kolda olan öteki diller Moğolça, Mançuca, Tunguzca, Japonca ve Korece.

Sıra Sizde 3:

Yapı bakımından dilimizin özellikleri şöyle sıralanabilir: Sondan eklemeli olması, ekleme sırasında kök değişmemesi, önemli öğenin sonra gelmesi, erkek-dişi ayrımı bulunmaması, sesler arasında uyum bulunması, yazılış-okunuş ayrımı olmaması...

ÜNİTE NO: IV
DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

(Bu ünite 4. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 4. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

AMAÇLAR:

1. Kültür kavramını tanıtmak
2. Kültürün temel öğelerini tanıtmak
3. Kültürün özelliklerini anlatmak
4. Dille kültür arasındaki ilişki kurdurmak

ANAHTAR KELİMELEER:

Kültür, milli kültür, dil, din, sanat, töre, tarih, dünya görüşü, kültürün özellikleri, kültür değişimleri, kültürlerin karşılaştırılmaları, uygarlık, kültür taşıyıcılığı.

İÇİNDEKİLER:

I.Kültürün Tanımı

II. Kültürün Özellikleri

III Kültürün Öğeleri

1. Dil
2. Töre
3. Din
4. Tarih
5. Sanat
6. Dünya Görüşü

IV Dil-Kültür İlişkisi

ÖZET:

Dilimize Fransızcadan giren kültür sözcüğünün aslı Latince'dir. Dilimizde Arapçadan giren hars ile Türkçe karşılığı olan ekin sözcükleri de var. Temel anlamı toprağı sürme, ekme, topraktan ürün elde etmektir. Anlam genişlemesine uğrayan sözcük birçok yeni anlam kazanır. Toplumbilim alanında kazandığı anlam, üzerinde durduğumuz anlamıdır. Bu anlamdaki kültüre milli kültür diyoruz. Milli kültür, millete özgü değerler bütünüdür. Doğal, canlı ve tarihi derinliğı olan bir kavramdır. Kültürü oluşturan çok sayıda öge arasında altı tanesi temel ögedir. Bunlar; dil, din, tarih, töre, sanat ve dünya görüşüdür.

Dille kültür arasında sıkı bir ilişki vardır: Bir toplumun sözlü ve yazılı bütün kültür değerleri dil kabı ve kalıbı ile bir kuşaktan diğerine, bir mekândan başka bir mekâna aktarılır. Dil kültürün en önemli ögesidir. Bir yandan kültürün bütün öğelerini dünden bugüne taşıırken, bir yandan da kültürü yaşatan insanların birbirinin kardeşleri, yakınları olduğı bilincini bilinçaltına yerleştirir. Aynı dili konuşan insanlarda ortak duygu ve düşünce oluşmaktadır. Böylece dil ulusal birlik ve beraberliğın de perçinleyicisi, sağlayıcısı olmaktadır.

DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

1.Kültürün Tanımı

Kültür sözcüğü dilimize Fransızcadan geçmiştir. Fransızcaya da kültür sözcüğü, Latince'den geçmiştir. Latincesi "cultura" biçimindedir. Sözcüğün temel anlamı, toprağı sürme, ekme, topraktan ürün elde etmektir. Sözcük daha sonra insan vücudunu ve ruhunu eğitme, sanat ve fikir eserlerini geliştirme anlamlarını kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Daha sonraları sözcük, anlam genişlemesine uğramaya devam eder. Eğitim görmüşlerin yaşadığı yüksek hayat tarzı, bilgi veya genel bilgi, tıp ve bitki biliminde üretme, yetiştirme ve çoğaltma anlamları gibi.

Kültür sözcüğünün toplum bilimi alanında kazandığı anlam ise öteki anlamlarıyla karıştırılmasını önlemek amacıyla milli kültür tamlamasında taşıdığı anlamdır.

Milli kültür, bir topluluğu millet düzeyine çıkaran ve onu başkalarından ayıran değerler bütünüdür. Bu anlamda kültür kavramını ilk kez Ziya Gökalp'ın kullandığını görüyoruz. Gökalp'ın kültür sözcüğü yerine Arapçadan aldığı "hars"ı kullandığını söyleyebiliriz. Sözcüğe dilimizden bir karşılık da bulunmuştur: ekin. Ancak ekinin kullanışta yaygınlık kazanmadığını belirtelim.

Milli kültürü oluşturan değerleri "dil, din, töre, sanat, tarih ve dünya görüşü" olarak sıralayabiliriz. Küreselleşmenin bir sonucu olarak bu değerlerin günümüzde büyük bir tehdit altında bulunduğu bir gerçektir. Her ne kadar yüksek düzeydeki kültürler "saf"lığını yitirmişlerse de kültürler özgünlüklerini korumak, kişilik ve kimliklerini sürdürmek çabası içinde olmalıdır. Çünkü kültürün, dolayısıyla kendini var eden milletin varlığı bu çabaya bağlıdır. Tarihte kimliğini yitiren birçok millet başka milletlerin kültürlerine kapılmış, böylece tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Bu tehlike bizim için de geçerlidir. İşte kültürlerini koruyamadığı için başkalaşan Türk toplulukları: Çinlilerin asimile ettiği Chou hanedanı (1), Budizm'in yok ettiği Tabgaç hanedanı ve IX. yy. a kadar bir Türk devleti olan Bulgarlar...(2)

2.Kültürün Özellikleri

a.Kültür millidir. Milletlere özgü değerler bütünüdür. Bu değerler milletten millete değişir. Aynı milletleri içine alan bir kültürden söz edilemez. Ancak kimi kültürel değerler birden çok millette ortak olabilir. Böyle durumlarda bile değerlerin algılanışı ve yaşanışında ayrımlar söz konusudur. Ortak dinlerde olduğu gibi. Evrensel kültür olmaz. Çünkü kültür, birden çok millete özgü olan bir millete özgü olandır.

b.Kültür özgündür. Kültür toplumun kendi doğasına, kendi yaratışına uyar. Kaynağında milli yetenek, milli yöntem, milli ülkü vardır. Bu yüzden başka

kültürleri taklit, kültürün özgünlüğü ile çelişir. Topluma taklit bir derinlik, bir milli heyecan katmaz. Kültür, toplumun kişiliğini yansıttığı için taklide yönelmek topluma kişiliğinden, benliğinden uzaklaştırır. Toplamlar, ancak öz kültürlerinden hareketle yücelebilir.

c.Kültür canlı ve doğaldır. Canlıların temel özelliğı değışmedir. Kültürde de zamanla değışmeler görölür. Değışme iki türlü olur. Biri serbest, biri zorunlu değışmelerdir. Serbest değışmeler, bir kültürün başka bir kültürle karşılaşması sonucunda kendiliğinden gerçekleşir. Zamanla ve bunalıma yol açmayan değışmelerdir. Zorunlu değışmelerde zaman sıkışıklığı yanında bir zorlama –yasa ile olsa da- bir yapaylık vardır. Zorunlu değışmeler, toplumu bunalıma itebilir.

Kültürün doğallığı ise kendiliğinden doğması ile ilgilidir. Toplum, kendi doğasını yansıtır böylece. Kişilerin kendi görüşlerine göre kültüre karışmaları kültürün sağlığını bozar. Kişiler, kültüre uymak zorundadır. Kültürün kendine özgü yasaları, düzenlemeleri vardır. Aykırı davranışlar hemen yadırganmalara yol açar.

a.Kültürün tarihi derinliğı vardır. Kültür birbirine eklenen halkalar bütünüdür. Kökü tarihin derinliklerindedir. Bugünü düne, geleceğı de bugüne bağılıdır.

b.Kültür, toplumların yaşamasını sağlamak üzere var edilmiştir. Doğal, toplumsal ve ruhsal ihtiyaçların karşılanması kültür sayesinde.

c.Kültür toplumun ortak mirasıdır. Yalnız yaşayanların ya da ölmüşlerin değıl, doğacakların da üzerinde hakkı olan bir mirastır.

d.Kültürün özü değıştirilemez. Kültür toptan bırakılıp yerine başka bir kültür konulamaz. Özellikle kültürün temel öğelerine dokunulduğunda milletler varlığını sürdüremez, başka milletlere dönüşür.

e.Kültür herkesin üstündedir ve herkesi kapsar. Bir toplum içinde yaşayan bazı kişi ya da gruplar, kültürden saparak kendilerini ayrı topluluk haline getirmeye yeltenebilirler. Böyle bir durum kültürü tehlikeye, toplumu bunalıma sokar.

f.Kültür öğeleri arasında derece farkları vardır. Kimi öğeler birinci derecede önemlidir. Kültürün temel öğeleri birinci dereceden öğelerdir. Kültürdeki değişmeler, temel öğelerde değil, ikinci, üçüncü derecede öğelerde olursa toplumun sağlığı bozulmaz. Kılık kıyafette, beslenme, barınmadaki değişmeler gibi.

g.Kültür öğeleri arasında uyum bulunan bir bütündür. Kültür öğelerinden biri ötekiler üzerinde baskın olursa toplumun sağlığı bozulur.

h. Kültürle uygarlık arasında ayırım vardır. Kültürün kaynağı duygu, uygarlığınkı akıldır. Uygarlığın ürünleri rahatlıkla alınabilir; ama duyguya dayalı kültürlerin ürünü rahatlıkla alınamaz, alınmamalıdır. Öte yandan kültürle uygarlığın birbiri üzerinde karşılıklı etkileri de yok değildir: Kültür, ortaya koyduğu insan ögesiyle uygarlığa katkıda bulunduğu gibi uygarlık da ortaya koyduğu buluşlarla kültürün değişmesinde etkili olur.

ı.Kültür varlığını kuşaktan kuşağa aktarılmaya borçludur.

i. Kültür kişilere ve toplumlara hizmet eder. Kişi ve toplumun mutluluğunu sağlamaya çalışır. Bu yüzden insan ürünü olan ve amacı kişi ve toplum bakımından son derece olumlu olan kültürler çok değerlidir. Kültürleri karşılaştırırken toplumun kendi ihtiyacını karşılayan bir kültürü aşağılamaya kalkışmak yanlıştır. Yalnızca kültür karşılaştırmaları yapılırken şu dört ölçüt göz önünde bulundurulabilir: Yetiştirdiği insan ögesi, ortaya koyduğu toplum biçimi, başka kültürleri etkileme gücü, kendini koruma yeteneği.

III. KÜLTÜRÜN TEMEL ÖĞELERİ

1. Dil

Dil, bir milletin başkalarından farklı olan konuşmasıdır. Bir milletin evreni kendine göre seslendirmesidir, adlandırmasıdır. Evrene kendi zevkine göre ad vermek, bir bakıma kendi damgasını vurmaktır. Bu nedenle en belirgin kültür ögesidir. İkinci olarak dil düşüncenin aynasıdır. İnsan dil ile düşündüğünden dile bakılarak bir milletin düşünce düzeni anlaşılır. W. Humboldt, dilin bir milletin ruhunun dış görünüşü olduğunu

belirtmek üzere şöyle demiştir: Bir milletin dili ruhudur, ruhu da dili. Öte yandan dilin kişileri birbirine bağlayan ilk bağ olduğu açıktır. İnsanların konuşa konuşa anlaşmaları, birbirlerini sevmeleri dil sayesinde. Öte yandan bir milletin bütün maddi, manevi değerlerinin saklandığı bir kap, bir kalıptır dil.

2. Töre

Bir milletin varlığını ve dirliğini sürdürecekt kurallar, yöntemler, davranışlar bütünüdür. Muharrem Ergin töre yerine 'örf ve adetler' sözlerini kullanarak töreyi şöyle tanımlıyor: Örf ve adetler bir milletin yazılı olmayan veya hepsi yazılı olmayan kanunları, nizamlarıdır. Yasaların insanların toplumsal çevreleriyle ilişkilerini düzenlediği bilinmektedir. Yüzyıllar boyu bu ilişkileri toplumsal yasa demek olan töre düzenlemiştir. Yazılı hukuka geçerken de yine töreler göz ardı edilmemiştir. Çağdaş hukuk genelde hakları ve cezaları kapsadığından her türlü toplumsal ilişkiyi , güvenliği, huzuru, mutluluğu adeta bir yaşama güvencesi olan töreyle sağlanmaktadır.

3. Din

Bir milletin kendine özgü inançlar düzenidir. Farklı milletlerin dini ortak olabilir. Ancak aynı dinden olan farklı milletlerin dinlerine bağlılık tarz ve dereceleri birbirinden farklıdır. O nedenle din de bir kültür ögesidir, hem de çok önemli ve etkin bir kültür ögesi... Öyle ki yüzyıllar boyu öteki öğeleri etkisi ve baskısı altına alacak kadar... Bu durum milli toplumların önlem almasına, kültür öğeleri arasında uyum sağlamak için anayasalarına laiklik ilkesini koymasına yol açmıştır.

4. Tarih

Bir milletin kültürünün çağlar içinde hareket hali almış biçimidir. Milletlerin ömürlerinin büyük bir bölümü geçmişte, küçük bir bölümü yaşadığımız zaman dilimindedir. Bu nedenle milletlerin geçmişi, gelecekleri açısından çok önemlidir. Fransız tarihçisi Michelet bu durumu, "Ölümler dirileri yönetir." sözüyle belirtir. Birlikte yaşananlar, birlikte çekilen

sıkıntılar, birlikte elde edilen başarılar, birlikte yaşamış olanların ortak paydasını oluşturur. Bu ortak paydaya dayanan millet geçmişte olduğu gibi gelecekte de yeni başarıları elde edeceğini bilir. Tarih, yeni hamleler için millete güç verir. Öte yandan milleti oluşturan kişiler geçmişteki birlikteliklerine bakarak gelecekte de birbirleriyle birlikte olacaklarının bilincine varacaklardır. Bu yüzden tarih milleti birbirine sıkı sıkı bağlayan güçlü bir toplumsal akrabalık bağıdır.

5. Sanat

Bir milletin güzeli arama, yaratma, bulma tarzıdır. Millete özgü olan zevk ve duyguların yansıması, biçimlenmesidir. Bir milleti oluşturan kişilerin sanat eğilimleri birbirine benzer. Ses, söz, ışık, mekân, renk, biçim anlayış ve zevki milletten millete değişir. O halde sanat bir milletin ortak zevkinin eser haline dönüşmesidir. Milletin yaratma gücünün, zevk inceliğinin, güzellik anlayışının temsilcisidir. Türk çocuğu ecdadının ortaya koyduğu edebiyat, mimarlık, hat, minyatür, resim, heykel, süsleme, musiki örneklerini gördükçe hem kıvanç duyacak, hem de daha üstünlerini yaratmak için kendinde güç bulacaktır. Bu bakımdan sanat da öteki kültür öğeleri gibi güçlü bir toplumsal yakınlaşma bağı olmaktadır. Atatürk'ün "Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir." sözü bu yüzden çok anlamlıdır.

6. Dünya görüşü

Bir milletin başka milletlerden ayrı olan hayata, olaylara, insanlara bakışıdır. Yaşanılan ortak kültür dolayısıyla tutum, tavır, yorum ve davranış bakımından bir milletin kişileri birtakım ortak nitelikler sergiler. Doğal, toplumsal ve ruhsal olaylar karşısında milleti oluşturan kişilerin takındığı bu ortak tavır, milletlerin dünya görüşünü ortaya koyar. Bir toplumda kişileri üzen, kızdıran bir olay başka bir toplumda kişileri neşelendirebilir, sevindirebilir. Bunun nedeni dünya görüşünün farklılığıdır. Olaylar karşısında takınılan ortak tavırlar kişileri birbirine yakınlaştırır. Bu nedenle dünya görüşü de toplumsal yakınlaşma ve kaynaşmayı sağlayan güçlü bir bağıdır. Yiğitlik, aile, doğruluk, ahlak, onur, namus, askerlik,

konukseverlik, aşk, temizlik gibi konularda Türk kültürünün değerleri gıpta edilecek yetkinlik ve olgunluktadır.

IV. Dil-Kültür İlişkisi

Bir toplumun sözlü ve yazılı bütün kültür değerleri dil kabı ve kalıbı ile bir kuşaktan diğerine, bir mekândan başka bir mekâna aktarılır. Türk edebiyatının bütün örnekleri dilimizin taşıyıcılığı ile bugüne ulaşmıştır. Türk tarihinin bütün dönemlerini dilimizle öğreniyoruz. Dinimiz, töremiz, sanatımızla ilgili bilgilerimiz varlığını dile borçlu.

Bir toplumda yaşayan insanlar, evreni olduğu gibi değil, dillerinin kendilerine sunduğu biçimde algılamaktadırlar. Humboldt bunu şöyle dile getiriyor: "İnsanlar bu dünyada ana dillerinin kendilerine sunduğu biçimde dünyayı görürler." F. Bacon, L. Whore, E. Sapir gibi düşünürler de her toplumun gerçeği ayrı biçimde yansıttığı konusunda görüş birliği içindedirler. Bu durum dillerin birbirinden farklılığının nedenini de açıklamaktadır. Çünkü bir toplumda dil anlayışı, o toplumun yaşama düzeninin bir ürünü olarak ortaya çıkıyor. Dil insanların hayat karşısındaki davranış özelliğine göre biçimleniyor. Söz gelişi Türklerde erkek-dişi ayrımı gözetilmemesi aynen Türkçeye yansımıştır. Yine Türklerin sözünde durma özelliği dilde sözcük köklerinin kullanım sırasında değişmemesi sonucunu doğurmuştur. Bu da dili kültürün yansıtıcı bir parçası yapmaktadır.

Bir toplumun kültür değerleri dilde kendini gösterir. Toplumlar ne yiyor, ne içiyor, ne kullanıyor, neye değer veriyor sorularının karşılığını dile bakarak verebiliriz. Türklerin "at"a, Arapların "deve"ye önem verdikleri bu dillerdeki sözcüklere bakılarak anlaşılır. Eskimolarda "kar"la ilgili, Peru ve Bolivya'da yaşayan Aymara adlı Kızılderili kabilesinde "patates"le ilgili yüzlerce sözcük bulunması toplum yaşayışı ile dil arasındaki ilişkiyi çok açık biçimde ortaya koyar.

Dil bir milletin düşünce tarzını da yansıtır. Bir toplumun diline bakarak zihninin nasıl çalıştığı anlaşılabilir. Söz gelişi Türkçeye bakılarak Türklerin evrene nasıl gerçekçi bir gözle baktıkları çıkarılabilir. Türkçe parçaların

birleşmesi düzenine dayalı bir dildir. Eklemeli de dediğimiz bu sistemde köklerin sonuna ekler takılarak konuşma gerçekleşir. Evrene bakıldığında bütün doğal ve yapma nesnelerin parçaların birleşiminden oluştuğunu görürüz. Türkçede sözcük sıralanışında önemli ögenin sonra söylenmesi de dünyayı seslendirirken evrenin gerçeklerine bağlılığın sonucudur. Çünkü evrende önemli olan öge hep geri plandadır. Doğal olaylardan bir örnek verelim: Yağmur yağmadan önce birçok aşama gerçekleşir, ama bunlar asıl önemli olan yağmurdan önce olur.

Dile bakılarak bir milletin dünya görüşünün, inançlarının, töresinin, tarihinin, sanatının, kişiliğinin izlerine, yansımalarına ulaşabiliriz. Sözcük dağarcığı dışında deyimler, atasözleri, tekerlemeler, ninniler, türküler, masallar bu bakımdan yüzlerce ipucu ile doludur. Fransızca sözlüklere bakıldığında hemen her sayfada "kilise" ile ilgili bir sözcüğe rastlanması bunun kanıtıdır. Türkçede aile ilgili sözcüklerin çokluğu aile bağlarının güçlülüğünün bir kanıtıdır.

Dil, milletlerin tarih boyunca ilişki kurdukları başka milletlerin kimliğinin de ipuçlarını taşır. Türkçe, Türklerin Sırplarla, Ermenilerle ilişki içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Sırpçada sekiz binden, Ermenicede dört binden fazla Türkçe sözcük bulunması bunun kanıtıdır. Türkçede Arapça sözcüklerin çokluğu Araplarla ilişkilerimizin kanıtıdır.

Dil kültürün en önemli ögesidir. Bir yandan kültürün bütün öğelerini dünden bugüne taşıırken, bir yandan da kültürü yaşatan insanların birbirinin kardeşleri, yakınları olduğu bilincini bilinçaltına yerleştirir. Aynı dili konuşan insanlarda ortak duygu ve düşünce oluşmaktadır. Böylece dil ulusal birlik ve beraberliğin de perçinleyicisi, sağlayıcısı olmaktadır. Atatürk bu durumu şöyle belirtir: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı, Türk milletidir. Türk milleti demek, Türk dili demektir. Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti, geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ahlakının, ananelerinin, hatıralarının, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyinin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir."

Dil-kültür ilişkisini incelerken belirtilmesi gereken bir nokta da dilin, kültürün yaratıcısı olmasıdır. Sözlü ve yazılı bütün edebî ürünler, bilim ve sanat eserleri dille oluşturulmaktadır. Annelerimizin kundakta bizi uyutmak için söyledikleri ninnilerden, “Bir varmış, bir yokmuş.” diye başlayan masallara kadar her sözlü ürün, Köktürk yazıtlarından İstiklal Marşı’na kadar her yazılı ürün dille söylenmiş, yazılmıştır.

Dil-kültür ilişkilerinin bir yönü de kültür ve uygarlık değişmelerinin dile yansımasıdır. Köktürkçe ile Uygurca arasında sözcük dağarcığı farkı, Uygurların Buda ve Mani dinlerine girerek din değiştirmeleri ile ilgilidir. Aynı durum Uygurca ile Karahanlı Türkçesi arasındaki ayırmada da gözlenmektedir. Karahanlılar da İslam dünyasının sözcüklerini eserlerine almışlardır. Günümüzde de Batı uygarlığına özgü sözcüklerin dilimize girmesi hep aynı yansımanın bir sonucudur.

BÖLÜM KAYNAKÇASI

1. Prof. Dr. Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, Ank. 1947, s. 31-34
2. Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Türk Milletinin Kültürel Değerleri, İst. 1977, s.7
3. Ümit Hassan, Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler, İst. 1985,s. 159-168
4. Prof. Dr. Muharrem Ergin, Üniversiteler İçin Türk Dili, İst. 1987,s. 20-37
5. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ank. 2001. S. 12-23

OKUMA PARÇASI

KÜLTÜR VE TÖRE

Dr. Hüseyin Yeniçeri

Milli kültürü oluşturan değerleri “dil, din, töre, sanat, tarih ve dünya görüşü” olarak sıralayabiliriz. Küreselleşmenin bir sonucu olarak bu değerlerin günümüzde büyük bir tehdit altında bulunduğu bir gerçektir. Her ne kadar yüksek düzeydeki kültürler “saf”lığını yitirmişlerse de kültürler özgünlüklerini korumak, kişilik ve kimliklerini sürdürmek çabası içinde olmalıdır. Çünkü kültürün, dolayısıyla kendini var eden milletin varlığı bu çabaya bağlıdır. Tarihte kimliğini yitiren birçok millet başka milletlerin kültürlerine kapılmış, böylece tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Bu tehlike bizim için de geçerlidir. İşte kültürlerini koruyamadığı için başkalaşan Türk toplulukları: Çinlilerin asimile ettiği Chou hanedanı (1), Budizm’in yok ettiği Tabgaç hanedanı ve IX. yy. a kadar bir Türk devleti olan Bulgarlar...

Milli kültürü oluşturan değerlerden biri olan “töre”nin nasıl bir tehlike ve tehdit altında olduğuna dikkat çekmeyi önemli ve gerekli görüyoruz. Önce bir kültür ögesi olarak “töre”yi örf ve adetler yerine kullandığımızı belirtelim.

İslamlıktan önce hemen hemen bütün Türk şive ve lehçelerinde çok yaygın kullanılan töre sözcüğünün eski biçimiyle “türemek” sözcüğünden türediğini ve cetten kalma gelenek, görenek ve yasa anlamlarına geldiğini, eski Türkçede sekiz türevinin olduğunu araştırmalar ortaya koymuştur. Törenin işlevi dikkate alınırsa “milletin varlığını ve dirliğini sürdürecekt kurallar bütünü” olarak tanımlayabiliriz. Prof. Dr. Muharrem Ergin ise “Örf ve adetler bir milletin yazılı olmayan veya hepsi yazılı olmayan kanunları ve nizamlarıdır.” biçiminde tanımlıyor töreyi. Yine Ergin, insanın sosyal çevresi ile ilişkilerini, yüzyıllar boyu, sosyal yasalar demek olan törenin düzenlediğini, sonradan yazılı hukuka geçerken törelerin göz önünde bulundurulduğunu belirtmektedir. Buna günümüzde töreyle yönetilen toplumların var olduğunu da ekleyelim.

Günümüzde toplumsal ilişkiler hem çok çeşitlenmiş, hem de artmıştır. Yazılı yasaların hak ve cezaları kapsadığı düşünülürse, bu kadar çeşitlenen ve çoğalan toplumsal ilişkinin hukuki metinlerle belirlenmesi olanaksızdır.

İşte bu noktada töre devreye girmekte ve millet hayatı için hayati görev üstlenmektedir. Öteki kültür öğeleri üzerinde görülen yozlaşma ve yabancılaşmanın daha büyük çapta törede görülmesi, törenin bozulması sonucunu doğurmakta, bu da toplumsal çözülmeye yol açmaktadır. İşin tuhafı öteki kültür öğelerinde görülen yozlaşmalara aydınlar dikkat çekerken, töreyi önemsememektedirler. Hatta töre aleyhinde konuşan ve yazanlara da sıkça rastlanır olmuştur.

Çok satılan bir gazetede "Töre Cehalettir" başlığını kullanan bir gazetecinin cehaleti karşısında gülmek mi, ağlamak mı gerektiğini bilemiyoruz. Haberi okuyunca şaşkınlığınız katmerleşiyor. Bu başlığın bir valinin sözlerinin kısaltılmasıyla ortaya çıktığı anlaşılıyor. Vali, konuşmasında "töre cinayeti"ni kastetmiş, gazeteci başlık atarken yanlış anlama gelecek bir kısaltma yapmıştır. Valinin töreyi -özellikle Türk töresini- bilmediği anlaşılıyor. Çünkü Türk'ün töresinde "töre cinayeti" diye bir olay yoktur. "Töre cinayeti" diye anılan ve birçok senaryoya da konu olan sorunun kaynağında kadının davranışlarından ötürü aile meclislerince cezalandırılması yatmaktadır. Bu durum töremize başkalarından geçmiştir.

Bilmek gerekir ki Türk töresinde erkek-dişi ayrımı yoktur. Dilimize bakılırsa gerçek anlaşılır. Türkçede varlıklar erkek-dişi ayrımına tabi tutulmamıştır. Bu yüzden önceden belirlenmiş bazı kurallara erkekler uymayınca ses çıkarmayan ama kadınlar uymayınca en doğal hakları olan yaşama hakkını elinden alan bir uygulama Türk'ün de, erkek-dişi ayrımı yapmayan Türkçenin de ruh ve mantığına aykırıdır.

"Töre cinayeti" üzerinde durmamın nedeni töre karşıtlarının hep bu sorunu dillendirmeleridir. Hâlbuki kültür, dolayısıyla töre insanı yaşatmayı ve mutlu etmeyi amaçlamaktadır. Gerçek ise, törede yozlaşma ve yabancılaşma olmazsa mutsuzlar ve mutsuzluk giderek azalır.

Törenin yıpratılmaya çalışıldığı diğer bir alan ise "kan davası" konusudur. Türk töresinde engin bir hoşgörü vardır. Alparslan'ın R. Diogenes'i bağışlaması, Atatürk'ün yere serilen Yunan bayrağını çiğnememesi, Abdülhamit'in kendine bomba atan Ermeni komitacısını

affetmesi, Fatih'in fetih sonrası uygulamaları gibi örnekler törenin hoşgörüsünün bir sonucudur. Törenin bu özelliğini en iyi vurgulayan atasözü ise "Kanı kanla yumazlar, kanı su ile yurlar." sözüdür. Bütün bunlar kan davası geleneğinin törel bir değerimiz olmadığını gösterir.

Türk kültürünü bir bütün olarak algılamak, öğrenmek, çocuklarımıza aktarmak zorundayız. Bugün görülen odur ki aydınlarımız kendi değerlerimizi önemsememekte; ne tarihimizi, ne dilimizi, ne dinimizi, ne töremizi, ne sanatımızı öğrenmek gereğini yerine getirmemektedirler. Onun için Ermenilerden özür dileyen, tarihimizden, geçmişte olup bitenden habersiz aydınlarımız vardır. Varlığımızı, bağımsızlığımızı, vatanımızı, kişiliğimizi kendisine borçlu olduğumuz dünyanın en güzel dili Türkçe yerine İngilizce öğretimden yana aydınlar vardır.

Bir üst düzey yöneticisi kurban kesmek çağ dışıdır, anlamına gelecek sözler söyleyebilmektedir. Birçok aydın, yakınlarının cenazesini cami önüne getirip cemaatin cenaze namazını kılmasını kenardan izlemektedir. Çocukların ve gençlerin bayramlarda büyüklerini ziyaret etmelerini, ellerini öpmelerini istemek yerine, hangi tatil beldesine gitmek istediklerini soran aydınlar vardır. Birçok aydın kendini doğuran anasından, kendini okutan babasından habersizdir. Bir sanatımız olduğunu bilmeyen aydınlarımız var. Yabancıların sanat adına yaptıkları her şey güzel, bizimkiler çirkindir. Onlar için dünya çapında mimar yetiştirmemiz, Nobel ödülü alacak düzeyde romancı yetiştirmemiz, Yunus Emre, Fuzuli, Mehmet Akif, Necip Fazıl, Nazım Hikmet gibi çığır açan söz ustaları yetiştirmemiz önemli değildir. Kültürümüz açısından törenin öncelikle temel öğelerden biri olduğunu bilmemiz son derece önemlidir. Çocuklarımıza ve gençlerimize kültürün aktarılmasının boynumuzun borcu olduğu gerçeğini unutmayalım. Bunun için önce törel değerlerin öğrenilmesi gerekir. Bu değerlerin gelecek kuşakları mutlu etmek için var edildiğinin bilincine varmak gerekir. O nedenle unutilan, hor görülerek terk edilen her törel değer mutluluk binamızdan bir tuğla söktüğünü aklımızdan çıkarmayalım. Ulusal birliğin, kardeşliğin, sevginin, onurun, değerbilirliğin töreyle güçleneceğini bilelim.

ÜNİTE NO: V

SES BİLGİSİ

Dr. Canan Öktemgil Turgut

AMAÇLAR:

1. Ses, harf, alfabe ve yazı kavramlarını ayırt edebilmek,
2. Ses bilgisinin temel kavramlarına hâkim olmak,
3. Türkçenin ünlü ve ünsüzlerini, hece yapısını ve ses özelliklerini tanımak,
4. Türkçenin ses özelliklerinden yola çıkarak dildeki alıntı sözcükleri sözlüğe bakmadan ayırt edebilme becerisini kazanmak,
5. Ses olaylarını tanıyabilmek,
6. Türkçenin vurgu özelliklerine ana hatlarıyla kavramak.

Anahtar Kavramlar

- Ses
- Harf
- Alfabe
- Ünlüler ve ünsüzler
- Türkçenin ses sistemi
- Türkçenin hece yapısı
- Ses olayları
- Vurgu

İçindekiler

- Ses, Harf ve Alfabe Kavramları
- Türkçede Sesler
- Ünlüler
- Ünsüzler
- Türkçenin Hece Yapısı
- Türkçenin Ses Özellikleri
- Ses Olayları ve Nedenleri
- Vurgu

Bu bölümde *ses* ile doğadaki tüm sesler değil doğal dillerdeki yani insan dillerindeki sesler kastedilmektedir. Ses, hem sesbilimin (*fonoloji*) hem de ses bilgisinin (*fonetik*) konusudur. Sesbilim insan dilinin seslerinin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi niteliklerinin olduğunu, ses dalgalarıyla nasıl aktarılarak dinleyene nasıl ulaştırıldığını, dinleyenin bu sesleri alışını inceleyen bilimdir. Sesbilim sadece bir dili değil genel olarak insan dilini ses yönünden

inceler. Ses bilgisi ise tek bir dilin ses yönünden incelenmesidir (Aksan 2009: 26). Türkçede, *fonoloji* ve *fonetik* terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.

SES, HARF VE ALFABE KAVRAMLARI

Ses akciğerlerden gelen havanın etkisiyle ses organlarında oluşan ve kulakla veya çeşitli hassas aletlerle algılanan titreşimdir. *Harf* seslerin yazıdaki karşılığıdır. Ancak dünyadaki hemen hiçbir dilin sesleri o dili yazmak için kullanılan alfabede tam olarak temsil edilmez. Örneğin *ağaç* ve *yalın* sözcüklerindeki *a* sesleri aynı simgeyle gösterilmesine karşın aynı değildir. Birincisi açık diğeri kapalı bir sestir. Baş parmak çenenin altına konduktan sonra her iki sözcük söylendiğinde bu fark rahatlıkla anlaşılabilir. Birincisinde çene daha fazla açıldığı için baş parmak daha fazla itilecektir. Benzer şekilde, *kapı* ve *kedi* sözcüklerindeki *k* harfi aynı olmasına karşın ses olarak farklıdır. *Kapı* sözcüğünde ses damağın arka tarafında, *kedi* sözcüğünde ise ön tarafında biçimlendirilmektedir.

Alfabe ise bir dili yazıya aktarmak için kullanılan, o dildeki seslerin ayrı ayrı gösterilmesini temel alan yazı biçimidir. Günümüzde Türkçenin ve Hint-Avrupa dillerinin birçoğunun yazımında kullanılan alfabeler, bir Sami dili olan Fenike dilinin seslem yazısında kullanılan işaretlerin, eski Yunanlılar tarafından geliştirilmesi, daha sonra da Latince için uyarlanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Daha geniş anlamıyla alfabe, sözsüz iletişimde kullanılan işaretlerin bütününe denir (İmer 2011: 9). Örneğin, sağır ve dilsiz alfabesi, mors alfabesi.

Alfabe yazısı yazı türlerinden sadece bir tanesidir. Bunun dışında logografik ve hecesel yazı türleri ve bu üç yazı türünün kombinasyonları vardır. Logografik yazıda her sembol bir biçimbirimi (*ev-de-y-se* sözcüğündeki dört biçimbirim gibi) ya da bir sözcüğün tümünü karşılar. Hecese yazıda ise her sembol bir hece-ses değere sahiptir (Fischer 2013: 82). Orhon yazısı hece yazısı ve alfabetik yazının bir kombinasyonudur.

Orhon yazısı, tıpkı Latin yazısı gibi yazının evrimindeki duraklardan biridir. Yazının başlangıcı yaklaşık olarak MÖ 4000'e dayanır. Daha önce yazının sadece Güneydoğu Mezopotamya'da (Güneydoğu Irak'ta) doğduğu düşünülmekteyken yeni arkeolojik kanıtlar, ilkel yazının Mısır'dan İndus Vadisi'ne kadar uzanan geniş bölgede ortaya çıktığı fikrini güçlendirmiştir (Fischer 2013: 82). Alfabe yazısından çok farklı olan bu ilk yazıların örnekleri taş, kemik, deri, papirüs vs.den yapılma çeşitli tarihsel belgelerin üzerinde görülebilir.

Türkler geçmişte çeşitli yazılar kullanmışlardır. Türkiye'de 1 Kasım 1928'de yapılan Harf Devrimi'yle Arap harfleri bırakılarak Latin harflerine geçilmiştir. Türkçenin seslerini karşılayabilmesi için Latin alfabesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Ancak birçok dilde olduğu gibi, Türkçenin bütün sesleri bugünkü kullandığımız alfabede de temsil edilmez. Bilimsel çalışmalarda, kullanılan tüm sesleri veya eski yazıyı yeni yazıya taşımak için farklı alfabeler kullanılabilir. Örneğin Arap harfleriyle yazılan Osmanlı Türkçesi metinlerini Latin alfabesiyle yeniden yazmak için *çevriyazı* (*transkripsiyon*) alfabesi kullanılır.

TÜRKÇEDE SESLER

Sesler, oluşumunda ses geçidinin açık veya kapalı oluşuna göre ikiye ayrılır: ünlüler, ünsüzler

Ünlüler

Ünlüler oluşumları esnasında herhangi bir engelle karşılaşmazlar ancak ses aygıtında biçimlendirilirler. Ölçünlü (*standart*) Türkçede alfabede 8 ünlü vardır. Bu ünlüler biçimlendirilme esnasındaki süreçler göz önünde bulundurularak oluşum noktalarına, açıklık-kapalılık derecelerine, dudakların durumuna ve süreye göre dört sınıfta toplanır.

1. Oluşum Noktalarına Göre: Ağız boşluğunun arka tarafında oluşanlara *art (kalın) ünlüler*, ön tarafında oluşanlara ise *ön (ince) ünlüler* denir.

art ünlüler: a, ı, o, u

ön ünlüler: e, i, ö, ü

2. Açıklık Derecesine Göre: Alt çene açıkken çıkan ünlülere *açık*, daha az açıkken çıkan ünlülere *kapalı ünlüler* denir.

açık ünlüler: a, e, o, ö

kapalı ünlüler: ı, i, u, ü

3. Dudakların Durumuna Göre: Oluşumları esnasında dudaklar yuvarlakken çıkan ünlü seslere *yuvarlak*, düzken çıkanlara da *düz ünlüler* denir.

yuvarlak ünlüler: o, ö, u, ü

düz ünlüler: e, i, ö, ü

4. Süreye göre: Türkçe kökenli sözcüklerde birkaç istisna dışında uzun ünlü yoktur. Ancak bazı ses olayları ve vurgulama sonucunda uzun ünlüler ortaya çıkabilir: *ya:rın, a:bi, va:r olmak, ha:yır*.

	Art		Ön	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Geniş	a	o	e	ö
Dar	ı	u	i	ü

Tablo 1. Ünlüler

Türkçedeki ünlülerin özellikleri:

a: art, düz, geniş

e: ön, düz, geniş

ı: art, düz, dar

i: ön, düz, dar

o: art, yuvarlak, geniş

ö: ön, yuvarlak, geniş

u: art, yuvarlak, dar

ü: ön, yuvarlak, dar

Ünsüzler

Akciğerlerden gelen havanın ses organlarında çeşitli şekillerde engellenmesi sonucunda ortaya çıkan seslere ünsüzler denir. Türkçede alfabede 21 ünsüz vardır. Ancak konuşma dilindeki ünsüzlerle beraber sayı bundan daha fazladır. Bu ünsüzler: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, kı, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Bu listedeki ğ, kı, l art damak ünsüzleridir. Ölçünlü alfabede yer almayan bu üç ünsüz, ses bilgisi konusunun anlatımında sıklıkla kullanılır.

Ünsüzler aşağıdaki şekilde sınıflandırılır:

1. Tonlu-Tonsuz (Ötümlü-Ötümsüz) Oluşuna Göre Ünsüzler: Ses tellerini titreştiren ünsüzlere *tonlu*, titreştirmeyenlere ise *tonsuz* denir. Tonlu sesler, ses tellerinin titreşimiyle oluştuğu için boğumlanma noktası zorlanmaz. Tonsuz sesler ise oluşumları sırasında boğumlanma noktasını zorladığı için *sert ünsüzler* olarak da adlandırılır. Ünlü seslerin ise hepsi tonludur.

Tonlu ünsüzler: b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z.

Tonsuz ünsüzler: ç, f, h, k, p, s, ş, t.

2. Oluşum Yerlerine Göre Ünsüzler

Dudak ünsüzleri: İki dudağın birbirine değmesiyle meydana gelen b, m, p sesleridir.

Diş ünsüzleri: Dilin ucunun dişlere değmesi veya yaklaşması ile meydana gelen d, n, s, t, z sesleridir.

Diş-dudak ünsüzleri: Üst dişlere alt dudağın değmesi ile oluşan f, v sesleridir.

Diş-damak ünsüzleri: Dilin ucunun diş etlerine değmesi veya yaklaşması ile meydana gelen c, ç, j, ş sesleridir.

Ön damak ünsüzleri: Dilin ön damağa değmesiyle meydana gelen g, k, l, r, y sesleridir.

Art damak ünsüzleri: Dilin art damağa değmesiyle ortaya çıkan ğ, ğ, kı, l ünsüzleridir. Bu ünsüzler ve ön damak ünsüzleri alfabede aynı harfle gösterilmesine karşın ses olarak farklıdır. Örneğin *gelin* ve *gayrı* sözcüklerindeki g seslerinin çıkış yerleri farklıdır.

Gırtlak ünsüzleri: Gırtlakta oluşan h sesidir.

3. Sürekli-Süreksiz Oluşlarına Göre Ünsüzler: Akciğerlerden gelen havanın son çıkış yerinin kısmen kapalı veya tam kapalı oluşuna göre ünsüzler sürekli veya süreksiz olarak adlandırılır.

Sürekli ünsüzler: Son çıkış noktasında hava akımı için kısmen bir aralık varsa meydana gelen ünsüzler sürekli dir. Bu ünsüzler çıkış yerindeki temas derecesine göre ikiye ayrılır:

sızıcı ünsüzler: f, ğ, h, j, s, ş, v, z.

akıcı ünsüzler: l, m, n, r, y.

Süreksiz ünsüzler: Son çıkış noktasında hava akımı için bir açıklık olmadığında bir patlama şeklinde çıkan b, c, ç, d, g, k, p, t ünsüzleridir.

4. Ağızda veya Genizde Oluşmalarına Göre Ünsüzler: Hava akımının izlediği yola göre ünsüzler ikiye ayrılır:

Ağız ünsüzleri: Oluşumları sırasında küçük dilin geniz yolunu kapaması dolayısıyla hava akımının ağızdan çıktığı ünsüzlerdir. m, n ünsüzleri dışındaki bütün ünsüzler bu gruba girer.

Geniz ünsüzleri: Oluşumları sırasında küçük dilin geniz yolunu açması dolayısıyla hava akımının genizden çıktığı m, n ünsüzleridir.

Ayrıca y, ve r ünsüzlerinin özel bir durumu vardır. y ünsüzü, çıkışı sırasında organların temas derecesi az olduğu için âdeta i ünlüsü gibi çıkar. Bu nedenle y, *yarı ünlü*dür. r sesi çıkarken dilin ucu titredığı için bu ses *titrek ünsüz* olarak adlandırılır.

	Tonlu			Tonsuz	
	Sürekli		Süreksiz	Sürekli	Süreksiz
	Akıcı	Sızıcı	Patlayıcı	Sızıcı	Patlayıcı
Dudak	M		b		p
Diş-dudak	-	v	-	f	-
Diş	N	z	d	s	t
Diş-damak	-	j	c	ş	ç
Ön damak	l, r, y	-	g	-	k
Art damak	Ĭ	ğ	ğ	-	ķ
Gırtlak	-	-	-	h	-
Çarpmalı	R				
Yarı ünlü	Y				

Tablo 2. Ünsüzler

TÜRKÇENİN HECE YAPISI

Ses organlarının aynı yöndeki hareketiyle ve bir hamlede çıkarılan ses veya ardışık sesler topluluğuna *hece* denir. Türkçede tek ünlü ile hece kurulabilir ama tek ünsüz hece kurmaya yetmez. Ünsüzlerin hece kurabilmesi için yanında bir ünlü olması gerekir. Hece kurulurken sıralama ünlü-ünsüz değil ünsüz-ünlü şeklindedir. Bu nedenle *oya* sözcüğü *oy-a* değil *o-ya* şeklinde hecelenir. Birleşik sözcükler hecelenirken de aynı kural geçerlidir: *ha-mi-me-li*. Konuşurken birinci sözcükle ikinciye bu şekilde birbirine bağlamaya *ulama* denir. Sözcük içinde iki ünsüz yan yana geldiğinde heceleme ilk ünsüzü önceki heceye, ikinci ünsüzü sonraki heceye bağlamak şeklindedir: *as-ķı*.

Ünlüyle biten heceye *açık hece*, ünsüzle bitene ise *kapalı hece* denir. Türkçede bir hecede en fazla dört ses bulunabilir: *Türk, dinç*.

Türkçede altı çeşit hece vardır:

1. Tek ünlüden oluşan hece: *o, a-na*
2. Ünsüz-ünlü: *bu, ya-zı.*
3. Ünlü-ünsüz: *ev, aş, iş, in-ce.*
4. Ünlü-ünsüz-ünsüz: *art, ilk, üst.*
5. Ünsüz-ünlü-ünsüz: *bal, bel, dil, kuş.*
6. Ünsüz-ünlü-ünsüz-ünsüz: *kırk, sert, Türk.*

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Türkçe sözcüklerde seslerin bir araya gelmeleri belirli kurallara uyar. Seslerin aynı hecelerde veya farklı hecelerde yan yana gelmesi, sözcük başında veya sonunda hangi seslerin bulunabileceği vb. rastgele değil kurallara tabidir. Bu kurallara *Türkçenin ses özellikleri* denir. Ancak istisnai durumlar vardır. Yansıma sözcüklerin, çocuk dilinden alınma sözcüklerin, ünlemlerin ve alıntı sözcüklerin bu kurallara uyması beklenmez. Bazı alıntılar değişerek Türkçeye uygun hâle gelmiş olabilir veya bazı Türkçe sözcükler birtakım ses olayları sonucunda değişerek Türkçeye aykırı hâle gelebilir. Tüm bunları göz önünde bulundurarak Türkçenin ses özellikleri iyi bilinirse bir sözcüğün Türkçe olup olmadığını tahmin etmek zor değildir. Ancak daha kapsamlı incelemelerde etimolojik sözlüklere bakılmalıdır. Çünkü bir sözcük alıntı olmasına karşın zamanla değişerek Türkçenin ses özelliklerine uygun hâle gelebilir.

1. Artlık-önlük (kalınlık-incelik) Uyumu: İlk hecedeki ünlünün art veya ön ünlü olması izleyen hecelerdeki ünlülerin durumunu belirler. İlk hecede art ünlü varsa sonraki hecelerde art ünlü, ön ünlü varsa sonrakilerde ön ünlü bulunmalıdır: *ka-lın-lık, in-ce-lik*. Alıntılar bu kurala uymaz ancak bunlara gelen Türkçe ekler sözcüğün son hecesindeki ünlünün niteliğine göre art veya ön ünlü taşıyacaktır: *kim-ya-cı, bib-lo-yu, ma-vi-ler, te-le viz-yon-lar*. Artlık-önlük uyumunun istisnaları şunlardır

- Bazı Türkçe sözcükler birtakım ses olayları sonucunda değişerek uyuma aykırı hâle gelmiştir: *ana > anne, alma > elma, inan- > inan-, kangı > hangi, karındaşı > kardeş, sıışman > şişman*
- -daş, -gen, -gil, -(I)mtırak, -ken, -ki, -leyin, -yor ekleri sözcüklere bağlanırken bu kurala uymaz: *meslek-taş, altı-gen, halam-gil, yeşil-imtırak, uyur-ken, burda-ki, sabah-leyin, yürü-yor*.
- Son hecesinde ince a bulunan alıntılara gelen eklerin ünlüsü de incedir: *dikkat-li, sıhhat-siz, saat-e, harf-i*.
- Sonunda ön damak ünsüzü olan l bulunan alıntılara gelen eklerin ünlüsü de ön ünlüdür: *alkol-lü, hayal-i, rol-e*.
- Sonunda ön damak ünsüzü k bulunan alıntılara gelen eklerin ünlüsü de ön ünlüdür: *emlak-e, emlak-çi, iştirak-iyle, idrak-siz*.

2. Dudak uyumu (Düzlük-yuvarlaklık uyumu): Türkçe bir sözcüğün bir hecesindeki ünlünün düz veya yuvarlak olması daha sonraki hecenin ünlüsünün düz veya yuvarlak olmasını belirler. Dudak uyumuna göre, bir hecedeki ünlü düzse ondan sonraki hecenin ünlüsü düz, yuvarlaksa izleyen hecenin ünlüsü ya geniş-düz ya dar-yuvarlak olur. Yani a, e, ı, i düz ünlülerini izleyen hecede, önlük artlık uyumunu da dikkate alarak a, e, ı, i ünlüleri bulunabilir: *ka-lın, ince*. o, ö, u, ü yuvarlak ünlülerini izleyen hecede, önlük artlık uyumunu da dikkate alarak ya a, e ya da u, ü ünlüleri bulunabilir: *so-pa-sı, do-lu-ya, ö-lü-ye, ö-te-si*.

Bazı alıntı sözcükler, ekler vb. tarihsel süreçte değişerek bu kurala uygun hâle gelmiştir: *diva:r > duvar, çünkü > çünkü, Türki > türkü....*

Alıntılar bu kurala uymasa da bunlara gelen Türkçe ekler uyar: *televizyon-a, televizyon-u, kâbus-u, goril-den...* Ekler alıntının son hecesindeki ünlüye uyacak şekilde değişir.

Bazı Türkçe sözcükler - *kabuk, kavun, karpuz, kavur-, savur- avut-, yağmur, çamur, avuç* - bu kurala uymaz. Bu sözcüklerdeki dudak ve diş-dudak ünsüzlerinin (b, m, p; v, f) kendilerinden sonra gelen düz ünlüyü yuvarlaklaştırma etkisi vardır. Nitekim bazı ağızlarda *kabık, yağmur, çamur* gibi eski hâlleri hâlâ yaşamaktadır.

3. Türkçe sözcüklerde ilk heceden sonra o, ö bulunmaz; -yor eki istisnadır. Bu sesleri bulunduran sözcükler alıntıdır: *doktor, horoz, biyoloji*.

4. Ünsüz Uyumu: Tonsuz ünsüzlerle biten sözcüklere tonlu ünsüz le başlayan bir ek geldiğinde ekin ünsüzü tonsuzlaşır: *yap-dı > yap > tı, üç-de > üç-te, Türk-ce > Türk-çe, kardeş-ce > kardeş-çe, seç-gin > seç-kin, Of'da > Of'ta, sahaf-da > sahaf-ta...*

Bazı alıntı sözcükler de bu kurala uymuştur: *tesbih > tespîh, mikdar > miktar*.

5. Ünlü-Ünsüz Uyumu: Türkçe sözcüklerde ön damak ünsüzü g, k ve l, art ünlülerle; art damak ünsüzü ğ, ı ve ı, ön ünlülerle aynı sözcük içinde bulunamaz. Bu kurala uymayan sözcükler alıntıdır: *grev, kredi, mentol, inkılap*.

İstisnai bir durum olarak art ünlülü sözcüklerde ancak y'den sonra ince l bulunabilir: *ayla, boyla-..*

6. Türkçe sözcüklerde ince a, j sesleri bulunmaz. *Dikkat, hakikat, saat, sıhhat* gibi ince a taşıyan sözcükler ve *jilet, oje, jelatin* gibi sözcükler alıntıdır. c, f, h sesleri ise ikincil yani başka seslerden değişmiş olarak bulunabilir. Bu sesleri taşıyan sözcükler, Eski Türkçe döneminde kurala uygunken tarihsel süreçte değişerek kurala aykırı hâle gelmiştir: *açık- > acık-, sançak > sancak, öbke > öfke, takı > dahi, kangı > hangi, kanı > hani, öbke > öfke, yuyka > yufka*.

Bazı sözcükler ise istisnadır: *ufak, ufalamak...*

Ah, oh, of gibi sözcükler ünlem; *fokurdamak, hırıltı, lıkır lıkır* gibi sözcükler yansıma; *tuhaf, tezgah, oje* gibi sözcükler alıntı olduğu için kurala uyması beklenmez.

7. Türkçe sözcüklerde istisnalar dışında uzun ünlü bulunmaz. Uzun ünlü bulunanlar alıntıdır: *ha:tıra:, sa:hil, sema: da:hi*. Bazı ses olayları veya vurgulama sonucunda Türkçe sözcüklerdeki ünlüler uzayabilir: *va:r ol-, ya:d eller; ya:rın, yağ > ya:, ağabey > a:bi, eveet*.

Bazı alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüler Türkçeye uyacak şekile kısalmıştır ancak bunlara ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde bazılarında uzunluk tekrar ortaya çıkar: *mehta:b > mehtap > mehta:bi, huku:k > hukuk > huku:ka, haya:l > hayal > haya:li...*

8. Türkçe sözcüklerde kelime kökünde ikiz ünsüz bulunmaz. Bazı Türkçe sözcükler zamanla değişerek kurala aykırı hâle gelmiştir: *ana > anne, elig > elli*. Bazı sözcüklerdeki ikiz ünsüzler vurgulama sonucunda ortaya çıkar: *aşağı > aşıağı, eşek > eşşek*. İstisnalar dışında ikiz ünsüz bulunduran sözcükler alıntıdır: *millî, kuvvet, berrak, hürriyet...*

9. Türkçe sözcüklerde yan yana iki ünlü bulunmaz. Bu nedenle ünlü ile biten bir sözcüğe ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde arada y yardımcı sesi ortaya çıkar: *su-y-u, oku-y-an...*. Alıntılar bu kurala uymaz: *aile, saat, fail, faal...*

10. Türkçe sözcüklerde ayın ve hemze (kesme) yoktur. Alıntılarda ise bulunabilir: *san'at, meş'ale, neş'e*.

Bazı alıntılarda ayın ve hemze düşerek yanındaki ünlüyü uzatmıştır: *me'mur > me:mur, te'lif > te:lif, rü'ya > rü:ya*.

11. Türkçe sözcükler c, ğ, l, m, n, p, r, ş, v, z sesleri ile başlamaz. Yansımalar ve çocuk dilinden alınma sözcükler ve alıntılar bu kurala uyması beklenmez: *cıvıldamak, cızırtı, lıkır lıkır, mırıltı; cici, mama, nine, ninni; şıkır şıkır, şakşakçı; vızıldamak; zırlıltı*. *Ne* sözcüğünden türeyen *niçin* (*ne için*), *nasıl* (*ne asıl*), *nere* (*ne ara*) vb. soru sözcükleri ile *uş imdi*'den türeyen *şimdi* sözcüğü istisnadır.

Türkçedeki p, ş sesleri ise ikincildir yani b ve s sesleriyle başlayan Eski Türkçe sözcüklerin zamanla değişmesiyle ortaya çıkmıştır: *berk > pek, bürge > pire, sış- > şiş-*

12. Türkçe sözcüklerin sonunda b, c, d, g sesleri bulunmaz. *Ad, od, öd, sac, yed-* sözcükleri istisnadır. Bazı sözcükler dışında alıntılar sonundaki b, c, d, g sesleri ise p, ç, t, k'ye dönüşür: *serab > serap, ilac > ilaç, etüd > etüt, aheng > ahenk...*

13. Türkçe sözcükler çift ünsüzle başlamaz. Çift ünsüzle başlayanlar alıntıdır: *blog, kredi, spor*.

14. Türkçe sözcüklerin sonunda sadece belirli ünsüz çiftleri bulunabilir:

lç, lk, lp, lt: *ölç, ilk, kulp, alt*.

nç, nk, nt: *dinç, denk, ant*.

rç, rk, rp, rs, rt: *borç, Türk, sarp, ters, sert*.

st: *üst*.

15. Çok heceli sözcüklerin sonunda p bulunmaz. Zarf-fiil ekiyle biten sözcükler istisnadır: *alıp, bulup*.

SES OLAYLARI VE NEDENLERİ

Dil durağan değil değişkendir. Bu değişim sözcüklerde de meydana gelir. Sözcüklerdeki sesler değişebilir, dönüşebilir, yer değiştirebilir, sözcüğün aslında olmayan yeni sesler türeyebilir veya var olan sesler düşebilir; heceler düşebilir, kaynaşabilir. Tüm bu değişimlere *ses olayları* denir. Bazı ses olayları yazıya geçtiği gibi bazıları sadece konuşmada meydana gelir, yazı diline taşınmaz. Özellikle ağızlarda meydana gelen değişimler ölçünlü Türkçeye yansımaz. Çağdaş Türkçedeki ses olaylarını izleyebilmek için sözcüklerin Türkçenin yazılı ilk örneklerinin verildiği Eski Türkçe metinlere veya bizden daha önce yazılı dile geçen komşu toplumların belgelerindeki Türkçe sözcüklere bakılır. Alıntı sözcüklerin orijinaliyle dilimizdeki yeni hâli karşılaştırılır. Ayrıca daha kapsamlı incelemelerde Türkçenin kolları arasında aynı sözcüklerin nasıl farklılaştığı karşılaştırılabilir. Kimi zaman ses olayları görece kısa bir süre içinde meydana gelebilir ve çok daha eski dönemlere bakmadan değişmeyi izlemek mümkün olabilir: *şış kebabı* > *şış kebab*.

SES OLAYLARININ NEDENLERİ

1. Ses olaylarının en önemli nedenlerinden biri *en az çaba yasası*dır. En kolay şekilde en az çabayı harcayarak konuşma eğilimi birçok ses olayını açıklar. Bazı ses düşmeleri, değişimleri, alıntıların Türkçe teaffuza uydurulması bunun sonucudur. Örneğin Arapça *camî*’ sözcüğünün sonundaki ayın sesi (‘) bizim için telaffuzu güç bir sestir, doğal olarak düşer.

2. Türkçenin ses özellikleri, birçok alıntı sözcüğü değiştirir. Örneğin Türkçede ikiz ünsüz olmadığı için alıntılardaki ikiz ünsüzler tekleşir veya aykırılışır: *kassab* > *kasap*, *attar* > *aktar*. Alıntılardaki uzun ünlüler kısalmış, sözcüklerin sonundaki tonsuz ünsüzler tonlu hâle gelir: *haya:t* > *hayat*, *kita:b* > *kitap*. Türkçe sözcüklerin sonunda sadece belirli ünsüz çiftleri bulunabildiği için farklı ünsüz çiftleri bulunduran bazı alıntılarda ünlü türemesi olur: *akl* > *akıl*, *beyn* > *beyin*. Türkçede yan yana iki ünlü bulunamayacağı için bazı alıntılarda arada y ve v sesleri sesi türer: *fiat* > *fiyat*, *laboratuar* > *laboratuvar*. Türkçede j sesi olmadığı için alıntılardaki j sesi konuşma dilinde, ağızlarda c’ye dönüşür: *jilet* > *cilet*, *jandarma* > *cenderme*. İngilizce *jeep* sözcüğü ölçünlü dilde *cip*’e dönüşmüştür. Ancak bu kuralın her alıntıyı değiştirdiğini düşünmemek gerekir. Örneğin, *saat*, *aile* gibi sözcüklerde bu değişim olmamıştır ancak konuşmada ğ sesini fazla vurgulamadan *sağat*, *ağile* dendiği veya *sa:t* şeklinde a sesinin uzatıldığı görülebilir.

Türkçenin etkileşimde bulunduğu diller nedeniyle Türkçe sözcüklerde de ses olayları ortaya çıkar. Örneğin *altu:ni:*, *gümü:şi:* sözcüklerindeki u ve ü seslerinin uzamasının nedeni Arapça ve Farsçanın etkisidir. Yine radyo ve televizyonlarda bazı müzik programlarının sunucularının Türkçeyi Amerikan İngilizcesi vurgusuyla telaffuz ettikleri görülebilir.

3. Yan yana gelen sesler de birbirini etkiler. Örneğin dudak ve diş-dudak ünsüzleri kendilerinden sonra gelen düz ünlüyü yuvarlaklaştırır: *kabık* > *kabuk*, *hamir* > *hamur*. Yan

yana gelen sesler birbirlerinin çıkış yerini değiştirebilir: *çenber* > *çember*, *onlar* > *onnar*. Türkçede c, ç, y, ş, z seslerinin inceltici etkisinden dolayı yanlarındaki art ünlüler ön ünlüye dönüşür: *yana* > *yine*, *yaşıl* > *yeşil*, *sış-* > *şiş-*, *bıç-* > *biç-*. Bazı seslerin kalınlaştırıcı etkisi vardır. Örneğin, ñ sesi yanındaki ince ünlüleri kalınlaştırır: *Teñgri* > *Tanrı*. Ayrıca y sesinin daraltıcı etkisinden dolayı -yor ekinden önceki ünlüler daralır: *geleyor* > *geliyor*, *yapmayor* > *yapmıyor*.

4. Türkçede ğ, h, l, n, r, y, z ünsüzleri ve ı ünlüsü en zayıf seslerdir. Bazı sözcüklerde bu sesler düşebilir, dönüşebilir, yanlarındaki ünlünün düşmesine veya değişmesine neden olabilir: *postahane* > *postane*, *ağabey* > *abi*, *birçok* > *biçok*, *inanmak* > *inanmak*.

5. Telaffuz güçlüğü ve kakışım nedeniyle ses düşmeleri ortaya çıkar: *minikçik* > *minicik*, *narsisizm* > *narsizm*, *duyarlılık* > *duyarlık*.

6. Türkçede orta hecenin vurgusu zayıf olduğu için be hecedeki dar ünlüler düşebilir: *ağzı* > *ağzı*, *göğüsü* > *göğüsü*.

7. Bir ses olayının nedeni başka bir ses olayı olabilir. Örneğin *te'lif* > *te:lif*, *te'sir* > *te:sir* sözcüklerinde e sesinin uzamasının nedeni hemzenin (kesmenin) düşmesidir. Ege ağzında *va:* (*var*) sözcüğündeki a sesinin uzamasının nedeni r'nin düşmesidir.

8. Sözcüklerdeki bazı sistematik dönüşümlerin nedeni tarihseldir. Örneğin Eski Türkçede birçok sözcüğün başındaki t, d'ye dönüşmüş, sözcüklerin sonundaki g sesi düşmüştür: *temür* > *demir*, *ölüg* > *ölü*.

SES OLAYLARI

Ses Türemeleri

Ünlü Türemesi: Sözcüğün asıl yapısında bulunmayan bir ünlünün ortaya çıkmasıdır. Türeme sözcüğün önünde, içinde veya sonunda olabilir. Ön ses türemesinin görüldüğü *limon* > *ilimon*, *resim* > *iresim*, *Rum* > *Urum* örneklerindeki gibi ses olayları, ağızlarda meydana gelmiş ve ölçünlü dile taşınmamıştır. *Slav* > *İslav*, *steam* > *istim* gibi sözcükler ölçünlü dilde de yer almıştır.

İç ses türemesinin görüldüğü *azcık* > *az-ı-cık*, *bir-cik* > *bir-i cik* gibi Türkçe sözcükler fazla değildir. İç ses türemesi daha çok alıntı sözcüklerde ve Türkçenin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Ancak alıntılarda türeyen iç ses sözcük ünlüyle başlayan bir ek aldığına düşer: *meyl* > *mey-i-l* > *meyl-i*; *vakt* > *vak-i-t* > *vakt-e*; *akl* > *ak-ı-l* > *akl-a*; *ömr* > *öm-ü-r* > *ömr-ü*.

Son ses türemesi ise ağızlarda meydana gelmiştir ve ölçünlü dile taşınmamıştır: *yaparken-e*, *giderken-e*.

Ünsüz Türemesi: Sözcüğün aslında bulunmayan bir ünsüzün türemesidir. Türeme sözcüğün önünde, içinde veya sonunda olabilir: *ur-* > *vur*, *örküç* > *hörgüç*, *ut-* > *yut*; *kılıç* > *kılınç*, *tüfek* > *tüfenk*; *kehrüba* > *kehribar*. Ünsüz türemesinin özel bir şekli *ikizleşme*dir. İkizleşme *ana* > *anne*, *elig* > *elli* gibi örneklerde tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır. Kimi zaman da vurgu nedeniyle sözcüklerde ikizleşme görülebilir: *aşşığı*, *eşşek*.

Ses Düşmeleri

Ünlü Düşmesi: Sözcükteki ünlülerden birinin düşmesidir. Sözcüğün önündeki, içindeki veya sonundaki ünlü düşebilir. Ön ses ve son ses düşmesine *ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma; taskebabı > taskebab, Erenköyü > Erenköy* sözcükleri örnek olarak verilebilir.

Son hecesindeki ünlüsü dar olan ve ünsüzle biten iki heceli sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde orta hecedeki ünlü düşer: *kıvrır-ık > kıvrık, yanıl-ış > yanlı, boyun-u > boynu, ağız-ı > ağız, ömür-ü > ömrü*. Bu ses düşmesinde etkili olan sadece ikinci hecedeki dar ünlü değildir; ünlülerin yanlarındaki ünsüzlerin niteliği de önemlidir. Çünkü ikinci hecesindeki ünlüsü dar olan bazı sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde orta hece ünlüsü düşmez: *durum-u > durumu, ilik-i > iliği, kemik-i > kemiği, kanıt-ı > kanıtı, koşul-u > koşulu, topuk-u > topuğu*.

Ayrıca konuşma dilinde ve ağızlarda meydana gelen ama yazı dilinde bulunmayan ses düşmeleri de vardır: *burada > burda, orada > orda, neredede > nerde, Hatice > Hatçe*.

Ünsüz Düşmesi: Sözcükteki ünsüzlerden birinin düşmesidir. Düşen ses sözcüğün önünde, içinde veya sonunda olabilir: *bol- > ol-, ufakçık > ufacık, minikcik > minicik, otur- > otur-, ölüğ > ölü, afv > af*.

Ayrıca konuşma dilinde düşen birçok ses vardır. Türkçede söylenmesi en zor olan r ve h ünsüzlerinin konuşmada düştüğü görülür: *birçok > biçok, geliyor > geliyo, Mehmet > Memet*.

Ünsüz düşmesinin özel bir türü ise alıntılarda meydana gelen *tekleşme*dir. Türkçede sözcük kökünde ikiz ünsüz bulunmadığından ünsüzlerden biri düşer: *hammam > hamam, kassab > kasap, kavvas > kavas, edebiyat > edebiyat*.

Hece Düşmesi: Benzer sesler taşıyan ve art arda gelen hecelerden birinin düşmesidir: *gelmeyeyim > gelmeyim, gele yorur > geliyor, pazar ertesi > pazartesi, yeterlilik > yeterlik, duyarlılık > duyarlık*. (Son iki sözcüğün her iki şekli de *Yazım Kılavuzu*'nda bulunmaktadır.)

Hece Kaynaşması: Zayıf ünsüzler olan ğ, h, y seslerini taşıyan hecelerde hem bu seslerin hem de yanlarındaki ünlünün düşmesi veya ünlünün değişmesidir: *ağabey > abi, postahane > postane*.

Konuşma dilinde görülen hece kaynaşmaları da vardır: *değil mi > di:mi, Zehra Hanım > Zehra:nım*.

Ünlü Birleşmesi: Birincisi ünlüyle bitip ikincisi ünlüyle başlayan ve bir arada kullanılan iki sözcükten birincinin sonundaki veya ikincinin başındaki ünlü düşer: *ne için > niçin, ne asıl > nasıl, bulama aş > bulamaç, kahve altı > kahvaltı, cuma ertesi > cumartesi*.

Ses Değişmeleri

Ses olayları temelde ses değişmeleridir. Bu başlıkta kastedilen değişim, bir sesin başka bir sese dönüşmesidir. Dönüşme ünlülerde ve ünsüzlerde meydana gelir.

Ünlü Değişmeleri

Uzama: Türkçede uzun ünlü yoktur. *Ya:rın* örneğindeki uzama galat-ı meşhur, yani yaygın olarak yapılan ve olağanlaşan yanlış telaffuzdur. *Va:r olmak*, *ya: d eller* gibi sözcüklerdeki uzamanın nedeni ulamadır. *A:bi* sözcüğündeki uzamanın nedeni ise yukarıda da anlatıldığı gibi bir ses olayıdır; ğ sesinin düşmesi a sesini uzatmıştır. Vurgulama amacıyla ünlüler uzayabilir: *ha:yır*, *eve:t*.

Kısalma: Türkçede uzun ünlü yoktur. Bu nedenle bazı alıntılardaki uzun ünlüler kısalmıştır. Ancak bu sözcüklerin bazıları, ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda kısalan ünlü tekrar uzar: *haya:t* > *hayat* > *haya:tı*, *sela:m* > *selam* > *sela:mı*, *İsla:m* > *İslam* > *İsla:m'ı*, *ahla:k* > *ahlak* > *ahla:ka*.

Bazılarında ise kısalma ek almakla değişmez: *kita:b* > *kitap* > *kitabı*, *şara:b* > *şarap* > *şaraba*.

İncelme: Sözcüklerdeki kalın (art) ünlülerin c, ç, y, ş, z seslerinin etkisiyle ince (ön) ünlüye dönüşmesidir. Eski Türkçe sözcüklerdeki birçok art ünlü bu inceltici seslerin etkisiyle zamanla incelmıştır. Ayrıca Türkçedeki en zayıf ünlü olan ı, bazı sözcüklerde i'ye dönüşmüştür: *yaşıl* > *yeşil*, *bıç-* > *biç*, *tıl* > *dil*, *sış-* > *şiş-*, *yana* > *yine*, *ınan-* > *inan-*, *tınla-* > *dinle*.

Kalınlaşma: Sözcüklerdeki ince (ön) ünlülerin kalın (art) ünlüye dönüşmesidir: *ısığ* > *ısı*, *ıdisiz* > *issiz*. Eski Türkçe sözcüklerdeki nazal n'nin (ñ) etkisiyle ince ünlüler kalınlaşmıştır: *Teñgri* > *Tanrı*, *benke* > *beñe* > *bana*, *senke* > *señe* > *sana*.

Alıntılarda da kalınlaşma görülmektedir: *hefte* > *hafta*, *hirmen* > *harman*.

Düzleşme: Sözcüklerdeki yuvarlak ünlülerin düz ünlüye dönüşmesidir. Eski Türkçe döneminde yuvarlak ünlü taşıyan bazı sözcükler, tarihsel süreçte değişmiştir: *büt* > *bit*, *üçün* > *için*, *törü* > *töre*.

Bazı alıntılardaki yuvarlak ünlüler de düzleşmiştir: *funduk* > *findık*, *furun* > *fırın*, *zeytun* > *zeytin*.

Yuvarlaklaşma: Sözcüklerdeki düz ünlülerin yuvarlaklaşmasıdır. Bunun en önemli nedeni dudak ünsüzleridir. Ancak başka etkenler de vardır: *bedük* > *büyük*, *divar* > *duvar*, *hamir* > *hamur*, *yabız* > *yavuz*.

Daralma: Sözcüklerdeki geniş ünlülerin daralmasıdır. -yor eki kendinden önce gelen ünlüyü daraltmaktadır. Bunun yanı sıra çeşitli nedenlerle sözcüklerdeki ünlüler daralmıştır: *de-yor* > *diyor*, *gel-e-yor* > *geliyor*; *edgü* > *iyi*, *taş* > *dış*, *osan-* > *usan-*.

Genişleme: Sözcüklerdeki dar ünlülerin genişlemesidir. Hem eski Türkçe sözcüklerde hem de alıntılarda genişleme meydana gelebilir: *ıgaç* > *ağaç*, *yıl* > *yol*; *horuz* > *horoz*.

Ünsüz Değişmeleri

Tonlulaşma: Günümüzde d tonlu sesiyle başlayan bazı sözcükler daha eski dönemlerde t sesiyle başlamaktaydı: *taş* > *dış*, *tıl* > *dil*.

Tonsuz ünsüzlerle biten çok heceli sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde tonlulaşma görülür: ağaç-ı > ağacı, kitap-a > kitabı, sokak-ı > sokağı, dert-i > derdi.

Bazı tek heceli sözcüklerde de tonlulaşma görülür: *dip-e > dibe, kap-a > kaba, süt-ü > südü/sütü, tat-ı > tadı, yok-u > yoğu.*

Tonsuzlaşma: Tonsuz ünsüzlerle biten sözcükler tonlu ünsüzlerle başlayan bir ek aldığı anda ekteki ünsüz tonsuzlaşır: *sokak-da > sokakta, ağaç-dan > ağaçtan, iş-de > işte.*

Ayrıca, alıntılarının sonlarındaki b, c, d, g sesleri p, ç, t, k'ye dönüşür: *şarab > şarap, ihrac > ihraç, derd > dert, aheng > ahenk.*

Süreklileşme: Süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzlere dönüşmesidir. Eski Türkçe birçok sözcükteki süreksiz ünsüz bu dönüşümü geçirmiştir: *bar- > var-, ber- > ver-, eb > ev, ab > av.*

Süreksizleşme: Sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzlere dönüşmesidir. Alıntılardaki j sesi konuşmada c'ye dönüşmektedir: *oje > oce, jilet > cilet.*

Benzeşme: Bir sözcükteki ünsüzlerin oluşum noktası veya nitelik yönünden birbirine benzemesidir. *Gerileyici benzeşme*de, öndeki ses geridekini kendine benzetir. *Çenber > çember, kanbur > kambur* sözcüklerinde bir dudak ünsüzü olan b sesi kendinden önceki diş ünsüzünü dudak ünsüzüne dönüştürür. Ayrıca konuşmada *yüzsüz > yüssüz, yatsı > yassı* örneklerinde görüldüğü gibi öndeki ses geridekini tamamen kendine dönüştürür. *İlerleyici benzeşme*de ise gerideki ses öndekini değiştirir. *Beş-de > beşte, üç-den > üçten* örneklerinde gerideki tonsuz ses öndeki tonlu sesi tonsuza dönüştürmüştür. Konuşma dilinde *onlar > onnar, binlik > binnik* örneklerinde görüldüğü gibi öndeki ses geridekini tamamen kendi cinsinden bir sese dönüştürmüştür.

Aykırılma: Sözcüklerde biribiriyle aynı türden olan veya çıkış yeri aynı olan iki ünsüzden birinin başka bir ünsüze dönüşmesidir: *tepme > tekme, aşçı > ahçı; attar > aktar, muşamma > muşamba.*

Göçüşme: Sözcük içindeki seslerin yer değiştirmesidir. Daha çok ağızlarda görülür. Yan yana olan sesler yer değiştirirse *yakın göçüşme* denir: *çömlek > çölmek, ekşi > eşki, kirpik > kiprik, toprak > torpak, Meryem > Meyrem.* Uzak göçüşme ise aralarında başka bir ses bulunan ünsüzlerin yer değiştirmesidir: *ileri > ireli, lanet > nalet, ödünç > öndüç.*

VURGU

Bir hecenin diğerlerine göre daha kuvvetli söylenmesine *vurgu* denir. Vurgu ikiye ayrılır: konuşana ve kullanışa göre değişen *yapay vurgu* ve konuşana ve kullanışa göre değişmeyen, herkesin uyması gereken dilin kendi vurgusu olan *doğal vurgu*. Doğal vurgu *sözcük vurgusu, grup vurgusu* ve *cümle vurgusu* olmak üzere üçe ayrılır.

Sözcük Vurgusu: Çok heceli sözcüklerde hecelerden birinin daha kuvvetli söyleneceğini gösterir. Türkçede sözcük tabanında vurgu genellikle son hecededir. Orta hece vurgusu en zayıf hecedir: *çocuk, kelebek*. Ancak sözcüğe gelen ekler ve bazı istisnai durumlar vurguyu değiştirir. Sözcük yapım eki aldıkça vurgu bu eke kayar: *evli, evlilik*. Buna karşın bazı ekler vurguyu bir önceki heceye kaydırır:

-n ve la vasıta hâli ekleri: *yazın, güzün; kalemle, dişle, sopayla*.

-ca eşitlik hâli eki: *aptalca, bence, güzelce*.

-mI, mU soru eki: *bu mu, geldin mi*.

-mA olumsuzluk eki: *yapma, uyuma*. Bu eki isim fiil eki -mA ile karıştırmamak gerekir. İsim fiil eki vurguyu kendi üstüne çeker.

-DIr, -Dur bildirme eki: *güzeldir, yanlıştır, odur*.

Kişî ekleri: *yaparım, duyacaksın, yaptın*.

-yor şimdiki zaman eki: *okuyor, geliyor*.

Birleşik çekimlerde kullanılan -dı, -mış, -sa ekleri: *gelirdi, gelecekti, gelmişti, gelirse, geldiyse*.

-ken ve -mAdAn zarf fiil ekleri: *yanarken, görmeden*.

Zarfların birçoğunda vurgu ilk hecededir: *önce, sonra, şimdi, artık, yine*.

Seslenme ve ünlemlerde vurgu ilk hecededir: *garson, işte, haydi*.

Yer adlarında vurgu genellikle ilk hecededir: *Türkiye, Ankara, Avrupa, Paris*. -istan ile biten yer adlarında vurgu son hecededir: *Pakistan, Yunanistan*. İki den fazla heceli bazı yer adlarında vurgu orta hecede olabilir: *Almanya, Vaşington*.

Dil adlarında vurgu -CA ekinden önceki hecededir: *Türkçe, İngilizce*.

Sözcük vurgusunun bunlar dışında da birçok özel durumu vardır. Daha ayrıntılı bilgi için seslendirme sözlüklerine başvurulabilir.

Grup Vurgusu: Sözcük gruplarında vurgunun hangi sözcük üzerinde olacağını belirler.

Vurguyu üzerine çeken sözcüğün hangi hecesinin vurgulu olacağı ise yukarıda anlatıldığı gibi sözcük vurgusuyla belirlenir. Sözcük gruplarında vurgu genellikle baştaki sözcüktedir: *çocuk korosu, evin yolu, eski sokak, sarı kalem, eve doğru, beş yüz, yüz beş, eski püskü, tıkr tıkr*.

Cümle Vurgusu: Cümlede vurgu yüklem üzerinde. Bunun dışında vurgulanmak istenen öge yükleme yaklaştırılır veya vurgulu söylenir:

Çocuk bugün okula gitti.

Çocuk bugün okula gitti. / Bugün okula çocuk gitti.

Çocuk bugün okula gitti. / Çocuk okula bugün gitti.

Çocuk bugün okula gitti. / Çocuk bugün okula gitti.

Sıra Sizde

1. *Akşam* gazetesinden alınma aşağıdaki haberde yer alan alıntı sözcükleri bulup bunların Türkçenin ses özelliklerine uymayan tüm yönlerini bulunuz.

Konservalara Dikkat

Yazın soğuk yemekler tercih edilir ve kolaylıkları itibarile kutu et ve balıklarına rağbet artar. Bu yüzden bazı kazalar vukuuda [meydana gelmesi de] nadir değildir. Konserva alırken tenzili [indirimli] fiyatla satılan kutulardan içtinap ederek [uzak durarak] intihap olunan[seçilen] kutuların delik ve pastan ari [arınmış] olmasına ve kapaklarının kabarmış bulunmamasına dikkat etmelidir.

Akşam gazetesi, 24 Haziran 1929, s. 5

2. Yukarıdaki haberde bazı sözcüklerin günümüzdekinden farklı olduğu görülmektedir. Hâlen kullandığımız bu sözcükleri bulunuz ve günümüzdeki son şekilleriyle karşılaştırıp bunlarda meydana gelen ses olaylarını inceleyiniz.

Kendimizi Sınayalım

1. Türkiye’de Latin harflerinin kabul edildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

- a. 1 Kasım 1923
- b. 1 Kasım 1920
- c. 1 Kasım 1919
- d. 1 Kasım 1928
- e. 1 Kasım 1927

2. *Okumayı* sözcüğünün ünlüleri düzlük-yuvarlaklık açısından şöyle sıralanabilir:

- a. yuvarlak-düz-yuvarlak-düz
- b. yuvarlak-yuvarlak-düz-yuvarlak
- c. yuvarlak-yuvarlak-düz-düz
- d. yuvarlak-düz-düz-düz
- e. yuvarlak-düz-düz-yuvarlak

3. *İstanbul* sözcüğündeki ünlüler genişlik-darlık açısından şöyle sıralanabilir:

- a. geniş-dar-geniş
- b. geniş-geniş-dar
- c. dar-dar-geniş
- d. dar-geniş-geniş
- e. dar-geniş-dar

4. *Türkçe* sözcüğündeki ünsüzler tonluluk-tonsuzluk açısından şöyle sıralanabilir:

- a. tonsuz-tonlu-tonsuz-tonsuz
- b. tonsuz-tonsuz-tonlu-tonlu
- c. tonlu-tonsuz-tonlu-tonsuz
- d. tonsuz-tonlu-tonsuz-tonlu
- e. tonsuz-tonsuz-tonsuz-tonsuz

5. *Masa*”sözcüğündeki sesler tonluluk-tonsuzluk açısından şöyle sıralanabilir.

- a. tonlu-tonlu-tonsuz-tonsuz
- b. tonsuz-tonsuz-tonlu-tonlu
- c. tonlu-tonlu-tonsuz-tonlu
- d. tonsuz-tonlu-tonsuz-tonlu
- e. tonsuz-tonsuz-tonsuz-tonsuz

6. Türkçenin ses özelliklerine göre aşağıdaki sözcüklerden hangisi alıntıdır?

- a. gidiyor
- b. makas
- c. anne
- d. Türkçe
- e. yeşilimtırak

7. Alıntı olan *hoparlör* sözcüğü Türkçenin ses özelliklerinden kaç tanesine uymaz?

- a. I
- b. II
- c. III
- d. IV
- e. V

8. Aşağıdaki seçeneklerden hangisi *muhabir* sözcüğünün Türkçeye aykırı yönlerinden biri değildir.

- a. “m” ile başlaması
- b. “u, a, i” ünlülerinin aynı sözcükte bulunması
- c. “h” sesinin bulunması
- d. “a” sesinin uzun olması
- e. “r” sesi ile bitmesi

9. *Yalvarmak* bazı yörelerde *yavralmak* şeklinde söylenir. Bu sözcükteki (*yavralmak*) ses olayı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Aykırılışma
- b. Hece kaynaşması
- c. İkizleşme
- d. Göçüşme
- e. Gerileyici benzeşme

10. *Göreceksiniz* sözcüğünün doğal vurgusu aşağıdaki seçeneklerden hangisinde doğrudur?

- a. Göreceksin
- b. Göreceksiniz
- c. Göreceksiniz
- d. Göreceksiniz
- e. Göreceksiniz

Kaynaklar:

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim. 1, 2, 3. Ciltler.* Ankara: Türk

- Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, N., Emine Yılmaz (2011). **Türkçe Ses Bilgisi**. Ed. Hülya Pilancı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Eker, S. (2011). **Çağdaş Türk Dili**. Ankara: Grafiker Yayınları.
- . (2012). “**Ses Bilgisi**”. **Türk Dili I**. Ed. Muhsin Macit, Serap Cavkaytar. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını. 86-117.
- Ergin, M. (2009). **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Bayrak Basın/Yayım/Tanıtım.
- Fischer, S. R. (2013). **Dilin Tarihi**. Çev. Muhtesim Güvenç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İmer K., Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy. (2011). **Dilbilim Sözlüğü**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Korkmaz, Z. ve diğer. (2009). **Türk Dili ve Kompozisyon**. Bursa: Ekin Yayınevi.

ÜNİTE NO: VI

GÖREV BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

AMAÇLAR:

1. Sözcüklerin görevlerini belirtmek
2. Dilin etkili kullanımını sağlamak
3. Anlatım gücünü artırmayı öğretmek

ANAHTAR KELİMELEER

Sözcüğün görevi, ad, adlaşmış sıfat, özel ad, cins ad, tekil ad, çoğul ad, somut ad, soyut ad, topluluk adı, sıfat, işaret sıfatı, belirtme sıfatı, geçici sıfat, kalıcı sıfat, sıfat-fiil, zamir, kişi zamiri, işaret zamiri, belgisiz zamir, soru zamiri, ek zamir, zarf, zaman zarfı, durum zarfı, yön zarfı, soru zarfı, gösterme zarfı, basit zarf, türemiş zarf, bileşik zarf, zarf öbeği, eylem, durum eylemi, oluş eylemi, kılış eylemi, eylemde zaman, eylemde kişi, eylemde çatı, geçişli eylem, geçişsiz eylem, etken eylem, edilgen eylem, işteş eylem, dönüşlü eylem, ettirgen eylem, eylem zekimi, basit zamanlı eylem, bileşik zamanlı eylem, ek-eylem, bağ-eylem, ad- eylem, edat, bağlaç, ünlem

İÇİNDEKİLER

GÖREV BAKIMINDAN SÖZCÜK

- I. Ad
- II. Zamir
- III. Sıfat
- IV. Zarf

ÖZET

Ad ve eylem soylu sözcükler anlamlı, edatlar görevli sözcüklerdir. Adlar nesneleri, eylemler hareketleri karşıladıkları için anlamlıdır. Edatlar; ne nesneleri, ne de hareketleri karşılar. Bu yüzden anlamsızdır. Yalnızca nesne ile hareketin, dolayısıyla adla eylemin ilişkisine yardım ederler.

Ad soylu sözcükleri; ad, zamir, sıfat, zarf oluşturur. Bunlardan “ad”la “zamir” tek başına görev üstlenir; “sıfat” ve “zarf” ise ad ve eylemlerle birlikte kullanılır. Eylem soylu sözcükleri eylemlerle eylemsiler oluşturur. Eylemsiler görev açısından ad soylu sözcükler gibi kullanılır. Edatlar da kendi aralarında üçe ayrılır: Edat, bağlaç, ünlem.

Adlar kendi içlerinde sekiz çeşide ayrılır. Yapı bakımından da basit, türemiş ve bileşik olarak üç türlü ad vardır. Sıfatlar; adları nitelemek ve belirtmek bakımından ikiye ayrılır. Ayrıca eylemsi türündeki sıfatlar geçici, niteleme ve belirtme görevliler de kalıcı sıfatlardır. Sıfat, önüne ad almadan kullanılırsa adlaşır. Zamir, adın, öbeğin ve cümlelerin yerini tutan sözcüktür. Kişilerin, nesnelerin yerini tutmasına göre, hangi varlığın yerini tuttuğunun belirsiz olmasına göre, adların yerini soru sözcükleriyle tutmasına göre çeşitlenir. Ek halinde de zamir vardır. Zarf; sıfatın, eylemin, kendi türündeki bir sözcüğün anlamını güçlendiren ya da sınırlandıran sözcüktür. Eylem, hareketleri karşılayan; eylemsi ise hem ad, hem sıfat, hem de zarf görevindeki sözcüklerin görevini üstlenen; hem de hareketi karşılayan çift görevli sözcüklerdir. Tek başlarına anlamları olmayan; ancak cümle kuruluşu sırasında anlam kazanan edatlar ise ya ilişki kurmak, ya bağ görevi üstlenmek, ya da söze duygu değeri katmak amacıyla kullanılan sözcüklerdir.

GÖREV BAKIMINDAN SÖZCÜK

I. AD

Canlı, cansız bütün varlıkları ve kavramları tek tek veya cins cins karşılayan sözcüklere *ad* denir.

A. Adların çeşitleri

1. Varlıklara verilişlere göre

a. **Özel ad:** Tam benzeri olmayan tek varlıkların adlarıdır. Bunlarda nesne ile sözcük arasında herkesçe bilinen kesin ilgiler yoktur. Bunlar ancak tanıyan veya bilenlerce anlamlı olan sözcüklerdir. Çoklukla tür adlarından bir yakıştırma yoluyla alınmış olan özel adları; kişi, ülke, yer, kurum, eser, dil, din, ulus, gezegen, unvan adları ve takma adlar oluşturur. Özel adlar tür adlarıyla karışmasın ve sözcük anlamını düşündürmesin diye büyük harfle başlanarak yazılır.

b. **Tür adı:** Aynı türden olan varlıkların hepsine birden verilen adlardır. Bunlarda sözcükle anlamı arasında sıkı bir ilgi vardır. Herkesçe tanınır, bilinirler. Kapsamları geniştir. Tekil söylenseler bile anlamlarının altında bir çokluk yatar.

Örnek: Gökçen bana kitabı verdi. (Tek kitap.)

Kitap en iyi arkadaşdır. (Bütün kitaplar anlamındadır.)

2. Varlıkların oluşlarına göre:

a. **Somut ad:** Varlıkları beş duyu ile anlaşılan nesnelerin adıdır: hava, yel, ses, koku, ışık, ağaç...

b. **Soyut ad:** Varlıkları akıl yoluyla anlaşılan kavramların adlarıdır: dostluk, vefa, iyilik, düşünce, insanlık, sevgi, inanç...

c. **İş ve eylem adı:** Eylemlerden ad-eylem ekleriyle türetilen adlardır: duruş, durma, durmak...

3. Varlıkların Sayısına Göre:

a. **Tekil:** Biçimce çoğullaşmamış adlardır: gül, at, üzüntü, Serap...

b. Topluluk: Çokluk eki almadığı halde anlamca çok varlığı karşılayan adlardır: sürü, bölük, ordu gibi. Kimi tür adları ad aktarması yoluyla topluluk adı gibi kullanılır:

Bizim sınıf koridorun sonundadır. Yer adı (aktarma yok)

Bizim sınıf bu olaya çok üzüldü. Topluluk adı (aktarma var)

c. Çoğul ad: Biçimce çoğullaşmış adlardır. -ler ekiyle çoğullanırlar: ağaçlar, kuşlar gibi.

B. Ad Çekimi

Adların çekim eklerini almasına denir. Adlar cümlede kullanılırken hem kendi aralarında hem de başka türden sözcüklerle ilişki kurarlar. Bu ilişkiyi ad çekim ekleri sağlar. Bunlar çokluk, iyelik, tamlama, durum, soru ekleridir.

1. Çokluk eki: -ler, -lar ekidir. Varlıkların birden çok olduğunu göstermenin dışında sonuna geldiği adlara da şu anlamlardan birini de katabilir:

Aile : Bugün teyzemler bizdeydi.

Ev : Geceyi teyzemlerde geçireceğiz.

Soy : Kızılderililer Amerika'nın yerlileriydi.

Devlet : Selçuklular Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynadılar.

Ulus : Ruslar da yavaş yavaş demokratikleşiyor.

Abartma : Seni dünyalara değışmem

Saygı : Bakan Beyler odalarında mı?

Yaklaşık : Beş sularında ona rastladım.

Her : Yazları Bodrum'a giderdi.

Benzerlik: "Mustafa Kemal'ler tükenmez."

Küme : Toroslar görkemli dağlardır.

Çokluk eki özel adlara eklenebilir. "Adı aynı olanlar" anlamı verir:

Sınıftaki Ayla'ları öğretmen çağırmış.

2. İyelik ekleri: Bu ekler adın karşıladığı nesne veya kavramın bir kişiye veya başka bir nesne veya kavrama ait olduğunu göstermek için kullanılır. Aitliği yalnız kişiler halinde belirten ekler altı tanedir:

1. tekil kişi - m
2. tekil kişi - n
3. tekil kişi -ı, -sı
1. çoğul kişi -mız
2. çoğul kişi -nız
3. çoğul kişi -ları

İyelik eklerinin üst üste geldiği yerler de vardır: bir-i-si, kim-i-si, ağabey-i-si gibi. Bunlarda birinci ekin iyeliği kaybolmuştur. “Canısı” kullanılışı yanlıştır.

4. Ad Durumları:

a. Yalın durum: Adın durum ekini almamış biçimidir. Bu durumdaki ad başka bir sözcüğe bağlı değildir. Çokluk ve iyelik eki alan ad da yalın sayılır. Bu durumda ad cümlede özne veya belirsiz nesne görevi üstlenir.

Çocuk sokakta **oyun** oynuyor.

Özne   belirsiz nesne

Yalın durumdaki ad ek-eylem ekini alarak yüklem görevi de üstlenebilir:

İçerdekiler çocuklardı.

Yüklem

b. Belirtme durumu: Eki –i’ dir. Ek adı eyleme bağlar. Sonuna geldiği ada bir belirlilik kazandırır. Bu durumdaki ad belirli nesne görevi üstlenir.

Satıcı **karpuzu** yere düşürdü.

belirli nesne

c. Yönelme durumu: Eki –e’ dir. Ek, adı eyleme bağlar. Eyleme yöneliş anlamı verir. Bu durumdaki ad yönelme bildiren dolaylı tümleç olur.

Köylüler, **yaylaya** akşamleyin varmışlar.

dolaylı tümleş

Yönelme eki –e “ile” ya da “için” edatlarını işlevini üstlenebilir:

*Bu arsayı **on milyara** almış. Bu kazağı annem **bana** örmüş.*

zarf tümleci

zarf tümleci

Zaman adlarının sonunda kullanılırsa zarf tümleci kurar:

*Bu iş **bahara** kaldı.*

zarf tümleci

-e durum ekini alan adlar ikileme ve deyimlerde kullanılabilir. Bu durumda öbek oluşturur. Ayrıca adların sonunda bir edatla edat öbeği de kurar.

Aklına gelmek (deyim), baş başa (ikileme), eve doğru (edat öbeği)

-e ekini alan adlar şu anlamlardan birini kazanabilir.

üst : Kuş dala kondu.

yüzey : Uçak alana indi.

iç : Adam eve girdi.

ön : Alacaklı kapıya geldi.

d. Bulunma durumu: Eki –de’ dir. Ek, adı eyleme bağlar. Bu durumdaki adlar hem dolaylı tümleş hem de zarf tümleci görevi üstlenir.

Bende yok sabr ü sükun, **sende** vefadan zerre. (Nabi)

dolaylı tümleş

dolaylı tümleş

İşler **yolunda** gitmedi.

zarf tümleci

Eve **geç vakitte** geldi.

zarf tümleci

-de durum eki sıfat türetme görevi de üstlenir.

Sözde Kızlar, Peyami Safa’ nın bir romanıdır.

-de durum ekini alan adlar ölçü bildiren, karşılaştırma yapan sıfat öbeği kurar. Yüzde bildirir.

İÇ

Adam **ağaçtan** vişne topluyordu.

üst

5. Soru biçimi:

Adın sonuna ada bitişmeden gelen "mi"edatı adı soru biçimine sokar. Sonunda kullanılan adın son hecesine,mi edatının ünlüsü uyduğu için ek sanılır. Bu uyum yüzünden dört biçimlidir: mı mi, mu, mü

Mi edatının vurguyu öne attığı görülür:

Odun mu? **Evli** mi? **Yanlış** mı? **Öksüz** mü?

C. Adlarda Küçültme

Bir adın anlatmak istediği varlık küçültülmek, azaltılmak, küçümsenmek istenirse adın sonuna -cik, -cek, -cağız, -cığaz eklerinden biri getirilir. Bu ekler sonuna geldiği ada başka anlamlar da katar. Ayrıca bu eklerle küçültme anlamından sıyrılmış adlar da türetilebilir.

Köy bir **tepeciğin** yamacına kurulmuştu.

küçültülmüş ad

Bu kadar eşyaya bir **milyoncuk** mu veriyorsun?

azımsama

Kardeşi **bademcik** ameliyatı oldu.

küçültme anlamı yok

D. Adların Yapısı

Yapısına göre üç türlü ad vardır:

1. **Basit ad**: Kök biçimindeki adlardır: *Ev, ocak, araba* gibi.

2. **Türemiş ad**: Ad ya da eylemlere yapım eklerinin ulanmasıyla elde edilmiş adlardır. İki türüdür:

a. Addan türeyenler: *Çamlık, gözcü, çiftçi, kumsal, Türkçe, arka-daş...*

b. Eylemden türeyenler: *Durum, durak, kırıntı, anıt, saygı, keser...*

3. **Bileşik adlar:** İki sözcüğün birleşmesinden doğan adlardır. İki bakımdan değerlendirilebilir:

a. Anlamlarına göre:

a.a. İki sözcük de gerçek anlamından uzaklaşmıştır: *Kuşbaşı, hanımeli*

a.b. İki sözcükten biri gerçek anlamından uzaklaşmıştır: *Sivrisinek, ateşböceği*

a.c. İki sözcük de gerçek anlamındadır: *Bilgisayar,*

b. Yapısına göre:

b.a. Belirtisiz ad tamlamasının kaynaşmasıyla elde edilenler: *Demiryolu*

b.b. Takısız ad tamlamasının kaynaşmasıyla oluşanlar: *Sütnine*

b.c. Sıfat tamlamasının kaynaşmasıyla oluşanlar: *Sonuç*

b.d. Cümle kaynaşmasıyla oluşanlar: *Albeni*

b.e. İki eylemin kaynaşmasıyla oluşanlar: *Tutkal*

b.f. Bir ad ve bir eyleminin kaynaşmasıyla oluşanlardır: *Gökdelen*

b.g. İyelik ekinin kaynaştırmasıyla oluşanlar: *Karnıyarık*

ZAMİR (ADIL)

Adın yerini tutan sözcüklere zamir denir. Ad soylu sözcüklerden olan zamirler kapsam bakımından çok geniş sözcüklerdir. Herhangi bir zamir, bütün varlıkların yerine kullanılabilir. Çekim eklerini alırken bazı zamirlerde kök değişmesi olur. Ayrıca edatlara bağlanırken ek alırlar. Bu iki özellik zamirlerin öteki sözcüklerden en belirgin farkını ortaya koyar:

ben-e..... } **bana**

sen-e..... } **sana** (kökte ünlü değişmesi)

taş gibi (ad edata bağlanırken ek almaz.)

ben – i – m gibi (zamir edata bağlanırken ek alır)

bu-n-un için

Adlar gibi zamirler de ad çekim eklerini alırlar.

Zamirler söz öbeklerinin, cümlelerin yerini de tutabilir:

*Bu konuda doğru söylemedin. **Bunu** sana yakıştıramıyorum.*

*Çocuğu parası var mı, yok mu; hiç **orasını** düşünen yok*

Zamir Türleri

1. Kişi zamirleri: **Kişi adlarının yerini tutan sözcüklerdir. Altı tanedir:**

Ben : Konuşan

Sen : Dinleyen

O : Adı geçen

Biz : Bir topluluk adına konuşan

Siz : Dinleyenler

Onlar : Adı geçenler

“O” ve “onlar”, insandan başka varlıkların yerini tutarsa işaret zamiri olur.

“Biz ” ve “siz” zamirleri çoğul eki alabilir.

Bizler bu ülkenin çocuklarıyız.

Sizler bizi onurlandırdınız.

Sen yerine “siz” kullanılabilir. Bu durumda söze saygı katılır:

*Beyefendi, bunu **siz** demiştiniz.*

Kendi sözcüğü de kişi zamiri olarak kullanılır. İyelik eklerini alınca altı kişinin de yerini tutar. Kendim, kendin, kendisi, kendimiz,kendiniz,kendileri.

Kendi sözcüğü eylemin etkisini öznenin üzerine çekebildiği için dönüşlülük zamiri olarak da kullanılır.

*Aycan övünüyor = **Aycan kendini övüyor.***

Kendi sözcüğü yerini tuttuğu kişi zamiriyle birlikte kullanılırsa pekiştirme görevi üstlenir.

*Bu elbiseyi **ben kendim** diktim.*

“Kendisi” ve “kendileri” biçimleriyle insan dışı varlıklar yerine de kullanılabilir.

Köpekler kendilerine yapılan iyilikleri unutmaz.

Kendi sözcüğü öteki kişi zamirleri gibi ad tamlamalarında kullanılır.

Adamın kendisi (tamlanan) → Adamın kendi (tamlanan eki düşmüş)

Kendimin işi (tamlayan) → Kendi işim (tamlayan eki düşmüş)

2. İşaret Zamirleri: Adların yerini gösterme yoluyla tutan sözcüklerdir.

“Bu, şu, o; bunlar, şunlar, onlar”. Ayrıca bunlardan türeyen veya bunlarla başka sözcüklerin birleşmesinden doğanlar da vardır: “Bura, şura, ora, öteki, beriki, böylesi, şöylesi, öylesi”

“Bu”, “şu” sözcükleri bir adın yerini tutarsa işaret zamiridir. Adın önünde kullanılırsa işaret sıfatıdır. “O” ise nesne adının yerinde işaret zamiri, kişi adının yerinde kişi zamiri, bir adın önünde işaret sıfatıdır.

Bu çiçeği vazoya koy. (İşaret sıfatı)

Bunu vazoya koy. (İşaret zamiri)

O kitap daha pahalı. (İşaret sıfatı)

O daha pahalı. (İşaret zamiri)

O seni tanımıyor. (Kişi zamiri)

İşaret zamirleri ikileme oluşturursa belgisiz zamir görevi üstlenir:

Öteki beriki bizi ilgilendirmez.

Şunun bunun ağzına bakma

Onun bunun düşüncesi beni ilgilendirmez.

İşaret zamirleri ad tamlamalarında kullanılabilir:

Şunun orası, onun burası (hem tamlayan hem tamlanan işaret zamiri)

İşaret zamirleri insanlar için de kullanılabilir.

Onun burnu havalarda. Bu ondan daha tembel.

2. **Belgisiz Zamirler:** Hangi adların yerini tuttukları açıkça belli olmayan zamirlerdir. Çoğu belgisiz sıfatlarla kurulmuş tamlamalarda adların düşmesi ve sıfatın iyelik eki almasıyla oluşur:

Bazı kişiler kazandıklarını yer → **Bazılar** - ı kazandıklarını yer.

Birkaç kişi geldi. → **Birkaç** - ı geldi.

Bir adam zili çalıyor. → **Bir – i** zili çalıyor.

Belgisiz sıfat

Belgisiz zamir

Sıfat olarak kullanılmayan belgisiz zamirlerde vardır:

Kimse onu tanımıyor.

Herkes seni yanlış tanımış.

Hepsi çok ucuzmuş.

3. **Soru Zamirleri:** Adların yerini soru yoluyla tutan sözcüklerdir. "Kim" ve "ne" en önemli soru zamirleridir. Ayrıca "ne"den türeyen "nere" ile çekim eki alarak kullanılan "hangi, kaç, kaçını, kaçır" sözcükleri de soru zamiri olarak kullanılır.

Marketten **ne** aldın?

Bunları sana **kim** verdi?

Beni bırakıp **nereye** gidiyorsun?

Hangisi daha başarılıydı?

4. **İlgi Zamiri:** Belirli ad tamlamalarında tamlanan yerine kullanılan “-ki” ekine ilgi zamiri denir:

Oğuzhan'ın boyu uzun, Can'inki kısadır. (-ki "boy"un yerini tutar.)

*Senin işin kolay, benim**ki** zor.*

Göklerin gözü yerde, yollarınki göklerde. (N.F.Kısakürek)

Zamirlerin cümledeki görevleri:

- a. Özne : **Kimse** bir şey söylemedi.
- b. Nesne : Sen **kimi** arıyorsun?
- c. Tümleç : Derdini **bana** söyle.
- d. Ek-eylem ekiyle yüklem : Kapıyı çalan **bendim**
- e. Tamlayan : *Kimin* evi
- f. Tamlana : *Onun* nesi

SIFAT (ÖNAD)

Adları niteleyen veya belirten sözcüklere sıfat denir. Bir sözcüğün sıfat sayılabilmesi için adın önünde kullanılması ve çekim eki almaması gerekir.

Sıfatlar ikiye ayrılır: Niteleme, belirtme sıfatları.

A. Niteleme sıfatları: Varlıkların yapılarında bulunan özellikleri gösteren sözcüklerdir. Ya varlığın özelliğini ya da varlığın hareketinin özelliğini gösterirler. Birinciler “asıl” veya kalıcı, ikinciler “ortaç” veya geçici niteleme sıfatlarıdır.

<u>Uzun</u> sıra	<u>Yürüyen</u> merdiven
<u>Kalın</u> ağaç	<u>Görülecek</u> iş
<u>Tok</u> adam	<u>Tanıdık</u> çehre
<u>Yeşil</u> yaprak	<u>Kırılmış</u> tabak
Asıl (kalıcı)	Ortaç (geçici)

Sıfatların karşılaştırma, küçültme, pekiştirme ve san sıfatı türünde olanları da niteleme sıfatı sayılır:

a. Sıfatlarda karşılaştırma: Niteleme sıfatlarının önüne “kadar, daha, pek, çok, en” zarflarından birinin getirilmesiyle yapılır. İki nesneden birinin taşıdığı özelliğin diğerine göre durumu belirtilir:

*Altın **kadar değerli** para* (eşitlik)

***Daha yaşlı** adam* (üstünlük)

***Çok ucuz** giysi* (aşırılık)

***En iyi** iş* (en üstünlük)

b. Sıfatlarda pekiştirme: Niteleme sıfatlarının anlam yönünden daha güçlü bir duruma getirilmesine denir. Pekiştirilme şöyle gerçekleştirilir.

1. m, p, r, s ünsüzleriyle :

Beyaz → **be – m – beyaz** (kar)

Yalnız → **ya – pa – yalnız** (adam)

Sarı → **sa – p – sarı** (kayısı)

Çıplak → **çır – ıl – çıplak** (çocuk)

Temiz → **te – r – temiz** (yüz)

Parça → **par – am – parça** (ayna)

Mor → **mo – s – mor** (çehre)

1. İkileme yoluyla:

Sıra sıra kavaklar

Abuk sabuk sözler

Güzel mi güzel kızlar

İrili ufaklı odunlar

Yırtık pırtık giysiler

Derli toplu odalar

a. **Sıfatlarda küçültme:** Niteleme sıfatlarının sonuna -cik, -ce, -imsi, -imtırak, -men, -şın, -rak eklerinden biri getirilerek yapılır. Bu ekler sonuna geldiği sıfata "tam değil, ona yakın" anlamı katar:

Sıcacık ev   **Ekşimsi** elma   **Küçümen** el
Derince kuyu   **Acımtırak** biber   **Sarışın** kız
Ufarak göz

d. **San sıfatları:** Kişilerin sosyal durumlarına göre adlarına takılan tanıtma ve saygı sözcükleridir. Hem adın önünde, hem sonunda hem de iki tarafında kullanılır.

Sultan Selim   Orhan **GaziGazi** Mustafa Kemal **Paşa**

B. **Belirtme Sıfatları:** Adların dış özelliklerini karşılayan sözcüklerdir. Dış özellik ile adların yeri, sayısı, soru yoluyla belirtilmeleri ve belli belirsiz belirtilmeleri kastedilir. Buna göre dört türlü belirtme sıfatı vardır:

a. **İşaret sıfatları:** Adları göstererek belirten "bu, şu, o; beriki, öteki, böyle, şöyle, öyle" sözcükleridir.

Bu yol   **Şu** iş   **O** çocuk
Böyle hava   **Şöyle** ev   **Öyle** köy

İşaret sıfatlarından "bu" yakın için, "şu" azıcık uzak için, "o" daha uzak veya göz önünde bulunmayan için kullanılır. Geçmiş konular işaret edilirken "bu", gelecek için "şu" seçilmelidir. Bunlar gösterdikleri adlara duygu değeri de katabilir.

"Halk bizim için hala o eski meçhul, hala o çözülmez bilmece"   Falih Rıfkı

b. **Sayı sıfatları:** Adları sayı önünden belirten sözcüklerdir. Beşe ayrılır:

1. **Asıl sayı sıfatı:** Üç koyun, iki yüz lira, on iki yaş
2. **Sıra sayı sıfatı:** Birinci tur, ilk tur, sonuncu sıra
3. **Üleştirme sayı sıfatı:** Üçer gün, altışar ceviz, yarımşar dilim
4. **Kesir sayı sıfatı:** Yarım ekmek, çeyrek altın, yüzde beş hisse
5. **Topluluk sayı sıfatı:** İkiz yatak, beşiz enik

c. **Belgisiz sıfatlar:** Adları belli belirsiz gösteren sözcüklerdir.

Birkaç öğrenci, **bütün** insanlar, **birçok** hafta,
Birtakım kişiler, **her** çocuk, **falan** adam

“Her, birkaç, hiçbir, herhangi biri, biraz” belgisiz sıfatlarından sonra gelen adlar çoğul eki almaz.

Her kuşun eti yenmez.

“Bütün, birtakım, bazı, nice” sözcüklerini alan adlar çoğul durumuna sokulur.

Bazı öğrenciler birtakım yanlış düşüncelere kapılmış.

“Birçok, başka, öbür, kimi” sözcüklerini alan adlar tekil de olabilir çoğul da...

Kimi günler canım sıkılır. Kimi insan titizdir.

“Bir” sözcüğü, adı herhangi bir anlamıyla belirtiyorsa belgisiz sıfat olur.

“Koca şehrin üstünde ipi kopmuş bir uçurtmayım.” F.H.Dağlarca

d. **Soru sıfatları:** Adların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyla belirten sözcüklerdir.

Nasıl ayakkabı istersin? **Hangi** derse çalışıyorsun?

Kaçıncı katta oturuyorsun? **Ne gün** döneceksin?

“Kaç” birçok anlamında kullanılırsa belgisiz sıfat olur.

Değdi **kaç** dudağa çoban çeşmesi

ZARF (BELİRTEÇ)

Sıfatların, eylemlerin, eylemsilerin ya da görevce kendilerine benzeyen sözcüklerin anlamlarını güçlendiren veya sınırlandıran sözcüklere zarf denir.

“Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden” A.Haşim

zarf eylem

“Ne şirin komşumuzdun sen Fahriye Abla!” A.M.Dranas

z. sıfat

Biraz çalışınca konuyu kavradı.

zarf eylemsi

Duyduklarını bana **çok iyi** anlattı.

z. zarf

Anlamları bakımından zarflar beş bölüme ayrılır:

1. **Durum Zarfı:** Eylem veya eylemsilerin nasıl yapıldığını belirten sözcüklerdir. Eylemlerin anlamlarını belirtiş özelliklerine göre çeşitlenir:

a. Niteleme Zarfı

a.a. Niteleme sıfatları eylemleri niteleyince niteleme zarfı olur.

Güzel manzara

n.s.

Güzel konuşuyor

n.z.

a.b. 'Böyle, şöyle, öyle' işaret sıfatları eylemleri niteleyince niteleme zarfı olur.

"Beni **böyle** havalara mahvetti" O. V. Kanık.

n.s. ad

Böyle ferman etti Cahit

n.z. eylem

a.c. İkilemeler eylemleri niteleyince niteleme zarfı olur.

"Bir sırrı sürüklüyor terlikler **tıpır tıpır.**" N.F. Kısakürek

n.z.

b. Kesinlik Zarfı

b.a. 'Elbet, elbette, mutlaka, kuşkusuz, şüphesiz...' olumlu eylemleri kesinleştirir.

Elbette olur ev yıkanın hanesi viran". Ziya Paşa

k.z.

b.b. "Asla, hiç, hiç mi hiç..." olumsuz eylemleri kesinleştirir.

"Bana **hiç** tasmalık etmiş değil altın lale". M. Akif

k.z.

c. Sınırlama Zarfı

"Ancak, yalnız, artık..." gibi eyleme zaman ve ölçü bakımından sınırlama getiren sözcüklerdir:

Artık demir almak günü gelmişse zamandan" Y. Kemal

s.z.

d. Olasılık Zarfı

"Belki, galiba, tut ki, bakarsın..." gibi eylemlerin anlamına olasılık katan sözcüklerdir.

"Doğacaktır sana vaadettiği günler Hakkın

Kim bilir belki yarın ***belki*** yarından da yakın." M. Akif

O.Z.

O.Z.

O.Z.

e. Yineleme Zarfı

"Yine, tekrar, gene, bir daha, arada sırada, ara sıra..."

*O gün gelince kapını **yine** çalacağım.*

f. Yaklaşıklık Zarfı

"Hemen hemen, aşağı yukarı, şöyle böyle..."

Aşağı yukarı bir yıl oldu görüşmeyeli.

g. Cevap Zarfı

"Evet, hayır, peki, yok, hayhay, tabii..."

"Hayır, hayal ile yoktur benim alışverişim." M. A. Ersoy

h. Dilek Zarfı

"Keşke, bari, hele, tek..."

"Açılır elbet nesim-i nev-bahar essin **hele**

Bend-i dil muhkem değil bend-i nikâbından senin" Nedim

1. Zaman Zarfı: Eylemlerin sonsuz zamanlarını sınırlandıran sözcüklerdir. Dil, zamanı “geçmiş, şimdiki ve gelecek” diye 3’e ayırmıştır. Ancak bu ayırım zamanı sınırlandırmaya yetmemektedir. Asıl sınırlandırmayı zaman zarfları gerçekleştirir. Bu açıdan bakılınca zaman zarfları üçe ayrılabilir.

a. “ Dün, demin, demincek, önce, ilkönce...” gibi sözcükler geçmiş zamanı sınırlandırır.

b. “Şimdi, hemen, henüz, bugün, şimdilik, şu anda, hemen şimdi...” gibi sözcük ve öbekler şimdiki zamanı sınırlandırır.

c. “Yarın, daha, sonra, derhal, çabuk...” gibi sözcükler gelecek zamanı sınırlandırır.

Zaman zarfını bulmak için cümlede eylem veya eylemsiye “ne zaman” sorusu yöneltilir:

Geceleyin bir ses böler uykumu. (A.K. Tecer)

z.z eylem

Ne zaman böler?

-Geceleyin

Yapılarına göre zaman zarfları değişik özellikler gösterir:

a. Basit: Şimdi, yarın, demin gibi.

b. Türemiş: Yazın, sabahleyin, öğlen, önce, demincek

c. Bileşik: İlkönce, bugün

b. Öbek: Öğleden önce, akşama kadar, ikide bir

e. Deyim: Bir zamanlar, eskiden, her vakit

3. Nicelik Zarfı: Sıfatları, eylemleri, eylemsileri ve başka zarfları azlık çokluk bakımından belirten sözcüklerdir. Eyleme veya eylemsiye yöneltilen “ne kadar, kaç tane” gibi sorular nicelik zarfını buldurur. İki bölüme ayrılır:

a. Ölçme: Sözcüklere eşitlik, üstünlük, en üstünlük anlamları katar.

a.a. Eşitlik zarfı: Kadar

*Ay **kadar** parlak bir yüzü vardı.* (Sıfatın derecesini eşitliyor.)

*İki saat **kadar** çalıştı.* (Eylemin gerçekleşme zamanını eşitliyor.)

*O **kadar** becerikli ki anlatamam.* (Sıfatın derecesini aşırılaştırıyor)

*O **kadar** beklenir mi?* (Eylemin derecesini aşırılaştırıyor.)

a.b. Üstünlük zarfı: Daha

***Daha** çalışkan öğrenciler olun.* (Sıfata üstünlük katar.)

***Daha** önce ben geldim.* (Zarfa üstünlük katar.)

*Çocuk **daha** uyanmadı.* (Eyleme henüz anlamı katar.)

*Sen **daha** ne istiyorsun?* (Eyleme başka anlamı katar.)

*Bir saat **daha** bekle.* (Eyleme fazlalık anlamı katar.)

*İki beş **daha** yedi eder.* (Toplama işlemini sağlar.)

a.c. En üstünlük zarfı: En

***En** çalışkan kişi oydu.* (Sıfatın derecesini yükseltmiş)

b. Aşırılık zarfı: Eylemlerin ve sıfatların anlamlarına aşırılık katan sözcüklerdir: “çok, çokça, pek, gayet, epey, epeyce, fazla, fazlaca, az, azıcık, biraz, birazcık, alabildiğine...”

*Bilge **çok** çalışkan bir öğrenciydi.* (Sıfatı aşırılaştırmış)

*Beni **fazlaca** üzdün.* (Eylemi aşırılaştırmış)

*Hasta **pek** az yiyor.* (Zarfı aşırılaştırmış)

4. Yer-Yön Zarfı: Eylemlerin gerçekleşme yerini ve yönünü belirten sözcüklerdir. Sıfatların sonuna -re, -eri eklerinin getirilmesiyle elde edilmişlerdir. Bugün bu sözcüklerin türemişliği pek sezilmez. Nedeni eklerin

kökle kaynaşmasıdır. "Ne yöne, nere, nereye doğru, kime doğru" soruları eyleme yöneltince yer-yön zarfı bulunur. Başlıca yer-yön zarfları şunlardır: İleri, geri, aşağı, yukarı, içeri, dışarı, doğru, eğri, sonra, öte, beri. Yer-yön zarfları eylemi yalın durumda belirtirlerse zarf görevi üstlenirler. Çekim eki aldıklarında adlaşırlar.

*Gökçen biraz önce **dışarı** çıktı.*

Yer-yön zarfı

Dışarıda müthiş bir sıcak var.

Ad (Dolaylı tümleç)

Dışarı cıvı cıvıldı.

Ad (Yalın durumda; ama yön anlamı yok.)

(Özne)

Yer-yön zarflarının bir bölümü ise öbek biçimindedir.

Çocuklar kırlara **doğru** kaçtılar.

Ordu düşmana **karşı** direndi.

5. Soru Zarfı: Eylem ve eylemsileri soru yoluyla belirten sözcüklerdir.

"Ne, nasıl, niçin, ne diye, niye, neden, hani, ne biçim, ne kadar, ne zaman"

*Bu işi **nasıl** başardın?*

*Gölde **ne kadar** kaldınız?*

*Bakü' den **ne zaman** döneceksin?*

***Ne** dönüp duruyor havada kuşlar?*

***Neden** baktın bana öyle?*

6. Gösterme Zarfı: Eylemleri gösterme yoluyla belirten "işte" sözcüğüdür.

a. Eylemi göstererek netleştirir:

Beklediğimiz konuk işte geliyor.

b. Özneleri gösterirken cümlenin yüklemine de kesinleştirir:

İşte Selma geliyor.

İşte bu çaldı.

İşte sen demiştin ya...

c. Bir cümlede tekrarlanırsa, anlatıma kışkırtma havası verir:

İşte hendek, işte deve...

İşte sen, işte göğsüm, işte hançer... (A.H. Tarhan, Nesteren)

d. Zarfları da pekiştirir:

İşte şimdi geliyor.

İşte o zaman sen görürsün!..

e. Cümle sonunda kullanıldığında, yüklemi değişik anlamlarla belirtir:

Yemeyeceğim işte!..

Sıra Sizde 1: Adların büyük ve küçük harfle yazılmasının bir yararı var mıdır?

Özel adlar büyük harfle yazılır. Sözcük anlamı düşünülmesin diye. Sözcük anlamı düşünülürse bir dilden başka bir dile özel adın geçtiği cümle sözcük anlamı ile çevrilir. Bu da çevirme yanlışına yol açar.

Örnek Sorular:

1. Dilin kurallarına konuşma ve yazma sırasında uymak zorunluluğu dilin hangi özelliğinden kaynaklanır?

- A) Doğallık B) Canlılık C) Millilik D) Sesslilik E) Anlaşma

2. Türkler göğe bakarak mavi rengi adlandırmış, Araplar suya bakarak... Söz gelişi gök bayrak, mavi bayrak demektir. Ma da Arapçada sudur. Bu durum daha çok ne ile ilgilidir?

- A) Ses dünyalarının farklı olması ile
B) Konuşma aygıtının farklı olması ile
C) Evreni her milletin farklı algılaması ile
D) Farklı renkler için farklı sözcüklere ihtiyaç duyulması ile
E) Türk coğrafyasında su bulunmaması ile

3. Dille düşünce arasındaki bağı aşağıdakilerden hangisi örneklendirmez?

- A) Türkçede önemli ögenin sonra söylenmesi
B) Arapçada sözcüklerin erkek-dişi diye ayrılması
C) Farsçada sözcüklerin canlı-cansız diye ayrılması
D) Fransızcada eylem çekimi sırasında eylem kökünün değişmesi
E) Her dilde özel ve cins adların bulunması.

4-Aşağıdaki eserlerden hangisi Uygur şivesi ile yazılmıştır?

- A) Orhun Yazıtları
B) Kodeks Kumanikus
C) Irk Bitik
D) Kutadgu Bilig
E) Muhakemet ül-Lugateyn

5- Aşağıdaki eserlerden hangisi Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmamıştır?

- A) Divan ü Lugat it-Türk
- B) Tercüman-ı Türkî ve Arabî
- C) Kitab ül-İdrak li-Lisan il-Etrak
- D) Et-Tuhfet üz-Zekiyye fi'l-Lugat it-Türkiyye
- E) Muhakemet ül-Lugateyn

6-Dede Korkut Kitabı, aşağıdaki şivelerden hangisiyle söylenmiştir?

- A) Osmanlı Türkçesi
- B) Türkiye Türkçesi
- C) Azerbaycan Türkçesi
- D) Eski Anadolu Türkçesi
- E) Türkmence

7.Aşağıdaki dillerden hangisi Avrupa'nın kuzeyinde konuşulur?

- A)İspanyolca
- B) İtalyanca
- C) İngilizce
- D) Yunanca
- E) Rumence

8.Aşağıdaki özelliklerden hangisi Çinceye uymaz?

- A) Tek heceli bir dildir.
- B) Zengin bir vurgu düzeni vardır
- C) Sözcük sıralanışına göre anlam farklılığı görülür.
- D) Birleşik sözcük yapma yöntemi yaygındır.
- E) Zengin bir ek düzeni vardır.

9. Aşağıdaki özelliklerden hangisi Arapçaya uymaz?

- A) Çekimli bir dildir.

- B) Türetme sırasında ünsüz sırası değişmez
- C) Türetme sırasında ünlüler değişir
- D) Hami- Sami dil ailesinin Sami kolundandır.
- E) **Sözcükler hiç ek almadan kullanılır.**

10.Bir kültürün hareket haline gelen cephesi, hangi kültür ögesini oluşturur?

- A) Dil B) **Din** C) **Tarih** D) Töre E) Sanat

11.Dilin en önemli kültür ögesi olması hangi işlevinden kaynaklanır?

- A) Dille düşünce arasındaki ilgiden
- B) **Dilin kültürü taşımasından**
- C) Dilin duyguları yansıtmasından
- D) Milletin ses zevkini yansıtmasından
- E) Kültürün aynası olmasından

12.Bir milletin güzeli arama, yaratma, bulma tarzına aşağıdakilerden hangi ad verilir?

- A) Dil B) Töre C) **Sanat** D) Ülkü E) Din

13.Türkiye’de Latin harflerinin kabul edildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

- A. 1 Kasım 1923
- B. 1 Kasım 1920
- C. 1 Kasım 1919
- D. **1 Kasım 1928**
- C. 1 Kasım 1927

14.Aşağıdaki cümlelerin hangisinde addan ad türetmesine örnek vardır?

- A) Evin çatısı sürekli akıyordu.
- B) Araba yavaşladı ve durdu.
- C) Yanına yolluk almak için eve döndü.
- D) Yolda kaçaklara rastladılar.
- E) Geçim zamanı şimdi, dedi adam.

15.Aşağıdaki cümlelerin hangisinde ortak kök kullanılmıştır?

- A) Çayın kısında oturup bir çay içelim.
- B) Bu siva ile de karşiki duvarı sıvayalım.
- C) Belki bin kez söyledim, o ata binme diye
- D) Anası ona bu konudan onun anasına söz etme dedi.
- E) Senin yüzünden hep yüzüm kızarıyor ya!

16. " Bugün bizde toplanalım, bu konuyu iyice görüşelim."

Cümlede kaç yapım, kaç çekim eki kullanılmıştır?

- A) 5-5   B) 6-6   C) 5-4   D) 5-6   E) 3-3

17. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi eylemden ad türetmeye örnek değildir?

- A) Ölüm
- B) Vergi
- C) Durak
- D) Saçı
- E) Türkmen

18. Aşağıdaki bileşik adlardan hangisi bir adla sıfat-fiilden oluşmuştur?

- A) Kırıkkale B) Sonuç C) Gelgit D) Ağaçkakan E) Akbaba

19.Aşağıdaki yer adlardan hangisi doğru yazılmıştır?

- A) Tuna Nehri
B) Aral Gölü
C) Gülek boğazı
D) Ağrı dağı
E) İstanbul Boğazı

20. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde virgöl farklı bir amaçla kullanılmıştır?

- A) Geldim, gördüm, yendim.
B) Güle güle git, sağ salim dön.
C) Kaldırımlara, yollara, parklara çöp atmayın.
D) Ben giderim Mersin'e, sen gidersin tersine
E) Önce sağına bak, sonra soluna...

21.Aşağıdaki cümlelerin hangisinde noktalama işareti yanlış kullanılmıştır?

- A) Kendini şu sözle savundu. Ben yarar sağlamayacak bir işe girmem.
B) Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden...
C) Türkçeden başka dillere geçen sözcükler içinde "yoğurt ve şişkebab" çok önemlidir.
D) Atı sahibinin dediği yere bağla, kurt yesin.
E) İçi beni yakar, dışı seni...

22.Aşağıdaki cümlelerin hangisinde noktalama işareti doğru kullanılmıştır?

- A)İçten, içe bir öfke besliyordu.
B)Derinden derine ırmaklar ağlar.

C)Aşağı-yukarı yirmi yaşındaydı.

D)Güle, güle gidin!

E)Kadının, çantası eski, püsküydü.

Cevap Anahtarı:

1-A, 2-C, 3-E, 4-C, 5-E, 6-D, 7-C, 8-E, 9-E, 10-C, 11-B, 12-C, 13-D, 14-C, 15-B, 16-D, 17-E, 18-D, 19-E, 20-C, 21-A, 22-B

ÜNİTE NO: VI

GÖREV BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

(Bu ünite 7. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 7. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

AMAÇLAR:

1. Sözcüklerin görevlerini belirtmek
2. Dilin etkili kullanımını sağlamak
3. Anlatım gücünü artırmayı öğretmek

ANAHTAR KELİMELEER

eylem, durum eylemi, oluş eylemi, kılış eylemi, eylemde zaman, eylemde kişi, eylemde çatı, geçişli eylem, geçişsiz eylem, etken eylem, edilgen eylem, işteş eylem, dönüşlü eylem, ettirgen eylem, eylem zekimi, basit zamanlı eylem, bileşik zamanlı eylem, ek-eylem, bağ-eylem, ad- eylem, edat, bağlaç, ünlem

İÇİNDEKİLER

GÖREV BAKIMINDAN SÖZCÜK

- I. Eylem
- II. Eylemsi
- III. Edat
- IV. Bağlaç
- V. Ünlem
- VI. Okuma Parçaları

ÖZET

Ad ve eylem soylu sözcükler anlamlı, edatlar görevli sözcüklerdir. Adlar nesneleri, eylemler hareketleri karşıladıkları için anlamlıdırlar. Edatlar; ne nesneleri, ne de hareketleri karşılar. Bu yüzden anlamsızdırlar.

Yalnızca nesne ile hareketin, dolayısıyla adla eylemin ilişkisine yardım ederler.

Ad soylu sözcükleri; ad, zamir, sıfat, zarf oluşturur. Bunlardan “ad”la “zamir” tek başına görev üstlenir; “sıfat” ve “zarf” ise ad ve eylemlerle birlikte kullanılır. Eylem soylu sözcükleri eylemlerle eylemsiler oluşturur. Eylemsiler görev açısından ad soylu sözcükler gibi kullanılır. Edatlar da kendi aralarında üçe ayrılır: Edat, bağlaç, ünlem.

Adlar kendi içlerinde sekiz çeşide ayrılır. Yapı bakımından da basit, türemiş ve bileşik olarak üç türlü ad vardır. Sıfatlar; adları nitelemek ve belirtmek bakımından ikiye ayrılır. Ayrıca eylemsi türündeki sıfatlar geçici, niteleme ve belirtme görevliler de kalıcı sıfatlardır. Sıfat, önüne ad almadan kullanılırsa adlaşır. Zamir, adın, öbeğin ve cümlenin yerini tutan sözcüktür. Kişilerin, nesnelerin yerini tutmasına göre, hangi varlığın yerini tuttuğunun belirsiz olmasına göre, adların yerini soru sözcükleriyle tutmasına göre çeşitlenir. Ek halinde de zamir vardır. Zarf; sıfatın, eylemin, kendi türündeki bir sözcüğün anlamını güçlendiren ya da sınırlandıran sözcüktür. Eylem, hareketleri karşılayan; eylemsi ise hem ad, hem sıfat, hem de zarf görevindeki sözcüklerin görevini üstlenen; hem de hareketi karşılayan çift görevli sözcüklerdir. Tek başlarına anlamları olmayan; ancak cümle kuruluşu sırasında anlam kazanan edatlar ise ya ilişki kurmak, ya bağ görevi üstlenmek, ya da söze duygu değeri katmak amacıyla kullanılan sözcüklerdir.

EYLEM

Hareketleri karşılayan sözcüklere eylem denir. Nesnenin zaman ve mekân içinde yer değiştirmesine hareket denir. Dildeki sözcükler ya nesneleri, ya da nesnenin zaman ve mekân içinde yer değiştirmesini karşılar. Bu yüzden ya ad, ya eylem kökü olurlar. Eylemsizliği, durağanlığı karşılayan eylemlerin hareketleri karşılamadığını sananlar vardır. Ancak hareketsizlikte de bir hareketin olduğunu bütün fizik bilginleri bilir.

Üç türlü hareket olduğu için anlam bakımından üç türlü de eylem vardır.

1. Kılış Eylemi: Bir nesneyi olumlu ya da olumsuz biçimde etkileyen eylemlerdir: Taşı-, kes-, at-, kır-, döv-, yaz-, iç- gibi.

Oduncu ağacı özenle kesti. (Bu cümlede kes- eyleminden ağaç nesnesi olumsuz etkilenmiştir.)

2. Durum Eylemi: Bir nesnenin bulunduğu durumu, taşıdığı özelliği yansıtan eylemlerdir. Süreklilik gösteren durağan eylemlerdir. Sürekli, sona ermesi için başka eylem gerekir. Durağandır, çoğunda hiç hareket yoktur; ama hareketsizlik de bir harekettir: Uyu-, dur-, düşün-, yat-, bak- gibi.

3. Oluş Eylemi: Bir nesnedeki değişikliği yansıtan eylemlerdir. Bunlar doğa eylemleri diye de anılır. Eylemi gerçekleştiren gizli bir güç vardır: Sol-, kızar-, sarar-, büyü-, küçül-, güzelleş-, yeşer- gibi.

Eylemde Zaman: Zaman başı ve sonu olmayan sonsuz bir akıştır. Soyuttur, sınırsızdır. Sınırlandırılmayan bu kavramı dil anlatış bakımından üçe ayırmıştır: Geçmiş, şimdiki, gelecek. Geçmiş zamanda iş anlatıştan öcedir. Dilimizde görülen ve öğrenilen olmak üzere iki geçmiş zaman vardır. Şimdiki zamanda işle anlatış birlikte yapılmaktadır. Gelecek zamanda ise iş anlatıştan sonradır. Dilimizde bu üç zamanı birden kapsayan geniş zaman da vardır. Geniş zamanda anlatış şimdi, eylem ise her zaman için geçerlidir.

Eylemde Kişi: Eylemi yapan ya da eylemin yapılışı ile ilgili olan varlığa kişi denir. Eylemlerde üç temel kişi vardır. Kişi anlamı üçüncü kişi dışında ekle sağlanır:

1. Birinci kişi: Söz söyleyen:	Sevdim	(tekil)
	Sevdik	(çoğul)
2. İkinci kişi: Söz söylenen:	Sevdi	(tekil)
	Sevdiniz	(çoğul)

3. Üçüncü kişi: Sözü edilen: Sevdı (tekil)
Sevdiler (çoğul)

Eylemde Çatı: Eylemin kullanıldığı cümlede özne ve nesneye göre yansıttığı anlam ve yapı özelliğine çatı denir.

a. Özneye göre eylem çatıları (özne-yüklem ilişkisi):

a.a. Etken Çatı: Karşılıkları hareketin özne tarafından yapıldığı eylemler etkindir.

Öğrenciler ödevlerini verdiler.

özne etken

(iş yapan)

a.b. Edilgen Çatı: Kullanıldıkları cümlede yapılan işten etkilenen varlığı özne yapan eylemlerdir. Bir başka deyişle sözde özne alan eylemler çatı bakımından edilgendir.

Cümlede işten etkilenen varlık bulundurmayan edilgen eylemler de vardır. Bunlar geçişsiz edilgen eylemlerdir. Bu durumdaki eylemlerin bulunduğu cümlelerde sözde özne de yoktur:

Bütün ödevler vaktinde verilmiş.

sözde özne edilgen

(işten etkilenen)

Yarın tarlaya gidilecek.

geçişsiz – edilgen

Edilgen çatılı bazı cümlelerde özne -ce ekinin veya tarafından sözcüğünün yardımıyla belirtilebilir. Böyle özneler örtülü özne denir. Bu durumda cümlede hem sözde özne hem de örtülü özne bulunur.

Yaban, Yakup Kadri tarafından kaleme alındı.

S. özne örtülü özne

a.c. Dönüslü Çatı: Etkisini eylemin üzerinde gösteren eylemlerdir. Hem etken, hem edilgen görünümündedirler. Eylemden etkilenen de, eylemi gerçekleştiren de öznedir.

Bu kız yine süslenmiş.

özne   dönüslü eylem
(iş yapan)   (işten etkilenen)

Cümlelere dönüslülük anlamı kendi zamiriyle de katılabilir. Bu yüzden buna dönüslülük zamiri de denir.

Bilgehan yine süslenmiş = Bilgehan kendini yine süslemiş

a.d. İşteş Çatı: Eylemin birden çok özne tarafından birlikte veya karşılıklı yapıldığını belirten eylemlerdir. İşin yapılışına göre iki türlü işteşlik vardır:

1. Karşılıklı yapma:

Boksörler çok yaman dövüştüler.

İşteş eylem

2. Birlikte yapma:

Çocuklar piknik alanında koşuuyor.

İşteş eylem

Edilgenliği ve dönüslülüğü -l-, -n- ekleri; işteşliği -ş- eki gerçekleştirir. -ş- ekinin türettiği nitelikte eşitlik anlamı veren oluş eylemlerini de kimi dilciler işteş saymaktadır.

Bu çocuk ne kadar da **güzelleşmiş**.

güzel niteliğine eşit olmuş

b. Nesnelere göre eylem çatıları (nesne-yüklem ilişkisi)

b.a. Geçişsiz eylem: Yüklem oldukları cümlede nesne alamayan eylemlerdir. Oluş ve durum bildiren eylemlerin tamamı geçişsizdir.

Bu tepede rüzgar sürekli eser.

geçişsiz (oluş)

Çocuklar havuzda yüzüyor.

geçişsiz (durum)

b.b. Geçişli eylem: Yüklem oldukları cümlede nesne alabilen eylemlerdir. Nesne almadan da kullanılırlar.

*Dikkatli bakmayınca **onu** fark edemezsiniz.*

geçişli (nesne almış)

Dikkatli bakmayınca fark edemezsiniz.

geçişli (nesne almamış ama alabilir.)

b.c. Oldurgan eylem: Geçişsiz eylemlerin -r-, -t-, -dır-, ekleriyle geçişli yapılmış biçimlerine oldurgan eylem denir.

Annesi bebeğini dizinde uyutmuş.

oldurgan (nesne almış -t ekiyle)

Çocuk kovayı suya daldırıyor.

oldurgan (nesne almış -dır ekiyle)

O çocuğu amcası büyütmüş. (nesne almış -t ekiyle)

b.d. Ettirgen eylem: Geçişli eylemlerin -r-, -t-, -dır- ekleriyle geçiş derecelerinin artırılması sonucunda elde edilen eylemlerdir. Ettirgen

eylemler öznenin işi başkasına yaptırdığını ifade ederler. Geçişli iken özne tek, ettirgen iken özne iki, üç, dört kişi olabilir.

Kadın pencereyi açtı.

geçişli (özne tek: birinci derece)

Kadın pencereyi açtırdı.

geçişli (özne iki: ikinci derece)

Kadın pencereyi açtırttı.

geçişli (özne üç: üçüncü derece)

Eylemlerde Kip: Eylemlerin zaman ve anlam özelliklerine göre çeşitli ekler alarak değişik biçimlere girmelerine kip denir. İki bölüme ayrılır:

1. Bildirme: bir eylemin gerçekleşme zamanını bildiren kiplerdir. Beş tanedir.

a. Görülen geçmiş zaman: Eylem tabanına –dı eki getirilerek yapılır. Ekin sekiz biçimi vardır. İşin önce, anlatımın sonra olduğunu bildirir. Eyleme tanık olan veya eylemi yaşayan durumu bu kiple bildirir:

"Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı. " (F.N. Çamlıbel)

b. Öğrenilen geçmiş zaman: Eylem tabanına –miş getirilerek yapılır. Ekin dört biçimi vardır. Konuşan eylemi ya başkasından duymuş ya da sonradan fark etmiştir. Konuşan konuşma anında eylemin yapıldığını kesin bilmez. Bu yüzden bu zamana bilinmeyen, duyulan geçmiş de denir.

"Vurulmuşum toprağına, taşına..."

c. Şimdiki zaman: Eylem tabanlarına –yor eki getirilerek yapılır. İşle anlatışın aynı anda olduğu anlamı vardır.

"Çiziyorum havaya dünyamı bir çiçekle

Ve hayran bakıyorum bu rüya şekle " (F.H. Dağlarca)

-mekte ve -mede ekleri de eylemlere şimdiki zaman anlamı kazandırır.

d. **Gelecek zaman:** Eylem tabanlarına -ecek eki getirilerek yapılır. Ek iki biçimlidir. İşin anlatışından sonra gerçekleşeceğini bildirir.

"Zil çalacak sizler derslere gireceksiniz bir bir

Zil çalacak, ziller çalacak benim için " (Z.Ö. Defne)

e. **Geniş zaman:** Eylem tabanlarına -r eki getirilerek yapılır. Eylemin konuşma anından önce başladığını, konuşma sırasında sürdüğünü, gelecekte de süreceğini bildirir. Geçmiş, geleceği ve şimdiki zamanı toptan içine alır. Ekin olumsuzuz-z'dir. Birinci tekil kişinin olumsuzunda kullanılmaz.

*O bir daha buraya **döner** mi **bilmem**.*

2. **Dilek:** Eylemlerin olmasına gereklilik, istek, şart, buyurma anlamlarını kazandıran kiptir. Dört tanedir:

a. **Gereklilik:** Eylem tabanlarına -meli eki getirilerek yapılır. Ek iki biçimlidir. Eylemin olmasının gerektiği anlamı vardır. Kipte zorunluluk, gereklilik kavramlarına bağlı bir dilek anlamı da görülür. Belirgin olmasa da bir gelecek zaman anlamı da sezilir.

*"Efendim bu kızı mutlaka **almalı**."* (Şinasi)

b. **İstek kipi:** Eylem tabanlarına -e eki getirilerek yapılır. Eylemin yapılması konusunda istek bildirir. Günümüzde yerini yavaş yavaş emir kipine bırakmaktadır.

Tutam yar elinden tutam (Halk Türküsü)

Onu bir kez olsun göreydim.

a. **Dilek-şart kipi:** Eylem tabanlarına –se eki getirilerek yapılır. Ek iki biçimlidir. Eklendiği eyleme ya dilek ya şart anlamı katar. Yinelenirse “yalnızca, en fazla” anlamlarını verir.

*"Benim de bir annem **olsa** annemin*

Beşiğini seve seve sallardım

***Gülse** güller açılırdı içimde*

*Ve **ağlasa** inci inci ağlardım"* (A.N. Asya)

Örnek dörtlükte şart anlamı vardır

Bunu bilse bilse o bilir.

(Yalnızca)

Bu araba etse etse beş milyon eder.

(En fazla)

"Yaşlar dökende söndüremez ateşimi su

Sunsan elinle kanımı içsem kana kana" (İ.H. Danişmend)

Bu dizelerde “dilek” anlamı vardır.

d. Buyurma kipi: Bu kipte her şahsın farklı bir eki vardır. Biri işin yapılmasını buyurmak için kullanılır. “Buyurma” anlamı dışında (istek, rica) anlamını da ifade eder.

Gidelim serv-i revanım yürü Sadabad’a (Nedim)

Ünlüyle biten eylem tabanlarına “y” kaynaştırma ünsüzüyle eklendiğinden benzer hece oluşturan ek, konuşmada sık sık düşer. Yazıda da görülür bu durum:

"İşte hancı, ben her zaman böyleyim,

*Öteyi ne sen sor ne ben **söyleyim!***

*Kaldır artık boş kadehi **neyleyim***

Şu benim hesabı gör yavaş yavaş...

Gurbetten gelmişim yorgunum hancı

*Şuraya bir yatak **ser** yavaş yavaş*

Aman karanlığı görmesin gözüm

*Beyaz perdeleri **ger** yavaş yavaş”* (B.S. Erdoğan)

Buyurma kipinin ikinci çoğul kişisi rica bildirir.

*Şuraya da bir sehpa **koyunuz.***

Buyurma kipi dua ve bedduada da kullanılır:

Allah belanı, hoca salanı versin!

Kip tehditte de kullanılır:

Hele sinemaya git de, göreyim seni!

G. Ek-Eylem: Dilimizin ana yardımcı eylemi ek-eylemdir. Ek-eylem *imek* diye bilinir. İki önemli görev üstlenir. Biri bütün ad soylu sözcükleri cümlede yüklem olarak kullandırmak diğeri eylemlerin bileşik zamanlarını yapmaktır. Ek-eylem kullanılırken kökü olan “i” tamamen düşer. Bu eylemin dört çekimi vardır:

a. Şimdiki veya geniş zamanı: Ad soylu sözcükleri cümlede şimdiki veya geniş zamanla yüklem durumuna sokan ek-eylemin “i” kökü tamamen düşer. Yalnızca üçüncü kişide başka bir yardımcı eylemin kalıntısı olan “dır” kullanılabilir:

çalışkanım, çalışkansın, çalışkan (çalışkandır)

çalışkanız, çalışkansınız, çalışanlar (çalışkandırlar, çalışanlardır)

b. Görülen geçmiş zamanı:

çalışkandım, çalışkandın, çalışkandı

çalışkandık, çalışkandınız, çalışkandılar (çalışkanlardı)

c. Öğrenilen geçmiş zamanı:

çalışkanmışım, çalışkanmışsın, çalışkanmış

çalışkanmışız, çalışkanmışsınız, çalışkanmışlar (çalışkanlarmış)

d. Şartı:

çalışkansam, çalışkansan, çalışkansa

çalışkansak, çalışkansanız, çalışkansalar (çalışkanlarsa)

-se eki ad soylu sözcüklere eklendiğinde yan cümle kurar. Böyle yan cümleler temel cümlenin şartı olur.

Ek-eylemin olumsuzu **değil** sözcüğü ile yapılır.

Çalışkan değilim, çalışkan değildim,

çalışkan değilmişim, çalışkan değilsem

-di eki eklendiği adlara tanıklık, -mış da duyma farkında olmama anlamlarını katar.

Eskiden çok başarılıydı. (tanıklık)

Eskiden çok başarılıymış. (duyma)

Ek-eylemin ikinci görevi eylemlerin bileşik zamanlarını yapmaktır. Ek-eylemin adları yüklemleştiren bu dört çekiminde kullanılan ekler çekimli eylemlere tekrar ulanırsa eylemlerin bileşik zamanları elde edilir.

Eylemlerin dört bileşik zamanı vardır:

1. Hikâye: Çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce görülen geçmiş zamanda kullanılan "idi" ek-eylemi ekleştirilerek getirilir.

*Aldı – y – **dı** – m* (görülen geçmişin zamanın hikâye bileşik zamanı)

*Almış – **tı** – m* (öğrenilen geçmiş zamanın hikâye bileşik zamanı)

*Alı-**yor**-dum* (şimdiki zamanın hikâye bileşik zamanı.)

*Alacak – **tı** – m* (gelecek zamanın hikâye bileşik zamanı)

*Alır – **dı** – m* (geniş zamanın hikâye bileşik zamanı)

Almalı-y-dı-m (gereklilik kipinin hikâye bileşik zamanı)

*Ala – y – **dı** – m* (istek kipinin hikâye bileşik zamanı)

*Alsa – y – **dı** – m* (şart kipinin hikâye bileşik zamanı)

2. Rivayet: Çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce öğrenilen geçmiş zamanda kullanılan “ımiş” ek-eylemi ekleştirilerek getirilir.

*Almış – **mış** – sın* (duyulan geçmiş zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Alacak – **mış** – sın* (gelecek zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Alıyor – **muş** – sun* (şimdiki zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Alır – **mış** – sın* (geniş zamanın rivayet bileşik zamanı)

*Almalı – y – **mış** – sın* (gereklilik kipinin rivayet bileşik zamanı)

*Ala – y – **mış** – sın* (istek kipinin rivayet bileşik zamanı)

*Alsa – y – **mış** – sın* (şart kipinin rivayet bileşik zamanı)

3. Şart: Çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce şartta kullanılan “ise” ek-eylemi ekleştirilerek getirilir.

*Aldı – y – **sa*** (görülen geçmiş zamanın şart bileşik zamanı)

*Almış – **sa*** (duyulan geçmiş zamanın şart bileşik zamanı)

*Alacak – **sa*** (gelecek zamanın şart bileşik zamanı)

*Alıyor – **sa*** (şimdiki zamanın şart bileşik zamanı)

*Alır – **sa*** (geniş zamanın şart bileşik zamanı)

Almalı – y – **sa** (gereklilik kipinin şart bileşik zamanı)

4. Kesinlik ve olasılık: Ek-eylemin şimdiki veya geniş zaman üçüncü kişilerinde kullanılan “dır” ekinin çekimli eylemin sonuna kişi ekinden önce veya sonra getirilmesiyle yapılır. Üçüncü kişileri çok kullanılır. Cümleye kesinlik mi, olasılık mı kattığı cümledeki kullanılışından anlaşılır.

Almış – ım – **dır** (duyulan geçmiş kesinlik ve olasılığı)

Alacak – ım – **dır** (geleceğin kesinlik ve olasılığı)

Alıyor – um – **dur** (şimdiki zamanın kesinlik ve olasılığı)

Almalı – y – ım – **dır** (gerekliliğin kesinlik ve olasılığı)

Ders bitmiştir, çıkabilirsiniz.

(Bu örnekte –dır eki cümleye kesinlik anlamı katmaktadır.)

Şimdi oraya kar yağıyordur.

(Bu örnekte –dır eki cümleye olasılık anlamı katmaktadır.)

“Doğacaktır sana vadettiği günler Hakkın.” M.A. Ersoy

(Bu dizede –dır cümleye kesinlik anlamı katmaktadır.)

H. Eylem Kiplerinde Anlam Kayması: Eylem kiplerinin esas görevlerinden uzaklaşarak başka kip anlamı verecek şekilde kullanılmasına eylem kiplerinde anlam kayması denir. Bir kiplin esas görevinde uzaklaşıp uzaklaşmadığı ancak cümle içinde belli olur.

Nasrettin Hoca, Timur' a: "Kırk akçe edersin!" der. (demiş)

Babam yarın İstanbul' a gidiyor. (gidecek)

Ben aç kalınca bir tuhaf oluyorum. (olurum)

Orada beni ararken kardeşimi buluyorlar. (buldular)

Sağlığına kavuşmak için sabırlı olacaksın. (olmalısın)

Söylediklerimi bir bir yapacaksın.(yap)

Sıra Sizde 1: Eylem hareketi karşılayan sözcüktür; ancak her hareket aynı değildir. Buna göre kaç değişik eylem vardır ve adları nelerdir?

EYLEMSİLER

Eylemsiler, eylemden türeyen ancak eylemin bütün özelliklerini göstermeyen sözcüklerdir. Eylemsiler çift görevli sözcüklerdir. Bir yandan eylem anlamı yansıtırken bir yandan da ad soylu sözcüklerle aynı görevlerde kullanılırlar.

Eylemsi ile eylem arasında şu farklar vardır:

1.Eylemler kurallı cümlelerin sonunda bulunur. Eylemsiler başta veya ortada bulunur:

*Gülü **seven** dikenine **katlanır**.*

eylemsi	eylem
(ortada)	(sonda)

2.Eylemler eylem çekim eklerini alır, eylemsiler almaz.

Sev-ince   sev - i- yor - um

Eylemsi	ç.e	ç. e
---------	-----	------

3.Eylemler cümle veya temel cümle kurar, eylemsiler eylemsi öbeği oluşturur.

*Tekkeyi **bekleyen** çorbayı **içer**.*

eylemsi eylem

öbeği **Temel cümle**

Eylemsiler görevlerine göre üçe ayrılır: Ad-eylem, ortaç,ulaç

a. Ad-eylem (isim-fiil) : Eylemlere -mek, -me, -iş ekleri getirilerek türetilir. Hem eylem, hem ad özelliği yansıtır.

*Herkesi buraya **toplamak** istemiyorum.*

ad-eylem

*Seni **düşünmeye** hiç vaktim olmadı.*

ad-eylem

*Onun tuşlara **basışını** gerçekten beğendim.*

ad-eylem

-mek, -me, -iş ekleriyle türetildiği halde eylemsi özelliğini yitirmiş ve tamamen adlaşmış sözcükleri, ad-eylemle karıştırmamak gerekir. Ad-eylemlerin olumsuzları -me ekiyle yapılabildiği halde bu eklerle türetilen adların olumsuzları yapılamaz. Ayrıca -me ad-eylem ekiyle sıfat da türetilir:

*Odunları tutuşturmak için **çakmak** arıyordu.*

türemiş ad

*Çocuklar çarşıda **dondurma** istediler.*

türemiş ad

*Bu konuda bize **görüş** bildirmedi.*

türemiş ad

*Yıkıntılar arasında bir de **yazma** eser bulundu.*

türemiş sıfat

-me ad-eylem ekiyle olumsuzluk eki -me sesteş olduğu için birbirine karıştırılır. Ad-eylem eki -me ile olumsuzluk eki -me üst üste de gelebilir. Bu durumda öncelik olumsuzluk ekinindir:

Bu konudaki görüşünü sakın açıklama.

olumsuzluk eki

Olanları sizlere açıklamayı düşünüyorum.

ad-eylem eki

*Bunları bana açıkla-ma-**ma**- na çok üzüldüm.*

olumsuzluk eki

Şimdiki zaman eki olarak kullanılan -mekte ile ad durum eki alarak -mekte biçimine giren -mek ad -eylem eki de birbirine benzer:

*Sevim şu anda çamaşır yıkam**akta**.*

şimdiki zaman eki

*Bütün sorun çalışan görün**mekte** değil gerçekten çalışan olamam**akta**dır.*

ad-eylem eki

ad-

eylem

(+)

(+)

ad durum eki

ad durum eki

Ad-eylemler sıfatla nitelenmez. Ad-eylem önünde kullanılan niteleme görevli sözcük zarf olur:

Onlar düzenli **çalışmayı** başaramadı.

Zarf

Ad-eylemler ad tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olarak kullanılabilir. Yalnız -mek' le türeyenler sadece tamlayan olabilir.

*Sıranın **gelmesi*** (belirli tamlamada tamlanan)

***Yürümeyişinin** nedeni* (belirli tamlamada tamlayan)

***Durmak** zamanı* (belirsiz tamlamada tamlayan)

b. Ortaç (sıfat-fiil) : Eylemlere -en, -esi, -dik, -ecek, -miş, -r, -mez ekleri getirilerek yapılır. Bir adı niteledikleri için sıfat, hareket anlamı yansıttıkları için de eylem nitelikleri gösterirler. Taşıdıkları zaman anlamına ve belirtme görevine göre dört bölümde incelenebilirler:

1.Geçmiş zamanlı ortaçlar: -dik, -miş ekleriyle türetilenlerdir.

Olumsuz biçimleri de kullanılır. Bu eklerle türetilmiş adlar da vardır.

Yine bu ekler eylem çekim eki olarak da kullanılır:

***Pişmiş** aşı su katma.*

***Pişmemiş** mısırları mutfağa götür.*

ortaç

olumsuz ortaç

Salonda hiç tanıdık yoktu.

Dolmuşta yemiş yenmez.

türemiş ad

t. ad

t. Ad

Bu yemek pişmiş.

Onları hemen tanıdık.

çekimli eylem

çekimli eylem

1. **Gelecek zamanlı ortaçlar:** -ecek ve -esi ekleriyle yapılırlar. Olumsuz biçimleri de vardır. Bu eklerle türetilmiş adlar da vardır. -ecek eki eylem çekim eki olarak da kullanılır:

Akacak kan damarda durmaz.

ortaç

Olmayacak duaya amin denmez.

olumsuz ortaç

Kömürlükte hiç yakacak kalmamış.

türemiş ad

O da sonunda başarılı olmayacak.

çekimli eylem

2. **Geniş zamanlı ortaçlar:** -r, -mez, -en ekleriyle yapılır. Bu eklerle yapılan ortaçlar anlamca her zaman geçerlidir. -r ile -mez'in oluşturduğu ikilemelerde ortaç olarak da kullanılır. Bu eklerle türetilen adlar da vardır. -r ile -mez eylem çekim eki olarak da kullanılır.

İşleyen demir ışıldar.

Güler yüzü gülmez oldu.

ortaç

ortaç

Olur olmaz işlere karışmış. *İşi çıkmaza sokmuşlar.*

ortaç

t. ad

Buradan bir iş çıkmaz.

çekimli eylem

3. **Belirtme ortaları:** -dik ve -ecek eklerine iyelik ekleri getirilerek yapılırlar. Bu eklerle yapılan ortaçlar belirtme sıfatı görevi üstlenir:

Çekeceği filmin konusundan söz etti.

b. ortacı

Çekeceğimiz parayı nereye harcayacaksın?

b. ortacı

Yaptığın işi beğendin mi?

b. ortacı

Baktığınız kitapta bu konu yok muydu?

b. ortacı

Ortaçlar niteledikleri veya belirttikleri adları düşürürlerse adlaşırlar. Bu durumda adın sonundaki ekler ortacın sonuna geçer.

Kurumuş çamaşırları topluyor → **Kurumuşları** topluyor

Ortaç   ad   adlaşmış ortaç

Biçilecek yoncaları gördü.   **Biçilecekleri** gördü.

ortaç   adlaşmış ortaç

c. Ulaç (bağ-fiil): Eylemlerden türetilerek cümlelerde hem eylem, hem zarf görevinde kullanılan sözcüklerdir. Oluşturdukları eylemsi öbeklerini temel cümleye bağladıkları için bağ-fiil veya ulaç denir. Üçe ayrılır:

a. Bağlama ulacı: Eylemlere –ip eki getirilerek yapılır.

İşe **gidip** geldi.

Ulaç

-ip'li ulaç genellikle "ve" bağlacının yerine kullanılır. Bağlama görevini yaparken eyleme bir de tezlik anlamı katar. -ip ekini alan ulacın zamanı temel cümlelerin zamanıyla aynıdır. Buna göre örnek cümle şöyle yorumlanabilir:

İşe gitti **ve hemen** geldi.

-ip

-ip'li ulaç bağlama görevi yanında kullanıldığı cümleye şu anlamları da katabilir:

Durup dururken darılmış. (anlamı pekiştirme)

Durup durup aynı şeyleri söylüyor. (eylemin yinelenmesi)

Çalışıp da kazanmış. (neden-sonuç)

c. **Durum ulaçları:** -erek, -e...-e, -meden ve -meksizin ekleriyle türetilenlerdir.

*Kitaba **bakarak** yazıyor.*(durum)

***Konuşa konuşa** yoruldu.* (süreklilik)

*Sataşmalara **aldırmadan** yürüdü.* (durum)

*Ara **vermeksizin** çalışıyor.* (süreklilik)

d. **Zaman ulaçları:** -ince, -dikçe, -diğinde, -ken, -r...mez, -eli ekleriyle yapılanlar zaman bildirir. Bu eklerden -ken'in kullanılışı farklıdır. Bunun nedeni -ken ekinin ek-eylemin ulaç

eki olmasıdır. –ken eki zaman ve kip eki üzerine gelir. Öteki ulaç ekleri doğrudan köke ulanır.

*Kapıya **çıkınca** onu gördü.*

*Ağlarım **hatıra geldikçe** gülüştüklerimiz*

*Sen **gittiğinde** mevsim bahardı.*

Bunları yazarken dikkatli ol.

*İşimi **bitirir bitirmez** döneceğim.*

*Sen **gideli** hayli zaman oldu.*

Ortaç veya ulaç eklerini almış eylemler edatlarla birleşerek öbek oluştururlar.

*Gücü tükeninceye **kadar** çalıştı.* (bitirme anlamı)

*Sen **gideliden beri** işler kötü.* (başlangıç anlamı)

*Onu sevdiği **için** terk etti.* (neden anlamı)

*Görebileceği **kadar** gördü.* (ölçü anlamı)

Ulaçlar cümlede genellikle zarf tümleci görevi üstlenir.

EDAT (İLGEÇ)

Sözcükler arasında değişik anlam ilgileri kuran dil birlikleridir. Tek başlarına anlamları yoktur. Cümlede kurdukları ilgilere göre anlam kazanırlar. Yapılarına göre üçe ayrılır:

1. Sözcük edatlar
2. Ek edatlar
3. Edat öbekleri

1. Sözcük edatlar:

a. İle: Sözcükler arasında araç, birliktelik, durum, neden – sonuç ilgileri kurar.

Odunu baltayla doğradı. (araç ilgisi)

Gökhan arkadaşlarıyla gezmeye gitti. (birliktelik ilgisi)

Karın yağmasıyla işler durdu. (neden – sonuç ilişkisi)

Hasta, doktora minnetle baktı. (durum bilgisi)

b. Gibi: Sözcükler arasında benzerlik ilgisi kurar:

Zavallı kızın gül gibi yanakları soldu.

b.a. “Gibi” edatının kurduğu öbekler adı nitelerse sıfat görevi üstlenir:

Hastalık kapı gibi adamı, iğne ipliğe döndürdü.

sıfat   ad

b.b. “Gibi” edatının oluşturduğu öbek, eylemin anlamını etkiliyorsa zarf görevi üstlenir:

Yüzüme deli gibi bakıyordu.

zarf   eylem

b.c. Ad tamlamalarında kullanılıncı ad görevi üstlenir:

Burada senin gibisini zor buluruz.

belirli ad t.

b.d. “Gibi”, yüklemden sonra kullanılırsa cümleye “yaklaşıklık, denilebilir, öyle sanılır” anlamı katar.

Yağmur yağıyor gibi.

Kış bitti gibi.

b. **Kadar:** Sözcükler arasında eşitlik, benzerlik, yaklaşıklık ilgileri kurar:

Burada da oradaki kadar hasar var. (eşitlik)

Pamuk kadar yumuşak elleri vardı. (benzerlik)

Birinci oturumda on kadar bildiri tartışıldı. (yaklaşık)

“Kadar” edatının cümlede şu görevleri üstlendiği görülür:

c.a. “Bu, şu, o” ve “ne” sözcükleri ile öbekleşerek nicelik zarfı görevi üstlenir:

O kadar çalışkan bir adam görmedim

.

c.b. -e kadar biçimi ile eylemin bitiş zamanını veya yerini gösteren edat olur:

Akşama kadar bekledim.

Ormana kadar yürüdük.

c.c. Ad çekim eklerini alırsa ad görevi üstlenir:

Bu kadarı da fazla.

c. **İçin:** Sözcükler arasında amaç, neden, özgülük, karşılık ilgileri kurar:

d.

Toplantıya katılmak için gelmiş. (amaç)

Bizi terk ettiği için üzüldüm. (neden)

Bu şarkıyı senin için söylüyorum. (özgülük)

Bu kadar emek için bu para az. (karşılık)

İçin edatının cümlede üstlendiği görevler:

d.a. Kurduğu edat öbeğinin ortasındayken cümlenin çeşitli öğelerinden biri olur:

Çalışmak için ayırdığın zamanda ne yaptın?

dolaylı tümleş

d.b. Kurduğu edat öbeğinin sonundayken zarf olur:

O buraya beni görmek için gelmiş.

Zarf

d.c. Edat öbeği yüklem görevi de üstlenebilir:

Çektiği çileler bizim içindir.

Yüklem

e. Üzere: Eylemsilerle kurduğu öbeklerle genellikle “için” edatının yerini tutar:

Gitmek üzere ayağa kalktı. (amaç)

Geri gelmek üzere gitti. (şart)

Gazetede yazdığı üzere, olayı bu yapmış. (gibilik)

O yaz savaş başlamak üzereyken askere alındı. (yaklaşıklık)

f. Değil: Eklendiği söz öbeklerine olumsuzluk anlamı katar. Daha çok yüklemelerde kullanılır. Ad ve eylemlerde sonra gelebilir.

Ne demek istediğini anlamıyor değilim. (eylemden sonra)

Bugün hiç havamda değilim. (addan sonra)

Değil sözcüğü yüklem olumsuzu yerine de geçebilir:

*Sağa **değil**, sola doğru git.*

Gitme

Değil sözcüğü karşılaştırma da yapabilir:

Değil tanıdığım, babam olsa affetmem.

e. **Yalnız:** Cümleye sadece, tek, bir tek gibi anlamlar katarsa edat olur.

Yalnız senin gezdiğin bahçede açmaz çiçek.

f. **Ancak:** Özgünlük ilgisi kurarsa edat olur.

Bu sorunu ancak sen çözebilirsin.

g. **Sanki:** Sözcükler ve kavramlar arasında benzetme ilgisi kurar. Kimi cümlelere yapılan işi onaylamama anlamı verir. Kimi cümlelere ise gerçekte var olmayıp öyle sanılma anlamı katar.

Orman sanki yeşil bir deniz. (benzetme ilgisi)

Okumakla adam mı oldun sanki. (onaylamama)

Kardeş değil düşmanınız sanki. (öyle sanılma)

ı. **mi:** Soru edatı diye tanınır. Cümleye değişik anlamlar katar:

1. *Soru:* Bundan Bilge'ye de aldın mı?

2. *Zaman:* Sabah oldu mu gideriz.

3. *Pekiştirme:* Güzel mi güzel bir kızdı.

4. *Olumsuzluk:* Hiç öyle söyler miyim?

5. *Olumluluk:* Ben kendimi bilmez miyim?

6. *Rica*: Birazda bana verir misin?
7. *Kesinlik*: Hiç gelmez olur muyum?
8. *Şaşma*: Bu havada soğuk su içilir mi?
9. *Şart*: Çalıştın mı kazanırsın?
10. *Alay*: Bizim kız okuyor mu okuyor.

2.Ek edatlar: Şu ekler edatların yerini tutabilir: -ce, -e, -den, -si, -imsi

-ce eki eklendiği sözcüğe “görelilik, benzerlik, durum” ilgileri katarsa bir edatın yerini tutar.

Bence sanık doğru söylemiyor. (bana göre)

Arabayı ***delice*** sürüyor. (deli gibi)

Beni ***sessizce*** dinleyiniz. (durum: zarf görevli)

-e eki, için edatını yerini tutabilir.

Buraya seni görmeye**e** geldik. (amaç)

Bu yazıcıyı kendime**e** aldım. (özgülük)

Aranızda bulunamadığıma**a** üzüldüm. (neden-sonuç)

-den eki, için edatının görevini üstlenerek cümleye neden-sonuç ilgisi katar.

*Karanlık**tan** göz gözü görmüyor.*

-si ve -imsi, gibi edatının yerini tutarsa edat görevi üstlenir.

*Kadın**si** hareketleri var. (kadın gibi)*

*Ağacın yeşil**imsi** yaprakları var. (yeşile yakın)*

3. Edat öbekleri: ...-e kadar, ...-e karşı, ...-e doğru, ...-e göre, ...-den dolayı, ...-den başka, ...-den beri, ...-den önce, ...-den sonra, ...-den ötürü

Ad soylu bir sözcüğün sonuna yukarıdaki kalıplardan biri getirilerek edat öbekleri elde edilir:

Erzurum' a kadar uçakla gittim.

Bu söze karşı artık barışmamız gerekiyor.

Güneşe karşı oturmuş, konuşuyorduk

Sabaha doğru hava bozdu.

Gölge bana doğru yaklaştı.

Sana göre hava hoş.

Ahmet sana göre biraz daha kısa.

İşlerinin sıklığından dolayı gelemedi.

Senden başka herkes gelmişti.

Sabahtan beri yazı yazıyoruz.

Dersten önce bir çay içelim.

Öğleden sonra dışarı çıkacağız.

Yaratılanı hoş gördük Yaradan' dan ötürü.

BAĞLAÇ

Anlamca ilgili cümleleri veya eş görevli ögeleri bağlamaya yarayan sözcüklere bağlaç denir. Edatlar gibi bağlaçların da tek başlarına anlamları yoktur. Bağlaç bağlama görevini yaparken kullanıldığı yere göre bir anlam kazanabilir. Ancak bu anlam bağlaçtan değil cümleden doğar. Edatlarla bağlaçlar arasında şu fark vardır: Edatın ilk görevi sözcükler arasında anlam ilgisi kurmaktır. Bir edat anlam ilgisi kurarken bağlayıcılık görevi de üstlenebilir. Bu özellik onu bağlaca yaklaştırır. Bağlaçların da ilk görevi bağlayıcılık olmakla birlikte sözcük veya cümleleri bağlarken anlam ilgisi kurabilir. Bu da bağlaçları edata yaklaştırır.

İstedi; ama vermediler. (Ama iki yargıyı bağlıyor. Bağlama görevini yaparken iki karşıt yargı arasında kullanıldığından karşıtlık ilgisi kuruyor)

Bağlaçlar bağlayıcılık görevleri açısından üçe ayrılır:

1. Sözcük bağlacı
2. Cümle bağlaçları
3. Ortak bağlaçlar

1. Sözcük bağlacı: İle

İle sözcüğünün temel görevi edattır. Cümle içinde eş görevli sözcük veya öbekler arasında “ve”nin yerine kullanılırsa bağlaç olur. İle edatının olumsuzluğu -sız ekiyle yapılabildiği halde ile bağlacının olumsuzluğu -sız ekiyle yapılamaz:

*Leyla **ile** Mecnun Fuzuli’ nin ünlü mesnevisidir.*

Bağlaç

*Oraya dolmuş**la** da gidilir.* (olumsuzu yapılabilir:

edat   *Oraya dolmuş**suz** da gidilir.)*

2. Cümle bağlaçları:

a. Karşıt cümleleri bağlayanlar: Ama, fakat, lakin, yalnız, ancak, halbuki, hoş, hiç değilse, bununla birlikte, kaldı ki, ne var ki, yeter ki, her ne kadar, şu var ki, oysa...

Bu bağlaçlardan sonra gelen cümle öncekiyle olumluluk olumsuzluk açısından karşıttır. Genellikle ikinci cümle birincinin açıklayıcısıdır.

Kitabı aldı **fakat** geri vermedi.

olumlu   olumsuz

Kimse onu dinlemiyor **oysa** anlattıkları çok ilginç.

olumsuz   olumlu

Bu bağlaçların kullanıldığı cümleler birbirleriyle çelişkili de olabilir.

*Adam çok zengindi; **ne var ki** oldukça eli sıkıydı.*

*Banyo çok soğuk **ancak** su sıcak.*

b. Cümleleri sebep ilgisiyle bağlayanlar: Çünkü, zira, madem, mademki, değil mi ki...

Bu bağlaçlardan sonra gelen cümleler önceki yargının sebebini açıklar. İki cümle arasında kullanılabildikleri gibi cümle başında da kullanılırlar. Cümle başında kullanılsa da cümlede birden çok yüklem kullanılmalıdır:

Ben gelemem çünkü çok işim var. (İki cümle arasında)

I. yargı   I. yargının sebebi

***Mademki** öyle istiyorsun, biz de öyle yaparız.* (Cümle başında)

I. yüklem   II. yüklem

c. Cümleleri şart ilgisiyle bağlayanlar: Ola ki, varsayalım, diyelim ki, tut ki, eğer, şayet...

Bu tür bağlaçlar cümle başında kullanılır; ancak cümlede birden çok yüklem bulunur.

***Ola ki** erken gelir; o zaman işimiz kolaylaşır.*

I. yüklem   II. Yüklem

***Tut ki** gelmedi; o zaman ne yaparız.*

I. yüklem   II. Yüklem

***Eğer** gelirse; işler bozulur.* (Eğer kullanılmayabilir.)

I .yüklem   II. yüklem

d. Özetleme bağlaçları: Kısaca, özetle, sözün kısası, yani, açıkçası, demek, demek oluyor, o halde, demek ki, şu halde, öyleyse, anlaşılan, anlaşılıyor ki, hülasa...

Bu bağlaçların kullanıldıkları cümleler, daha önce verilen bir cümlenin bir özeti, bir açıklaması, bir sonucudurlar. Bu yüzden bir yazı da önceki cümlelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan cümlelerin başında bulunurlar:

...Öyleyse bu iş tamamdır.

...Demek ki biz haklıyız.

...Kısaca "beşer şaşar".

e. Pekiştirme bağlaçları: Hem, hem de, üstelik, hatta, ayrıca, zaten, bundan başka, bile, de...

*Ben çektim; **hem de** bir kolumla...*

*Bana o bağırıp çağırdı; **üstelik** vurdu da...*

f. İhtimal bağlaçları: Yoksa, görünüşe göre...

*Para verecekti; **yoksa** gider miydim?*

3.Ortak Bağlaçlar

a. Sıralama bağlacı: Ve

Hem eş görevli sözcük ve söz öbekleri, hem de cümleler arasında kullanılır. Sözcükleri bağladığında, yerine “ile” bağlacı kullanılabilir. İstenildiğinde yerine virgül işareti de konulabilir:

Palamut ve istavrit birer balık türüdür. (sözcükler arasında)

Çalışma odası ve yemek salonu çok güzeldi. (öbekler arasında)

Buradan gitsin ve kendine iş bulsun. (cümleler arasında)

b. Eşdeğerlik bağlaçlar: Veya, ya da, yahut, veyahut...

Seçimlik kavramları ve yargıları bağlayan bağlaçlardır. Seçim yapılması gerekenler eşdeğerdedir. Birinin veya diğerinin olması sonucu değiştirmez.

Buraya Bilge veya Gökçe gelsin.

Çatıda kar veya yağmur suları hasara yol açmış.

c. Yineleme biçimli bağlaçlar: Ya ...ya, gerek ...gerek, ister ...ister, hem ...hem, ha ...ha, ama ...ama, ne ...ne, de ...de

Eş görevli sözcükler veya birbiriyle ilgili cümleler arasında tekrarlanarak kullanılan bağlaçlardır. Anlam olarak, bağladıkları sözcüklerden veya cümlelerden birinin seçilmesini ya da seçilmemesini bildirirler:

c.a. Seçimin zorunlu olduğu örnekler:

Ya ben, ya o!

Ya bu deveyi güdersin, ya bu diyardan gidersin.

c.b. Seçimin isteğe bağlı olduğu örnekler:

Gitti gül, gitti bülbül,

İster ağla, ister gül.

Gelirim de, gelmem de.

Ya otur, ya git.

c.c. Seçimin söz konusu olmadığı örnekler:

Ne geldi, ne yedi. (olumsuzluk)

Ne uzun, ne kısa. (orta)

Ne şiş yansın, ne kebab. (olumsuzluk)

Ne sıcak, ne soğuk (ılık)

Ne ...ne olumsuzluk anlamı kattığı için, kullanıldığı cümlelerde eylem olumlu olmalıdır

Ne evim, ne ailem, ne işim var (yüklem olumlu, cümle olumsuz)

Ancak şu durumlarda yüklem de olumsuz olabilir:

1. Ne ...ne' lerin bağladığı öğelerle yüklem arasına başka sözcükler giriyorsa...

*Ne Nilüfer, ne Ahmet **bu konuda bana bir şey** söylemediler.*

2. Eylem ne ...ne' den önce gelirse:

Açılmaz ne bir yüz, ne bir pencere;

Bakıldıkça vahşet çöker yerlere. (Tevfik Fikret)

3. Eylemsiler ne ...ne'lerin bağladığı sözcüklerin yüklemiyse...

Ne oraya gidileceğini, ne orada ne iş yapılacağını bilmiyordu.

d. De bağlacı: Hem eş görevli sözcükleri, hem de anlamca ilgili cümleleri birbirine bağlayan de bağlacının kullanıldığı cümlede değişik anlam ilgileri yarattığı görülür. De bağlacının görevleri ve cümlede kazandığı anlamlar şöyledir:

1. Cümleleri birbirine bağlama:

*Gökten ne yağdı **da** yer kabul etmedi.*

2. Eş görevli öğeleri birbirine bağlama:

*Turgut' u **da** Orhan' ı **da** görmemiş.*

3. Cümleye azarlama, korkutma, direnme, umutsuzluk, küçümseme, sitem, usanma anlamları katar.

*Haddini bil **de** öyle konuş.*

*Geleceği varsa göreceği **de** var.*

*Çocuk balon **da** balon diye tutturdu.*

*Çalışacak **da** para kazanacak.*

*Fehmi **de** mi araba sürüyor?*

*Ankara' ya gel **de** bana uğrama.*

*Yaz **da** yaz biteceği yok.*

4. Yargının süreceğini belli eder.

*Cüzdanı kalmış **da** almaya gelmiş.*

5. Şart-sonuç ilgisi yaratır:

*Para çalışılıp **da** kazanılır.*

6. İki yargıdan birincisini özellikle isteme:

*Sınavı kazan **da** gerisine karışma.*

7. İki yargıdan birinciye olumsuzlaştırma:

*Verdin **de** almadık mı?*

8. İki yargıdan ikincinin olumsuzluğunu pekiştirme:

*Her şeyin çaresi var **da** ölümün çaresi yok.*

e. Ki bağlacı: İki cümleyi şart, neden, amaç-sonuç, ilgileriyle birbirine bağlar.

*Burada dur **ki** onu göresin. (şart-sonuç)*

*Bir derdi var **ki** ağlıyor. (neden-sonuç)*

*Okudum **ki** bir şeyler öğreneyim. (amaç-sonuç)*

Ki bağlacı açıklama amacıyla da kullanılır.

*Atatürk diyor **ki**; "Ne mutlu Türk' üm diyene!"*

Ki bağlacı cümlelerde değişik anlam ilgileri de yaratır.

*Sen **ki** burçlara bayrak olacak kumaştasın. (özneyi pekiştirme)*

*Şu anda eve vardılar mı **ki**? (kaygı)*

*Hiç doğru yazamıyorsun **ki**... (yakınma)*

*Kapıya çıktım **ki**; arabayı çalıyorlar. (şaşma)*

*Bir derdi olmalı **ki**, beni aradı. (pekiştirilmiş olasılık)*

f. İse bağlacı: Bileşik cümlelerde addan sonra kullanılarak karşılaştırma ilgisi kurar. İki yargı arasındaki karşıtlık ise ile güçlenir.

*Tavşan kaçıyor avcı **ise** kovalıyordu.*

Yapılarına Göre Bağlaçlar

Bağlaçlar yapı bakımından dört bölüme ayrılır:

1. Basit: İle, ise, ki, de,

2.Türemiş: Yalnız, ayrıca, üstelik

3.Bileşik: Oysaki, halbuki, veyahut

4.Öbek: Ya da, ne var ki, yeter ki

Bağlaçlar tek başlarına cümlelerin bir ögesi olamazlar.

ÜNLEM

Bir heyecanın etkisiyle içten kopup gelen çeşitli duyguları canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklere ünlem denir. Konuşmada ünlemlere vurgu ve tonlama yoluyla anlam değeri kazandırılabilir. Yazıda noktalama işaretleri veya başka sözcükler yardımıyla ünlemlere anlam değeri kazandırılabilir. Ünlemler iki bölümde incelenebilir:

1. Asıl ünlemler: Sürekli ünlem olarak kullanılan anlamsız sözcüklerdir.

Kullanıldıkları yere göre ikiye ayrılır:

a. Seslenme ünlemleri: Ey, hey, hış, kış, hoş, deh, bre... Kimi adlar seslenme ünlemi göreviyle kullanılabilir: *Arkadaşlar!, Yurttaşlarım!, Ordular!*

b. Duygu ünlemleri: Kullanıldıkları cümlelerde sevgi, şefkat, acıma,korku, sevinç, heyecan, şaşma, beğenme... gibi duygular katan ünlemlerdir: Ay, aman, ah, ey, eh, of, uf, üf, tüh, vah, ya, hadi, hay, vay, yahu, be, o, a, e, öf, yuf, tuh, eyvah, aferin, yaşa, sakın...

A kuzum! Ne yapıyorsun? (hitabı pekiştirme)

A! Ne güzel olmuş bu. (beğenme)

A! Sen artık çok oluyorsun. (kızma)

E! Artık buna ne denir? (beğenme)

E! Ne oldu? (merak)

Uslu otur e mi?! (buyurmayı pekiştirme)

Ha gayret, sizi göreyim! (isteklendirme)

Ha, şimdi anladım! (birden kavrayış)

Sakın yapma ha! (yargıyı pekiştirme)

3. Ünlemleşmiş sözcükler: Anlamli sözcüklerin kimileri vurgu ve tonlama yoluyla ünlem özelliği kazanabilir. Bu durumda sözcükler görev değişikliğine uğrar.

Komşular yetişin!

Komşular, yetişin!

ad   eylem   ünlem   ünlem

Dikkat! ileri! yazık! imdat! def ol!

Bazı cümleler tonlama yoluyla bir duyguyu yansıtırsa ünlem cümlesine dönüşür.

Yeter artık! Bu ne cesaret?!

Sen de mi Brütüs?!

Ünlemler cümlede ad çekim eki alarak adlaşabilir. Hatta ünlemlere yapım eki getirilerek sözcük türetilir.

Mazlumun ***ahı***, indirir ***şahı***.

Ömrü ***hay huy***la geçti.

Of – la -, ***hop*** – la-

BÖLÜM KAYNAKÇASI

Eker, Süer, 2006, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay. , Ankara.

Ergin, Muharrem, 1987, Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Yay. , İstanbul.

Gencan, Tahir Nejat, 1966, Dilbilgisi, TDK Yay., İstanbul

Demir, Nurettin; Yılmaz , Emine, 2010, Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Nobel Yay., Ankara.

Karasoy, Yakup v.d., 2005, Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, 5. Baskı, Tablet Yay., Konya

Korkmaz, Zeynep v.d., 2009, Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Yay., Bursa

Yeniçeri, Hüseyin v.d., 2009, Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım, Palet Yay., Konya.

OKUMA PARÇASI

LA, ULA, LAN, ULAN

Dr. Hüseyin Yeniçeri

Türkçe sözcükler "l" ünsüzü ile başlamaz. Ağızlarda çok kullanılan "la" sözcüğünün l ünsüzü ile başlamasının bir açıklaması olmalı.

Sözlükte yalnızca ulan ünleminin kullanıldığı yerler gösterilmiş. La, lan ve ula ünlemlerine yer verilmemiş. Aslında ulan sözcüğünün nerden geldiği araştırılınca karşımıza oğul sözcüğü çıkar. Türkçede az sayıda ada eklenen -en/-an addan ad yapan yapım ekinin olduğunu biliyoruz: Er-en, kız-an, oğul-an, düz-en, kök-en (yeni) örneklerinde olduğu gibi.

İşte oğul sözcüğüne eklenen -an eki oğulan adını ortaya çıkarmış, oğulan sözcüğünün orta hecesi vurgusuz olduğu için zamanla düşmüş, ortaya oğlan çıkmıştır. Bu oğlan sözcüğü ağızlarda değişikliğe uğramış; hem ğ ünsüzünü düşürmüş, hem de baştaki geniş yuvarlak o ünlüsü yer yer daralmış, u olmuştur. Böylece ortaya ulan ünlemi çıkmıştır. Ulan ünlemi YÖREDEN YÖREYE değişmiş "lan, ula ve la" biçimleri ortaya

çıkmiştir. Bu dört ünlemimizden Türkçe Sözlük'te yalnızca "ulan"a yer verilmiştir. Ancak ötekiler de ağızlarda kullanılmaktadır. "Ula ula Niyazi, hadi lan, yok la öyle değil" örneklerinde olduğu gibi.

"L" ünsüzü ile Türkçe sözcük başlamaz ama "la" ünlemi Türkçe bir sözcüktür. Bizim yöremizde özellikle çocukluğumuzda en çok kullandığımız sözcüktür diyebilirim. Kuşkusuz kızlar arasında da bunun karşılığı "gı"dır.

Dilimizin söz dağarcığını göz önüne alırken bu açıklamamızdan yararlanalım. Dolaşımda olan sözcüklerin hepsinin sözlükte yer bulmadığını bilelim. Türk'ün ve Türkçenin gök yüzünde daha nice Türkçe sözcükler havayı titreştirmektedir bilelim. Bilmezsek dilimize, kültürümüzün derinliğine ve zenginliğine güvenemeyiz.

Cevap Anahtarı:

Sıra Sizde 1: Üç değişik hareket vardır. Bu yüzden anlamına göre üç değişik de eylem vardır. Örneklendirelim:

Kılış eylemi: Ekmeği bıçakla kesti.

Durum eylemi: Yazarken sık sık bana bakıyor.

Oluş eylemi: Neden saçların ağardı?

ÜNİTE NO: VII

YAPI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

AMAÇLAR:

1. Dilimizin yapısını tanıtmak
2. Dilimizin sözcük türetme yollarını göstermek
3. Dilimizi doğru telaffuz ettirmek
4. Dilimizdeki alıntı sözcük ve ekleri tanıtmak
5. Dilimizin söz dağarcığının kullanılmasını sağlamak

ANAHTAR KELİMELEER:

Morfoloji, biçim bilgisi, biçim birimi, ses yapısı, biçim yapısı, vurgu, isteğe bağlı vurgu, doğal vurgu, sözcük vurgusu, öbek vurgusu, cümle vurgusu, ek, kök, ad kökü, eylem kökü, ortak kök, sesteş kök, yapım eki, çekim eki durum ekleri, çokluk eki, iyelik eki, yalın sözcük, türemiş sözcük, birleşik sözcük, kalıplaşmış sözcük, deyimleşmiş sözcük, alıntı sözcük ve ek.

İÇİNDEKİLER

BİÇİM BAKIMINDAN SÖZCÜK

I. Biçim Bilgisinin Tanımı

II. Türkçenin Yapısı

A.Ses Yapısı Bakımından Sözcükler

ÖZET

Dildeki sözcüklerin yapısını inceleyen dilbilgisi dalına biçim bilgisi denir. Dilimizin biri ses, öteki biçim olarak iki yapısı vardır. Ses yapısının parçaları heceler, biçim yapısının parçaları kökler ve eklerdir.

Ses yapısı bakımından incelendiğinde karşımıza vurgu çıkar. Türkçe hafif vurgulu bir dildir. Sözcük vurgusu son hecededir. Bazı sözcüklerde vurgu başa kayar. Vurguyu öne atan eklerimiz de vardır.

Biçim yapısı bakımından incelendiğinde karşımıza kökler ve ekler çıkar. Türkçede ad ve eylem olmak üzere iki çeşit kök vardır. Ayrıca ortak ve sesteş kökler de vardır. Köklerin temel özelliği ekleme ve çekim sırasında değişmemesidir. Ekler de görevlerine göre ikiye ayrılır: Sözcüğün cümlede kullanılmasını sağlayan parçalar çekim eki adını alır. Bir sözcükten ayrı anlamda yeni bir sözcük elde etmemizi sağlayan parçalar da yapım eki adını alır. Sıralamada öncelik yapım ekinindir.

Sözcükler yapı bakımından yalın, türemiş, birleşik olmak üzere üç özellik gösterir. Dilimizde alıntı sözcük ve ekler de kullanılır. En çok Arapça, Farsça ve Fransızca alıntı vardır. Dilimizin kendi kök ve eklerine ağırlık vermek bilinçli Türkçeciliğin bir gereğidir.

BİÇİM BAKIMINDAN SÖZCÜK

Dildeki sözcüklerin yapısını inceleyen dilbilgisi dalına **biçim bilgisi** veya **morfoloji** denir. Tanımı daha ayrıntılı yapanlar da vardır: Dildeki sözcüklerin yapısını, kök ve ekleri, bunların birleşme şekillerini, eklerin görevlerini, türeme ve çekim özelliklerini inceleyen dilbilgisi koluna biçim bilgisi denir. (Korkmaz, 1992: 142). Geleneksel dil bilgisinde biçim bilgisi sözcüklerin içyapısının bilgisidir. Çağdaş dil bilgisinde biçim bilgisi, **ses bilgisi** ve **söz diziminden** ayrı değil, aksine söz dizimi ile ilgili olguları belirlemeye yarayan bir daldır. (Eker, 2006: 333).

Biçim bilgisi, yaşayan bütün dillerin özellikleri göz önüne alınarak üç türlü ele alınabilir:

1. Yapım ve çekim eki olmayan dillerin biçim bilgisi
2. Eklemeli dillerin biçim bilgisi
3. Köklerde değişmelerin görüldüğü dillerin biçim bilgisi

Birinci yöntemle Çince, ikinciyle Türkçe, üçüncüyle Arapça biçim bilgisi incelenebilir. Biçim bilgisinde temel birim, **biçim birimi** diye Türkçeleştirilen **morfem**dir. Biçim birimi, "Kelimelere dil bilgisi bakımından

biçim veren, çoğu ek durumunda olan öge, morfem.” olarak tanımlanmaktadır. (Türkçe Sözlük, 2005: 263) Buna göre biçim birimi sözcük veya ek olabilir. Ekler, bağımlı; sözcükler ise bağımsız biçim birimi olarak değerlendirilir.

I.TÜRKÇENİN YAPISI:

Türkçe Dünya dilleri arasında sondan eklemeli veya bitişken bir dil olarak bilinir. Eklemeli dillerde ek önemli bir biçim birimidir. Eklerle eklerin ulandığı köklerin incelenmesi, **eklemeli dillerin biçim bilgisini** oluşturur. Genel olarak bütün dillerde en önemli birlik cümledir. Bir dili bilmenin ölçüsü o dille cümle kurmak olarak değerlendirilebilir. Bunun nedeni cümlelerin **en tam ifadeli dil birliği** olmasıdır. (Ergin, 1987: 194). Cümleyi oluşturan biçim birimlerinin sözcükler olduğu görülür. Sözcük, cümlelerin parçalarıdır. Dil cümlelerden, cümleler sözcüklerden oluşur.

Sözcüğün değişik tanımları yapılmaktadır: Anlamı olan veya cümle kuruluşuna yarayan anlatım aracına sözcük denir. (Gencan, 1966: 40). Sözcüklerin genellikle anlamlı dil öğeleri olması, tanımda anlamı öne çıkarmıştır: Bir varlığın, bir nesnenin ya da bir durumun zihinde canlanabilmesi için onu karşılayan bir gösterim olarak da sözcük tanımlanır. (Eker, 2003: 308). Sözcüğün taşıdığı üç özelliği göz önüne alarak yapılan şu tanım tutarlı görünmektedir: **Kelime, manası ve vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur.** (Ergin, 1987: 195).

Sözcüğün biri dış, biri iç olmak üzere iki yapısı vardır. Sözcüğün dış yapısını, onu oluşturan **ses yapısı**; iç yapısını ise sözcüklere anlam özelliği kazandıran **biçim yapısı** oluşturur.

SES YAPISI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER:

Sözcüğün ses yapısının parçaları **heceler**dir. Hece sözcüğü oluşturan ses bütünlüğüdür. Ağızın bir hareketi ile çıkar hece. Tek sestten

oluşabileceği gibi birden çok sestten de oluşabilir. Hecenin dayanağı **ünlü**dür. Her hecede mutlaka bir ünlü bulunur. Hece için ünlü üzerinde bir ses bütünleşmesi denebilir. Türkçenin ses sayısı bakımından dört, ses sıralanışı bakımından altı çeşit hecesi vardır:

- a. Bir ünlüden oluşan heceler: **a-cı, i-yi, u-cuz, ö-lü, ü-züm, e-ğim, o-ğul, ı-lık**
- b. Bir ünlü, bir ünsüzden oluşan heceler: **ay, et, ot, öz, iş, uz, ün,**
- c. Bir ünsüz, bir ünlüden oluşan heceler: **ya, şu, ye-ni, bo-zuk, kü-çük, kı-sa**
- d. Bir ünsüz, bir ünlü, bir ünsüzden oluşan heceler: **tat, göz, bel, düz, gez-, çiz-e.**
- e. Bir ünlü, iki ünsüzden oluşan heceler: **art, ilk, üst, alt, ölç, ant**
- f. Bir ünsüz, bir ünlü, iki ünsüzden oluşan heceler: **dört, kırk, Türk, kork-, yırt-**

Bir ünlüden, bir ünlüyle bir ünsüzden ve bir ünlüyle iki ünsüzden oluşan heceler sözcüğün yalnız başında bulunur; ötekiler sözcüğün her hecesinde bulunabilir. Ünlü ile biten hecelere **açık hece**, ünsüzle biten hecelere **kapalı hece** denir. Türkçede uzun ünlü bulunmadığından alıntılar dışında tek ünlüden oluşan hecelerde kapalı hece olma özelliği görülmez. Sözcük içinde heceler hep aynı sesle söylenmez. Hecelerden biri ötekilerden daha baskılı söylenir. Buna **vurgu** denir.

Vurgu, uygulamada iki türdür: İsteğe bağlı vurgu, doğal vurgu.

İsteğe bağlı vurgu, konuşana ve kullanışa göre değişen vurgudur. Konuşmayı etkili kılmak, konuşmada ses güzelliği yaratmak amacıyla gerçekleştirilir. **Pekiştirme** ve **ahenk vurgusu** olmak üzere iki yöntemi vardır. Pekiştirme vurgusunda fikir ve duygunun şiddetine göre hecelere baskı uygulanır: **Bittim ben! Yıkıl** şuradan! **Beter** olsun! **Enfes** olmuş! Gibi... Ahenk vurgusu, özellikle nutuklarda ve şiir okurken gerçekleştirilir. Sözü daha etkili ve daha ahenkli söylenmesini sağlar:

Korkma, sön**mez** bu şafaklarda yüzen **al** sancak!

Sönmeden yurdumun üstünde tüten **en** son ocak.

Doğal vurgu, Türkçenin normal vurgusudur. Türkçeyi konuşurken herkesin uygulaması gereken vurgudur. Dilin yapısı ve anlamıyla doğrudan doğruya ilgilidir. Doğal vurgu gerçekleşmediği zaman dilin yapısı, sözün anlamı bozulur. Doğal vurguyu gerçekleştirilmeyeni Türkçe konuşmuş saymayanlar dahi vardır. (Ercilasun, 2009: 99) Türkçe hafif vurgulu bir dildir. Vurgusu çok belirgin değildir. Doğal vurguyu belirlemenin yolu **her seferinde sözcüğün bir hecesini çok baskılı söyleyerek, sözcüğü tekrarlamaktır**. Hangi söyleyiş kulağa hoş geliyorsa, vurgu o söyleyişte kendisini vurguladığımız hece üzerindedir.

Doğal vurguyu üçe ayırabiliriz:

1. Sözcük vurgusu
2. Öbek vurgusu
3. Cümle vurgusu

Sözcük vurgusu: Bir sözcük içindeki hecelerden birinin ötekilere göre daha baskılı söylenmesidir. **Türkçede normal sözcük vurgusu son hecededir:** göz**üm**, göz**de**, göz**lük**, göz**lükçü**... gibi. Sözcük sonuna eklenen ekler vurguyu üzerilerine çekerler. Vurguyu çekmeyen ekler de vardır. Bu eklerin bir bölümü yapım eki, bir bölümü çekim eki görevindedirler. Vurguyu öne atan yapım ekleri şunlardır:

1. **-me/-ma** olumsuzluk eki : **git**me, **git**miyor, **oku**ma, **oku**madı
2. **-gil** eki: tey**z**emgil, ann**e**mgil
3. **-leyin** eki alan adlar: gece**le**yin, sab**a**h**le**yin

4. **.-cik** eki küçültme yaptığında vurguyu başa kaydırır: **azıcık, kısacık, yumuşacık**
5. **-ce** eki dil adı yaptığında: **Türkçe, Arapça, Fransızca, Almanca**

Çekim eki genel olarak vurguyu üzerinde tutsa da vurguyu öne atan çekim ekleri de vardır:

1. **-ce** ve **-cesine** ekleri eşitlik durumunda kullanıldığında: **bence, yüzlerce, iyice; yiğitçesine, girercesine, aptalcasına**
2. **-n** ve **-le/la** vasıta durumu eki olarak kullanıldığında: **güzün, yazın, baharın; Altay'la, arabayla, silahla, annemle**
3. **mi** soru eki: **odun mu, oğlan mı, anladın mı, alacak mı?**
4. **-dir, -di, -miş, -se** ek-eylem türevi olan ekler: **iyidir, yağışlıdır, kısadır; doğacaktır, bitmiştir, gidiyordur, anlamışsa, çocukmuş, ikizdi, aldıysa**
5. Fiil kişi ekleri: **bakarım, gidersin, geleceksiniz, bildiler; doğruyum, çalışkansın, güzelmiş,**
6. **-yor** eki: **batıyor, doğuyor**
7. **-ken** ve **-meden, -ince, -dikçe** ekleri: **konusurken, bilmeden, bakınca, baktıkça.**

Kimi sözcüklerimiz de son hecede vurgu taşımazlar. Vurguyu son hecede taşımayan sözcüklerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1. Yer adları: **Aydın, Paris, Türkiye, Washington**
2. Zarflardan bazıları: **demin, hala, yine, ergeç, artık, peki, işte, şimdi, yarın, evet...**

3. Birçok ünlem ve ünlemleşen
ad: **haydi**, **yahu**, **aferin**; **beyefendi**! **anne**! **abla**!
4. Birleşik sözcüklerin bazıları: **onbaşı**, **bugün**, **biraz** ,
başçavuş, **cumartesi**.
5. Yabancı kişi adları: **Lenin**, **Hitler**, **Reagan**, **Goethe**, **Hugo**,
Shakspeare.
6. Yeni alıntı sözcükler: **argüman**, **konsept**, **konsolide**,
çekap, **plazma**.

Sözcük vurgusu doğrudan anlamı değiştirme gücüne sahiptir. Sözcüğün anlamı yanında türü de değişebilir: **Yalnız** sözcüğünde vurgu ilk hecede ise bağlaç göreviyle kullanılmış demektir. Son hecedeysse sıfat veya zarf görevindedir. **Danışma** sözcüğünde vurgu **-nış** hecesindeyse olumsuz emir, **-ma** hecesinde ise kabul yeri, müracaat yeri anlamında addır.

Türkçede vurgusu iki türlü olan sözcükler de vardır: **karga**, **karga**; **kumru**, **kumru**; **kırlangıç**, **kırlangıç**, **kelebek**, **kelebek** gibi. (Ercilasun, 2009: 102)

Öbek vurgusu: Bir sözcük öbeğinde öbeği oluşturan sözcüklerden birinin bir hecesi daha baskılı söylenir. Buna öbek veya grup vurgusu denir. Dilimizde öbek vurgusu öbeği oluşturan sözcüklerden tamlayıcı görev üstlenen sözcüğün vurgusunun bulunduğu hecededir:

Yeşil yol, **aynalı** çarşı, **dokuz** tuğ, **ülkedeki** bunalım

Yolun sonu, **eski** eşya satıcısı, **kazan** karası, **gelir** vergisi

Azar azar, **ağır** ağır, **göre** göre, **bile** bile.

Koskoca, **kıpkızıl**, **yemyeşil**, **çarçabuk**, **paramparça**, **çırılçıplak**,
çepeçevre

Eskipazar, **Çanakkale**, **Yeşil**ırmak, **kadın**budu,

Yard**ım** etmek, **ş**ükretmek, at**ı**vermek, bak**a**kalmak, gid**e**durmak, dü**ş**eyazmak, çık**a**gelmek.

Hüse**y**in Bey, Yasem**in** Hanım, Sev**im** Teyze, Nur**can** Abla,
Zübey**de** Hala

Ey oğul, **be** herif, **hay** aksi, **hey** çocuk!

Deniz**e** doğru, duvar**a** karşı, iş**i** yapan, köy**den** gelen, yold**a** gezen

Sen**in** için, bun**un** gibi, biz**im** ile, on**un** kadar

Öbek vurgusu bazı söz öbeklerinde tamlanan görev üstlenen ve sonda yer alan sözcüktedir. Bunlar arasında birleşik adlar, bilmek eylemi ile yapılan birleşik eylemler, sayı öbekleri, isnat öbekleri ve bazı deyimler vardır: Ahmet Ha**şim**, yapabild**im**, otuz **beş**, iki bin on **bir**, saç**ı** **uzun**, sütü boz**uk**, devede kul**ak**, pahada a**ğır**...

Cümle vurgusu: Cümle içindeki hecelerden birinin ötekilere göre daha baskılı söylenmesine cümle vurgusu denir. Normal olarak cümle vurgusu yüklem üzerinde bulunur:

Uçak alana şu anda ind**i**. Kartallar yüksekten uç**ar**. (**vurgu yüklem üzerinde**)

Cümle vurgusu, sözcük ve öbek vurgusuna göre farklı bir özellik gösterir. Bir cümlede özellikle belirtilmek istenen bir öge varsa vurgu onun üzerine çekilebilir. Bu durumda önem verilen öge yükleme yaklaştırılır:

Şu anda alana uç**ak** indi. (vurgu özneye kaydırılmıştır)

Alana uçak şu and**a** indi. (vurgu zaman zarfına kaydırılmıştır)

Uçak şu anda alana**n**a indi. (vurgu yer tamlayıcısına kaydırılmıştır)

Yüklemden uzak düşmüş öznelerden sonra virgül işaretinin kullanılmasını cümle vurgusuna bağlayanlar vardır. Böyle öznelerin vurgulu olduğu kabul edilmektedir. (Gencan, 1966: 48)

Sıra Sizde 1: Türkçede vurguyu öne atan ekler hangileridir?

Olumsuzluk eki -me, -çokluk eklerinden -gil, küçültme eki -cik, eşitlik eki -ce ve -leyin eki.

ÜNİTE NO: VII

YAPI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

(Bu ünite 10. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 10. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

AMAÇLAR:

1. Dilimizin yapısını tanıtmak
2. Dilimizin sözcük türetme yollarını göstermek
3. Dilimizi doğru telaffuz ettirmek
4. Dilimizdeki alıntı sözcük ve ekleri tanıtmak
5. Dilimizin söz dağarcığının kullanılmasını sağlamak

ANAHTAR KELİMELEER:

Morfoloji, biçim bilgisi, biçim birimi, ses yapısı, biçim yapısı, vurgu, isteğe bağlı vurgu, doğal vurgu, sözcük vurgusu, öbek vurgusu, cümle vurgusu, ek, kök, ad kökü, eylem kökü, ortak kök, sesteş kök, yapım eki, çekim eki durum ekleri, çokluk eki, iyelik eki, yalın sözcük, türemiş sözcük, birleşik sözcük, kalıplaşmış sözcük, deyimleşmiş sözcük, alıntı sözcük ve ek.

İÇİNDEKİLER

B.Biçim Yapısı Bakımından Sözcükler

1. Kökler
2. Ekler
3. Birleşik Sözcükler
4. Kalıplaşmış Sözcükler
5. Deyimleşmiş Sözcükler
6. Alıntı Sözcükler
7. Alıntı Ekler

III.Okuma Parçası

B. BİÇİM YAPISI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

Sözcüğün biçim yapısının parçaları kökler ve eklerdir. Ses yapısı nasıl ki sözcüğün dış yapısını oluşturursa biçim yapısı da iç yapısını oluşturur. Sözcüğün iç yapısında hem seslerden oluşan sözcük dediğimiz anlamlı ögeler, hem de bu anlamlı ögeler arasında kalıcı ve geçici ilişkiler kuran görevli ögeler yer alır. Anlamlı ögeleri kökler, görevli ögeleri ekler oluşturur. Türkçenin yapısı ile ilgili ilk ana özellik sondan eklemeli bir dil olmasıdır. Ekleme ve çekim sırasında yani yeni bir sözcük yaparken ya da sözcüğü cümlede kullanırken, sonuna işletme veya çekim eki getirirken sözcük köklerinde değişme olmaz.

1.KÖKLER

Kökler sözcüklerin anlamlı parçalarıdır. Sözcüklerin başında bulunurlar. Kök, cümle oluşturulurken ve yeni sözcük türetilirken değişikliğe uğramaz. Kökler parçalanamaz, parçalandığında anlamlarını yitirir. Kökler sözcüklerin çekirdekleridir. Dilimizde kökler genellikle tek heceden oluşur. Günümüzde çok heceli görülen birçok kök başlangıçta tek heceden oluşmaktaydı. **Güzel** sözcüğü veya **yeşil** sözcüğü iki hecedir; ama araştırılınca görülür ki başlangıçta biri **göz**, biri **yaş** kökünden türemiş birer gövdedir. Köklerin anlamları dilin doğuşunda ses ile nesne arasındaki uygunluğa dayanır. Kökler varlık ve hareketlerin yalın karşılıklarıdır. Bir varlığı bir kişiye bağlamadan, bir hareketin hangi zamanda gerçekleştiğini belli etmeden yansıtır. Evrendeki bütün varlıklar için dillerde kök bulunmayabilir. Birbirine yakın, birbiriyle ilgili nesneler için var olan bir köke değişik ekler getirilerek yeni nesnelere ad konulur. Bir dilin kökleri önceden vardır, sonradan kök yapılamaz. Başka dillerden kök alınabilir. Kökler iki türdür: Ad kökü, fiil kökü. Köklerin ikiye ayrılma nedeni evrende çıplak gözle iki durumun gözlenebilmesidir: **nesne** ve **hareket**. Nesnelerin dildeki karşılıkları ad köklerini, hareketlerin dildeki karşılıkları fiil köklerini oluşturur.

a. Ad kökü: Nesnenin dildeki karşılığıdır. Nesne nasıl evrende tek başına bulunuyor ve kullanılıyorsa karşılığı olan ad kökü de tek başına vardır ve kullanılır. Bu yüzden ad kökleri en küçük yapıdaki sözcükleri oluşturur. (Ergin, 1987: 205) **Ev, dağ, tepe, kaş, baş, odun, şu, araba, kelebek** gibi. Ad köklerinin küçük bir bölümü ses taklidinden doğmuştur. Böyle köklere **yansıma izi taşıyan ad kökü** diyebiliriz. Bu köklerden de sözcük türetmede yararlanılır. Cümlede tek başlarına görev alabilir, söz öbeklerinde kullanılabilirler: **cız, tık, me, pat, hav, sır...**gibi.

b. Fiil kökü: Nesnenin hareketinin dildeki karşılığı fiil köküdür. **Hareketi** nesnenin zaman ve mekân içinde yer değiştirmesi olarak tanımlayabiliriz. . Tek başına hareket olmaz. Hareket nesneye bağlı olarak ortaya çıkar. Hareket nesneye bağlı olarak ortaya çıktığı için fiil kökleri de bir nesneye, bir kişiye, bir zamana bağlanmak zorundadır. Bu nedenle fiil kökleri tek başına kullanılamamaktadır. Yazıda fiil kökleri gösterilirken tek başlarına kullanılmadıklarını belli etmek için sonlarına tire işareti konur: **Dur-, otur-, yürü-, düş-, gör-** gibi. Bu durumu göz önünde bulunduranlar fiil köklerinin kelimedeki küçük dil birlikleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Ergin, 1987: 205). Yalnız emir kipinin üçüncü tekil kişisinde fiil kökünün ek almadan kullanıldığı görülür. Bu durum ekin yerini vurgunun üstlenmesinden başka bir şey değildir: **Söyle! Konuş! Otur! Dinle!** Eskiden vurgu yerini -gil, -gil eki tutuyordu. Şimdi ek düşmüş yerini vurgu almıştır.

Ad ve fiil kökleri ayrı ayrı durumları karşıladıkları için bir kökün hem ad, hem fiil kökü olması söz konusu değildir. Ancak **ortak kök** denilen ve hem ad, hem fiil kökü gibi kullanılan köklerimiz de vardır. Bu, sonradan ortaya çıkmış bir durumdur. Önceleri bu tip köklerin fiil kökü olduğu anlaşıyor. Fiilden ad türeten eklerle ad elde edilmiş, sonra da türetmede kullanılan ek düşmüş, böylece aynı kök hem ad, hem fiil kökü halinde kullanılır olmuştur: **Boya** (ad), **boya-** (fiil); **kuru** (ad), **kuru-** (fiil); **barış** (ad), **barış-** (fiil)

Sesleri aynı, anlamları ayrı kökler de vardır. Hem ad kökleri arasında, hem de ad kökleri ile fiil kökleri arasında bu durum olabilir. Böyle kökler için **sesteş kök** terimini kullanmak mümkündür:

Çay (derenin büyüğü), **çay** (bitki) → ad kökleri arasında

Yüz (sayı) **yüz-** (fiil) → ad ve fiil kökleri arasında

2.EKLER

Sözcüğün görevli parçalarına ek denir. Tek başlarına ekler anlamsızdır. Ancak sonuna eklendikleri sözcüğe artı bir anlam yüklerler: göz-ü-**m** (-m, eklendiği nesneye 1.kişiye ait anlamı kattı.) göz-**lü** (-lü, eklendiği nesneye olan, bulunan anlamı kattı.) Ekler tek başına kullanılamazlar, bu yüzden eklerin önüne yazarken tire işareti konur. Ekler, yazılış ve söyleniş sırasında köke uyan parçalardır. Kökün değişmezliğine ve tek biçimli olmasına karşılık ek, çok biçimlidir ve değişkendir: -yor (**tek biçimli**), -e/-a (**iki biçimli**), -de/-da/-te/-ta(**dört biçimli**), -cı/-ci/-cu/-cü/-çı/-çi/-çu/-çü (**sekiz biçimli**). Eklerin yapılarında üç özellik görülür: Ya başlangıçtan bu yana ek olarak kullanılmışlar, ya iki ekin birleşmesinden doğmuşlar, ya da sözcüğün ekleşmesiyle oluşmuşlardır: Eş-i-**m**, bil-**me+den**, yok-**tur(ur)**sözcüklerindeki ekler gibi. İşlevlerine göre ekler ikiye ayrılır: **a. Ç e k i m ekleri b. Y a p ı m ekleri**

a. Çekim ekleri: Sözcüğün anlamında değişiklik yapmayan, sözcüğün cümlede kullanılmasını sağlayan parçalardır. Dil sözcüklerin toplandığı bir dağarcık değil, sözcüklerin birbirine bağlanmasından ortaya çıkan bir düzen, bir örgüdür. Sözcükleri birbiriyle ilişkilendirerek dil duvarını, dil yapısını ören çekim ekleridir. Çekim eki sözcüğe en sonra eklenen parçadır. Sözcükteki yapı çözümlemesi şöyledir: **Kök (+) yapım eki (+) yapım eki (+) çekim eki (+) çekim eki(+)**. Aynı türden iki çekim eki üst üste gelmez. Ayrıcalıklı durumlarda üst üste gelen çekim eklerinden birinin çekim ekliği unutulmuştur. Böyle bir durumda o çekim

eki yapım eki görevi üstlenmiştir: **Bir-i-s-i , kim-i-s-i** örneklerinde olduğu gibi. Adlara ve fiillere eklenmek bakımından ikiye ayrılırlar: Ad çekim ekleri, fiil çekim ekleri.

aa. Ad çekim ekleri: Türkçede dört çeşit ad çekim eki vardır: **Çokluk eki, iyelik ekleri, durum ekleri, soru eki.**

Çokluk eki: İki biçimli –ler/-lar eki adları çoğullaştıran ektir. Çoğul eki sonuna geldiği adın başka sözcüklerle ilişki kurmasını sağlamaz. Yalnızca aynı addan birden çok olduğu anlamını ada yükler. Bir iç ilişki kuran ektir. Öteki çekim eklerinden önce getirilir. Yalnız aile anlamı ada katan çoğul eki –gil yerine kullanıldığında iyelik ekinden sonra gelir: Amca-**m-lar**, dayı-**m-lar** gibi. Vurguyu üzerine çeken bir ektir.

İyelik ekleri: Adın karşıladığı varlığın bir kişiye veya başka bir varlığa ait olduğunu belirleyen eklerdir. İyelik ekleri altı kişide ayrı ayrı olarak kullanılan altı ekten oluşur:

1. teklik kişi için: **-m** → baş-ı-**m**, yenge-**m**
2. teklik kişi için: **-n** → baş-ı-**n**, yenge-**n**
3. teklik kişi için: **-ı** → baş-ı-**ı**, yenge-s-**i**

1. çokluk kişi için: **-mız** → baş-ı-**mız**, yenge-**miz**
2. çokluk kişi için: **-nız** → baş-ı-**nız**, yenge-**niz**
3. çokluk kişi için: **-leri** → baş-ı-**ları**, yenge-**leri**

İyelik eki, teklik üçüncü kişilerde **“s”** kaynaştırma ünsüzünü alır. Yalnız **su** ve **ne** sözcüklerinde s yerine **“y”** kaynaştırma ünsüzü kullanılır: Su-**y**-u-m, su-**y**-u-n, su-**y**-u ; ne-**y**-i-m, ne-**y**-i-n, ne-**y**-i. Ne sözcüğünün kurala uygun çekimi de var: **Ne-m, ne-n, ne-s-i**

İyelik ekinin üst üste geldiği durumlarda ilk iyelik eki, iyelik görevini yitirmiştir: **Birisi, kimisi, hepsi (hepsi), çoğusu...** (**canısı** kullanımı yaygın değildir.)

Üçüncü kişilerde iyelik eki adları da gösterir: **Onun yazısı**→ **kalemin yazısı**. Üçüncü kişilerde iyelik ekleri, kendilerinden sonra ek alırken “**n**” kaynaştırma ünsüzünü alırlar: **Kalemin yazı-s-ı-n-da, kalemin yazı-s-ı-n-a, kalemin yazı-s-ı-n-ı, kalemin yazı-s-ı-n-dan.**

Aitlik eki **-ki** için ikinci bir iyelik eki diyenler de var.(Ergin, 1987: 283) Bunun nedeni çekim eklerinden sonra gelmesi, iyelik ekleri gibi “**n**” kaynaştırma ünsüzünü alması ve aitlik anlamını sonuna geldiği ada katmasıdır: **Bizim-ki, içinde-ki-n-de, ağacın-ki-n-e**

İyelik ekleri vurguyu üzerlerinde taşırlar

Durum ekleri: Türkiye Türkçesinde ad durumları şunlardır: **Yalın, ilgi, belirtme, yönelme, kalma, ayrılma, vasıta ve eşitlik.**

Yalın durum: Hiçbir ek kullanılmadan bir adın cümlede veya öbekte kullanılmasıdır. Sözlük ve kılavuzlarda da ad yalın durumda verilir. Kılavuzlarda sonuna ek aldığında sözcüğün nasıl değiştiği de –son hecesindeki ses değişmesi belirtilerek- gösterilir.

İlgi durumu: Bir adın başka bir ada bağlanması sırasında kullanılan **-in/-ün** veya **-nin/ -nün** ekidir. Birinci ad, başka bir ada bağlandığında hiç ek almayabilir. Birinci ad ek alsa da almasa da ikinci ad iyelik eki **-i** alır. Ekler yazıda gösterilirken yardımcı ünlü alıyorsa bu ünlüler büyük harfle yazılır. Bu durumda ilgi ekinin yazılışı şöyle olur: **+In/ +Un, +nİn/+nÜn**. Bu yazıda olduğu gibi ekin başına çizgi yerine artı koyanlar da vardır. (Korkmaz, 2009: 115) Biz, kolay öğretmek amacıyla çizgi ile ve küçük harfle yazıyoruz:

Yol harita-**s-ı**

İş bölüm-**ü**

Yol-**un** son-**u**

İş-**in** başlangıç-**ı** (başlangıcı)

Anne yürek-**i** (yüreği)

Yonca Şekil-**i** (Şekli)

Anne-**nin** yürek-**i**

Yoncan**ın** Şekli

Belirtme durumu: Eki dört biçimi olan –i’dir. Sonu ünlüyle biten sözcüklere –**y**- kaynaştırma ünsüzü ile birlikte eklenir. Yükleme geđiŐli bir fiil olan cümlede yüklemin etkilediği ad, belirtme durumu ekiyle belli olur. Bu durumdaki adlar cümlede **belirtili nesne** görevi üstlenir:

Evi, arabayı sen al; **bağı, bahçeyi** o alsın.

Belirtme durumu eki –i ile iyelik eki –i birbirine karıştırılmamalıdır. Sonu ünlüyle biten sözcüklere ayrı ayrı kaynaştırma ünsüzleri ile eklendikleri göz önünde bulundurulmalı. Sonu ünsüzle bitenlerde ise ayırmak için eki alan adın önüne “**senin** veya **onun**” zamirlerinden biri eklenerek cümle yeniden okunmalıdır. Anlatım bozukluğu veya anlam değişmesi olursa belirtme ekidir, olmazsa iyelik eki olduğu anlaşılır:

İŞi çok güzeldi. (Başına onun zamiri alabilir, demek ki iyelik eki dir.)

İŞi bana bıraktı. (Başına zamir alırsa hem anlam baŐkalaŐır, hem anlatım bozulur. Demek ki belirme durumu ekidir. Ayrıca **işi** s zc ğu öğe olarak 1. cümlede ** zne**, 2. cümlede **belirtili nesne** görevindedir.)

Yönelme durumu: Eki iki biçimi olan –e’dir.  nl  ile biten adlara “y” kaynaştırma ünsüzü ile eklenir. Bu ek, adı fiile bağlarken eklendiği adlara “**i ,  n, üst, yüzey, üzerine, amaç...**”gibi anlamlar da kazandırır:

Alacaklılar kapı-**y-a** gelmiş. (kapının ** n ne**)

Kuş dal-**a** kondu. (dalın ** st ne**)

Kadın ev-**e** girdi. (evin **içine**)

Oğuz tahta-**y-a** yazacak. (tahtanın **yüzeyine**)

Uçak alan-**a** iniyor. (alanın ** zerine**)

Buraya okuma-y-a gelmiş. (okumak **için**)

Kalma durumu: Eki dört biçimi olan **-de**'dir. Fiilin gerçekleştiği yeri bildirmedi kullanılır. Ek, bulunma, kalma anlamıyla birlikte adlara "**ıç, ön, üst, yüzey, üzerine**" gibi anlamlar kattığı gibi adları zarflaştırır da:

Kent- te ışıklar kesilmiş.	(kentin ıçinde)
Kapı- da bir dilenci vardı.	(kapının önünde)
Yol- da bir kaza oldu.	(yolun üzerinde)
Ağaç- ta bir kuş yuvası var.	(ağacın üstünde)
Tahta- da ne yazıyor?	(tahtanın yüzeyinde)
Bir vuruş- ta devirdi.	(zarflaştırma)
Saat on- da buluşmuşlar.	(zarflaştırma)

Ayrılma durumu: Eki dört biçimi olan **-den**'dir. Sonuna geldiği addan fiilin karşıladığı hareketin uzaklaştığını gösterir. Ayrılma anlamı yanında ada başka anlamlar da katar:

Köy- den iki saat önce ayrılmış.	(ayrılma)
Susuzluk- tan dudakları çatlamış.	(neden-sonuç)
Bu küpe elmas- tan yapılmış.	(ana madde)
Hepsi- n-den güzel oydu.	(karşılaştırma)
Tipi gece- den başlamış.	(zarftan zarf)
Alanlar- dan biri geri vermiş.	(bütün-parça)

Vasıta durumu: Adın karşıladığı nesnenin fiille birlikteliğini gösterir. Sonuna geldiği ada, vasıta ve zaman anlamı katan bu ek **-n**'dir. Bugün kullanıştan düşen ek birkaç sözcükte kalıplaşarak kalmıştır: **Yaz-ı-n, güz-ü-n, bahar-ı-n, kış-ı-n, ilk-i-n, ıç-i-n, an-sız-ı-n**. Bugün vasıta görevi üstlenen bu ekin yerini ile edatının ekleşmiş biçimi olan **-le/-la; -y-la/-y-le** almıştır: Yiyecek-**le**, çocuk-**la**, anne-s-i-**y-le**, baba-s-ı-**y-la**

Eşitlik durumu: Eki dört biçimi olan **-ce**'dir . Ayrıca ağızlarda kullanılan ve yine dört biçimi olan **-cene** ile **-cek** de eşitlik ekleridir. Eskiden çok kullanılan bu ekler günümüzde yapım ekine dönüşmüştür. Çekim eki olarak işlevi sınırlıdır: Nitelikte eşitlik (deli-**ce**), benzerlik (çocuk-**ça**), miktar ve büyüklükte eşitlik (yüzler-**ce** , boylu boyu-n-**ca**) göreceli eşitlik (ben-**ce**, gönlü-n-**ce**) ve karşılaştırmada eşitlik (bilgi-**ce**).

Yön durumu: Eki **-re/-ra; -eri/-arı**'dır. Adı yön göstererek fiile bağlayan bu ekler, günümüz Türkçesinde çekim ekliğinden çıkmış ve kullanımdan düşmüştür. Günümüzde yerini **doğru ve karşı** sözcükleri adlarla bir öbek oluşturarak bu ekin yerini almıştır. Ekin kaynaştığı yön sözcükleri şunlardır: **İçeri, dışarı, ileri, geri, aşağı, yukarı; içre, taşra, sonra, üzre...**

Soru durumu: Adları soru biçimine sokan ek, dört biçimli olan **mi**' dir. Öteki eklerden farklı olarak sözcüğe bitişmez. Dört biçime girdiği için ek sayılır. Yani eklerin çok biçimliliği özelliğini yansıtır. Soru biçimine sokacağı sözcüğe bitişmeden yazılışı ona bir sözcük özelliği kazandırır. Vurguyu kendinden önce gelen heceye atmak bakımından önemli bir söyleniş özelliği de vardır:

Eviniz mi, odun**luk** mu, yıldızlardan mı, üzüntü mü?

ab. Fiil çekim ekleri: Türkçede beş çeşit fiil çekim eki vardır: **Kip ekleri, kişi ekleri, sıfat-fiil ekleri, bağ-fiil ekleri, soru eki.**

Kip ekleri: Fiil kök ve gövdelerinin cümlede kullanılabilmesi çekim eklerini almasına bağlıdır. Fiil kök ve gövdesinin karşıladığı hareketin ne zaman ve nasıl gerçekleştiğini bildiren eklere kip ekleri denir. Türkçemizde bildirme ve tasarlama olmak üzere iki türlü kip eki vardır. Bildirme kiplerini **görülen geçmiş zaman (-dı), duyulan geçmiş zaman (-mış), şimdiki zaman (-yor, -mekte, -mede), geniş zaman (-r/-z)** ve **gelecek zaman (-ecek)** ekleri oluşturur. Tasarlama kipleri ise fiilin karşıladığı hareketin henüz gerçekleşmediğini, ancak tasarlanmış olduğunu

bildiren kiplerdir. Tasarlama kiplerini **istek(-a)**, **emir** (kişi ekleriyle kip eki kaynaşmış olduğundan kipin tasarlama ekleri ile kişi ekleri aynıdır: **-ayım, ... , -sın, -alım, -ın, -sınlar)**, **dilek-şart (-se)** ve **gereklilik (-meli)** kipleri oluşturur. Birleşik zamanlı çekimlerde bu kip eklerinin üst üste getirilmesi durumu vardır. **Hikâye bileşik zamanında (-dı), rivayet bileşik zamanda (-mış), şart bileşik zamanda (-se),güçlendirme ve ihtimal bileşik zamanda (-dır)** ekleri, basit zamanda çekilmiş fiilin üzerine getirilir.

Kişi ekleri: Çekimli bir fiilin karşıladığı hareketin altı kişiden hangisi tarafından yapıldığını belli eden eklerdir. Üçü teklik, üçü çokluk olmak üzere altı kişi eki vardır:

Teklik 1. kişi eki: **-m**

Teklik 2. kişi ekleri: **-n, -sin**

Teklik 3. kişi eki: Yalnızca emir kipinde kullanılan **-sin** dışında ek kullanılmaz.

Çokluk 1. kişi: **-k, -ız**

Çokluk 2. kişi: **-niz, -sınız**

Çokluk 3. kişi: **-ler**

Sıfat- fiil (ortaç) ekleri: Sıfat-fiil ekleri, sonuna geldikleri fiilleri sıfatlaştıran eklerdir. Sözcüğün türünü değiştirdiği için yapım eki bölümünde ele alınacaklardır. Bir bölümü geçmiş zamanlıdır: **-dık** (sekiz biçimli), **-mış** (dört biçimli). Bir bölümü gelecek zamanlıdır: **-ecek** (iki biçimli), **-esi** (iki biçimli). Bir bölümü geniş zamanlıdır: **-en** (iki biçimli), **-r** (üç biçimli), **-mez** (iki biçimli). Bir bölümü de belirtme sıfat-fiili yapar: **-diği** (sekiz biçimli), **-eceği** (iki biçimli). **-diği** ve **-eceği** ekleri, kişi eklerini alarak da kullanılmaya uygundurlar: bil-**diği-m** (iş), anlama-y-**acağı-nız** (mesele).

Bağ-fiil (ulaç) ekleri: Bağ-fiil ekleri, sonuna geldikleri fiilleri zarflaştıran eklerdir. Kimilerinde bağlama görevi baskın olduğundan **bağ-fiil** ekleri diyoruz. Bağlama görevine önem veren kimi dilciler, bu göreve dayanarak **ulaç ekleri** demişlerdir. Fiilin yapılış tarzını yansıtmalarına önem verenler de **zarf-fiil** ekleri derler. (Karasoy vd., 2005: 155) Bu ekler, yapım eki bölümünde ele alınmayacaktır. Çünkü sıfat-fiiller, geçici sıfat yapmak yanında kalıcı ad da yaptıkları halde zarf-fiil ekleri kalıcı ad yapmaya yatkın değildirler. Hemen tamamı geçici zarf görevli sözcük üretirler. Sonuna geldikleri fiillere üç ayrı görev ve anlam yükledikleri görülür:

1. **Bağlama görevi ve anlamı:** **-ip** (dört biçimli)
2. **Zaman anlamı:** **-eli** (iki biçimli), **-dikçe** (sekiz biçimli), **-diğinde** (sekiz biçimli), **-ince** (dört biçimli), **-ken** (tek biçimli), **-meden** (iki biçimli), **-meksizin** (iki biçimli).
3. **Tarz anlamı:** **-e ...-e** (iki biçimli), **-erek** (iki biçimli)

Soru eki: Fiiller soru biçimine dört biçimi olan **mı** ekiyle sokulur. Ek, tıpkı adlarda olduğu gibi fiile bitişmeden yazılır. Fiilde kullanışında iki özellik görülür:

Kişi ekinden sonra gelir: Git-ti-n **mı**, yap-ı-yor-lar **mı**, bak-sa-n **mı?**

1. Kişi ekinden önce gelir: Bak-ar **mı**-sın, gör-ü-yor **mu**-sunuz, sev-i-yor **mu**-y-um?

12. Hafta

ÜNİTE NO: VII

YAPI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

(Bu ünite 11. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 11. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

AMAÇLAR:

1. Dilimizin yapısını tanıtmak
2. Dilimizin sözcük türetme yollarını göstermek
3. Dilimizi doğru telaffuz ettirmek
4. Dilimizdeki alıntı sözcük ve ekleri tanıtmak
5. Dilimizin söz dağarcığının kullanılmasını sağlamak

ANAHTAR KELİMELEER:

Morfoloji, biçim bilgisi, biçim birimi, ses yapısı, biçim yapısı,vurgu, isteğe bağlı vurgu, doğal vurgu, sözcük vurgusu, öbek vurgusu, cümle vurgusu, ek, kök, ad kökü, eylem kökü, ortak kök, sesteş kök, yapım eki, çekim eki durum ekleri, çokluk eki, iyelik eki, yalın sözcük, türemiş sözcük, birleşik sözcük, kalıplaşmış sözcük, deyimleşmiş sözcük, alıntı sözcük ve ek.

İÇİNDEKİLER

2. Ekler
3. Birleşik Sözcükler
4. Kalıplaşmış Sözcükler
5. Deyimleşmiş Sözcükler
6. Alıntı Sözcükler
7. Alıntı Ekler

III.Okuma Parçası

b. Yapım ekleri: Dil yaşayan ve zaman içinde sürekli değişime uğrayan bir toplumsal varlık olduğu için, kültür değişmelerine ve kültürel genişlemelere bağlı olarak yeni sözcükler elde etmek zorundadır. Türkçenin kendi söz varlığını genişletmek için başvurduğu yeni sözcük elde etme yollarının en uygunu **sözcük türetme** yoludur. Oluşma biçimlerine ve kökenlerine göre söz varlığımızı oluşturan sözcükler altı başlık altında toplanabilir. (Korkmaz, 2009: 121)

- 1.Yalın sözcükler
- 2.Türemiş sözcükler
- 3.Birleşik sözcükler
- 4.Kalıplaşmış sözcükler
- 5.Deyimleşmiş sözcükler
- 6.Alıntı sözcük ve ekler

1. Yalın sözcükler: Yapım eki almamış, tek kökten oluşan sözcüklerdir. Dilin doğuşu sırasında oluşmuşlardır. Yeni kök yapılamadığı için sayıları sınırlıdır. Yeni sözcük türetmede ve birleşik sözcük elde edilmesinde köklerden yararlanılır. İki öbeğe ayrılan köklerden ad kökleri tek başına kullanılabildiği için tam sözcük sayılmakta, eylem kökleri tek başına kullanılmadığı için sözcükten daha küçük dil birliği olarak sayılmamaktadır. (Ergin,1987:205)

2. Türemiş sözcükler: Sözcük kök ve gövdelerinden yapım ekleri ile elde edilen yeni anlamlı sözcüklerdir. İki türlü kök olduğu için ve her kökten iki türlü sözcük türetildiği için **dört türlü yapım eki** vardır: **Addan ad, addan fiil, fiilden ad ve fiilden fiil türetenler**

Addan ad türeten yapım ekleri: Bu eklerin bir bölümü çok işlek, bir bölümü işlekçe, bir bölümü de işlek değildir. İşlek olanlara birden çok örnek verilmiştir.

-lık → otluk (yer adı), küllük (alet adı), Türklük (topluluk adı), satılık (sifat), iyilik (soyut ad), **gündelik** (çekim ekinden sonra geldiği yer). Araplık (soyut ad)

-ci → boyacı (meslek sıfatları ve uğraşma adları), dilci (bir bilimle uğraşma adı), Türkçü (seven, yanlı anlamında sıfat), yalancı(huy adı), davacı (eden anlamlı sıfat)

-lı → yaslı yollar (olan, bulunan anlamında sıfat) hızlı tren (çok olan, çok bulunan anlamında sıfat), Gümüşhaneli (oralı anlamlı sıfat), Galatasaraylı(o kulübe bağlı), Osmanlı (o devletten olan anlamlı), sözlü (sifat: konuşma ile yapılan, nişanlılık öncesi dönem anlamlı)

-sız → tasasız adam (tasası olmayan anlamında sıfat) sensiz (seninle'nin olumsuz)

-cil → balıkçıl (balıkla geçinen), evcil(ehli), kırçıl (kır renginde, sıfat), ölümcül (ölüme yaklaşmış anlamında, sıfat), adamcıl (eskiden adam düşmanı, şimdi insan sever)

-cın → kaşıkçın (bir kuş)

-ce → Türkçe (dil adı, çekim eki aldığı kesme ile ayrılmaz: Türkçeye), insanca (biçim, tarz anlamlı), Araplarca (-e göre anlamında durum zarfı, aslının çekim eki olduğu, -ler çekim ekinden sonra geldiğinden anlaşılır.) , yüzlerce (sayıca abartı), kaplıca (ad türetme)

-daş → vatandaş (aynı yurtta oturan)

-men → Türkmen (Türk insanı), evcimen (eve bağlı, düşkün), dızman (iri yarı)

-(de)ki → yarınki, yoldaki, öteki, ötedeki(-de ekiyle de kullanılır, sıfat yapar)

-l, -sel, -sil → güzel (gözel), kumsal, yoksul

-cek→ gerçek (görcek, görünen, zahir: lehçe-i Osmani), sıcak (ısıcak), evcek

-cığaz, -cağız → kızcığaz (ağızlarda kullanıldığı görülür), adamcağız

-ncı → birinci, kaçıncı, ortancı, sonuncu (sıra anlamlı sözcükler)

-ar/-şar → beşer, altışar, üçer, yirmişer (paylaştırma anlamlı sözcükler)

-si/-msı/-mtırak/-rak → çocuksu, kadınsı, erkeksi; odunumsu, morumsu, acımsı; acımtırak, ekşimtırak (benzer anlamlı sözcükler); ufarak(daha ufak), yeğrek (daha iyi), küçürek(daha küçük)

Öteki ekler: **-z** (ikiz), **-lı ....-lı** (anallı babalı), **-leyin** (öğleleyin→ öğleyin), **-cileyin**(sencileyin), **-an** (oğulan→ oğlan), **-kek** (erkek), **-kan** (başkan), **-ç** (anaç), **-ka** (başka, özge), **-dırık** (çiğindirik: omuzluk), **-aç** (kıraç), **-ak** (solak, benek), **-k** (bebek), **-t** (yaşıtlı), **-tı** (şırıltı, vızıltı, patırtı, kütürtü, uğultu) **-az** (ayaz), **-ay/-ey** (güney, kuzay→ kuzey), **-gıl** (kırkıl, ablamgil), **-la** (kışla,yayla)

b. Addan fiil yapan ekler: Genellikle ad köklerine gelerek onlardan fiil türetirler. Gövdelerden fiil yapmada pek kullanılmazlar. Yalnızca canlılığı azalmış gövdelerden fiil yaptıkları olur. Addan fiil yapan bu eklerin yazımında bir incelik vardır. Ekin iki tarafına da çizgi işareti konulur. Nedeni kendinden önce bir kökün geldiği ve kendinden sonra çekim eklerinin geleceğini belli etmektir. Başlıca addan fiil yapan yapım ekleri şunlardır:

-la- , -le- → taş-la- , göz-le- (Bu ekten sonra -yor eki gelirse orta hecenin vurgusuz olması yüzünden ekin ünlüsü daralır: Başlayor→ başlıyor olur. Aynı daralma -an ortaç ekini aldığında konuşmada görülse de yazıda gösterilmez. Bu ekle türetilen bazı fiiller, fiilden fiil türeten eklerle genişletilerek kullanılır. Bu durumda ekin -la+n- , -la+ş-, -la+t- biçimleri ortaya çıkar: hoş-la+n- , bir-le+ş-, kir-le+t-)

-al- , -el- → bun-al- , düz-el- (Ek sıfatlardan olma anlamlı fiiller türetir.)

-l- → ince-l- eğri-l- (Ek sıfatlardan olma anlamlı fiiller türetir.)

-a- , -e- → boş-a- , dil-e- (Bu ek de orta hecede daralmaya uğrar: yaşıyor→ yaşıyor)

-ar- , -er- → boz-ar- baş-ar- (En çok renk adlarından fiil yapar.

-da- , -de- → vızıl-da-, tıkır-da- (Bu ekle yapılan **al-da+t-**, **al-da+n-**, **bağ-da+ş-** fiilleri tekrar türetilmiş biçimleriyle kullanılır. Ekin yansıma köklerden türetilen adlara getirildiği görülür.)

-kır- → fış-kır- , tü-kür- (Yansıma ad köklerinden fiiller türetir.)

-k → bir-i-k- göz-ü-k-

-r- → beli-r- , deli-r-, hapşı-r-, aksı-r-

-se- , -sa-→ su-sa-, umur-sa-

-mse-, -msa-→ kötü-mse- ben-i-mse-

c. Fiilden ad yapan ekler: Fiil kök ve gövdelerinden ad elde etmek amacıyla kullanılan eklerdir. Türkçenin harekete dayalı bir dil olması nedeniyle en çok yapım eki bu alanda bulunur. Fiilden ad yapan ekleri üç bölümde inceleyebiliriz: **İsim-fiil ekleri, sıfat-fiil ekleri, fiilden ad türeten yapım ekleri.**

İsim-fiil ekleri: **-mek, -me, -iş** ekleridir. **-mek** eki en işlek ektir. İki biçimlidir. Her fiilin adı bu ekle yapılır. Bir başka deyişle **-mek** kullanılmadan fiil söylenemez. Fiillerin kişi ve zamana bağlı olmayan biçimleri, soyutlanmış karşılıkları, bu ekle söylenir. Birkaç yerde kalıcı ad yaptığı da görülür: **yemek, çakmak** gibi. Ad durum eklerini alıştırta, özellikle belirtme ve yönelme eklerini alıştırta ekin sonundaki **-k** sesi yumuşar, **-ğ'**ye döner: **vermek-e**→ **vermeğe**, **atmak-a**→ **atmağa** gibi. Bu durumda **"ğ"** sesinin **"y"** sesletimiyle karışır. Bunu önlemek için **-mek** ekinden sonra ad durum eklerinden sonra **-i** ve **-e** durum eklerinin kullanılmaması eğilimi doğmuştur. Bunun yerine **-me** ekinin tercih

edilmesi yaygınlaşmaktadır: **dur-ma-y-ı, dur-ma-y-a; sev-me-y-i, sev-me-y-e** gibi.

-me eki hareket adlarını türeten ikinci ektir. İki biçimlidir. -mek ekinin doğrudan hareketi karşılması söz konusu iken -me eki hareketle gerçekleşen işi karşılar: **çalış-mak, çalış-ma; yer-mek, yer-me, ye-mek, ye-me** gibi. Bu ek kalıcı ad yapmada daha çok kullanılır: **dol-ma, dondur-ma, kavur-ma, çak-ma, iç-me** gibi. Ek sıfat da türetir: **kar-ma** tren, **süz-me** bal

-iş eki daha çok tarz ve biçim anlamlı adlar türetir. Dört biçimlidir: **söyle-y-iş, dur-uş, düş-üş**. Tarz ve biçim anlamı taşımayan kalıcı ad olan kullanılışları da çoktur: **bul-uş, kurtul-uş, bak-ış** gibi.

Sıfat-fiil ekleri: Fiil çekim ekleri arasında bağ-fiil ekleriyle birlikte gösterdiğimiz sıfat-fiil veya ortağ ekleri, kalıcı ad da yaptıkları için yapım eki özelliği de kazanmışlardır. Geçici sıfat türettiklerinde çekim eki olma özelliği öne çıkmaktadır: **çalış-an** adam, **öpül-esi** el, **görün-mez** kaza, **koş-ar** adım, **umulma-dık** hareket, **çalın-acak** kapı, **kesil-miş** ekmek gibi. Bu eklerle çok sayıda kalıcı ad da yapılmıştır: **düz-en, kır-an, git-er (gider), kes-er, dol-muş, ye-miş, bil-dik, tanı-dık, gel-ecek, yak-acak, giy-esi (giysi), çık-maz** gibi.

Fiilden ad türeten yapım ekleri: Asıl amaçları fiillerden kalıcı ad yapmak olan ve en büyük ek topluluğunu oluşturan yapım eklerimiz şunlardır:

-m → ver-i-m, öl-ü-m; **-k** → aç-ı-k, ele-k; **-ak** → dur-ak, ürk-ek; **-n** → tüt-ü-n, gel-i-n; **-gi** → der-gi, uyuku (**uyku**); **-ge** → süpür-ge, yon-ga; **-gın** → yan-gın, bay-gın; **-gan** → yapış-kan, doğur-gan; **-gıç** → bil-giç, süz-geç

-gaç → yüz-geç, kıs-kaç; **-ağan** → dur-ağan, kes-eğen; **-ıcı** → böl-ücü, ez-ici

-ç → kıvan-ç, kazan-ç; **-ı** → böl-ü, art-ı; **-a** → oy-a, yar-a; **-tı** → bağır-tı, ürper-ti

-ntı→ ak-ı-ntı, boğ-u-ntu; **-t** → geç-i-t, an-ı-t; **-sı**→ yat-sı, tüt-sü; **-anak**→ gel-enek, boğ-anak (fırtına türü); **-amak** → bas-amak, tut-amak; **-mık**→ kes-mık (saman türü), kıy-mık; **-aç**→ gül-eç, tık-aç; **-em** → tut-am, bur-am; **-al**→ çat-al ; -alak → şaş-alak, as-alak; **-arı**→uç-arı, göç-eri; **-maç**→ bula-maç, tut-maç; **-amaç**→ dön-emeç; **-baç** → saklan-baç, dolan-baç; **-l**→ ışı-l, cıv-ı-l ; **-sal**→ uy-sal, gör-sel; **-man**→ şiş-man, göç-men; **-sak**→ tut-sak; **-pak**→ kay-pak; **-van**→ yay-van ; **-ce**→ düşün-ce, eğlen-ce; **-ceme**→ sürün-ceme; **-mece**→ kes-mece, bul-maca

d. Fiilden fiil yapan ekler: Fiil kök ve gövdelerinden yeni bir elde etmek amacıyla kullandığımız eklerdir. →Sayıca sınırlı olan bu eklerin işlevlik dereceleri çekim eklerine yakındır. Kimileri bütün fiilleri eklenecek kullanım genişliği taşır. Bu eklerin belirli görevleri olduğundan ayrı ayrı ad da taşırlar: Olumsuz fiilleri türeten **-me-**, dönüşlü ve edilgen fiilleri türeten **-n-**, yine hem dönüşlü, hem edilgen fiil türeten **-l-**, işteş fiil türeten **-ş-**, oldurgan ve ettirgen fiil türeten **-r-**, **-t-**, **-dır-** ayrı ad taşıyan en önemli fiilden fiil türeten yapım ekleridir:

dur-ma-, sar-ı-n-, tara-n-, ayır-ı-l-, at-ı-l-, bak-ı-ş-, uç-u-ş-, yat-ı-ş-, geç-i-r-, ara-t-, aç-tır- gibi. Bunlardan başka fiilden fiil yapan başka eklerimiz de vardır: **-ar**→ çık-ar-, kop-ar-, git-er- (gider-); **-ı** → sanç-ı-, kaz-ı-, sür-ü- ; **-k**→ kır-k-, sar-k-, dol-u-k-; **-p**→ ser-p-, kır-p-; **-ala**→ ov-ala-, it-ele-, eş-ele-. Ayrıca koy- fiilindeki **-y-**, göresi- fiilindeki **-esi**, gülümse- fiilindeki **-mse**, ağızlardaki görse-t- fiilindeki **-se** ve gönder- ile dönder- fiillerindeki **-der** de bu eklerdendir.

3. Birleşik sözcükler: Yeni kavramları karşılamamanın en yaygın yolu Türkçe için sözcük türetmektir. Sözcük türetmeden sonra da **birleştirme** gelir. Birleştirme yoluyla elde edilen sözcüklere birleşik sözcük denir. "Birleşik kelimeler, bir varlığı, bir kavramı veya bir oluş veya kılışı karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin şekil bilgisi ölçülerine uyularak yeni bir anlam oluşturacak biçimde bir araya getirilmesinden oluşan sözlerdir." (Korkmaz, 2009: 153) Yapı bakımından birleşik sözcük

bir söz öbeğidir. Birleşik sözcükler, kendilerini oluşturan birden çok sözcüğün anlamında değişme olup olmamasına ve ses yapısındaki değişmelere göre dört özellik gösterirler:

a. İki sözcükten ikisi de anlamını değiştirir: **Kırkbayır, imambayıldı, hanımeli, karnıyarık, akbaba, birtakım, birkaç, Kırıkkale, Kızılay** gibi.

b. İki sözcükten biri anlamını değiştirir: **Ateşböceği, düşeyaz-, adamotu, alabil-**

c. İki sözcük de anlamını korur: Atardamar, karaciğer, yarıçap, sözdizimi, önsöz.

d. İki sözcükten en az birinin ses yapısında değişme olmuştur: Cumartesi, kahvaltı.

Birleşik sözcükler; **ad, sıfat, zarf, zamir, bağlaç, ünlem ve fiil** görevlerinde kullanılanlar olarak yedi türdedir. Birleşik sözcükler oluşumlarına göre şu özellikleri gösterirler:

Birleşik adlar: Bir bölümü ayrı, bir bölümü bitişik yazılır: **İki adın birleştirilmesi:** Mal+tepe,**belirtisiz ad tamlamasının kaynaşması:** binbaşı, **sıfat tamlamasının kaynaşması:**Uludağ, **cümle kaynaşması:** albeni, iki fiilin birleştirilmesi: Seval, **adla fiil türevinin birleşimi:** ağaçkakan, **deyimin kaynaşması ile oluşan:** gözdağı

Birleşik sıfatlar: Belirtisiz ad tamlaması, sıfat görevi üstlenirse ortaya birleşik sıfatın bir türü çıkar: **nur topu** (çocuk), **çağla yeşili** (kazak), **Kırıkkale işi** (tabanca). Sıfat tamlamasının kaynaşmasıyla oluşan birleşik sıfatlar çoktur: **Açıkgöz** (adam), **birtakım** (yazarlar),**palabıyık** (Mustafa). İsnat öbeği biçiminde olanlar vardır: **Başıbozuk** (asker), **ağzı açık**(çocuk), **kulağı delik** (kadın). İki sıfattan oluşanlar da var: **Birkaç** (gün), **güler yüzlü**(adam), **iki canlı** (kadın). Öbek biçiminde olanlar da çoktur: **Badem bıyıklı** (adamlar) ,**yandan çarklı** (vapur), **içine dönük** (kız), **bilek kalınlığında** (su)

Birleşik zarflar: Bir bölümü anlam değişimleri sonucu, bir bölümü de öbekleşen sözlerin cümlede zarf görevinde sıklıkla kullanılmaları sonucu elde edilmişlerdir: **Er geç** (kavuş-), **ayaküstü** (görüş-); **bayramdan bayrama** (kıl-), **adım adım** (ilerle-).

Birleşik zamirler: Zamir görevinde kullanılan birleşik sözcükler de var.. Ayrı da, bitişik de yazılırlar. Çoğu iyelik ekinin öbeklerde kullanımı ile ortaya çıkmıştır: **Birazı, birkaçı, birçoğu; her biri, azı çoğu, üçü beşi, falanı filanı, eğrisi doğrusu, varı yoğu...**

Birleşik bağlaçlar: Bağlama göreviyle kullanılan öbekler de vardır: **Hiç olmazsa, sözün kısası, bir de, demek ki, bir bakıma...**

Birleşik ünlemler: Söz öbeklerinin ünlem göreviyle sıklıkla kullanılmaları sonucunda doğmuşlardır: **Aman Allahım, ah keşke, vay anasını, hey gidi, yok canım, yok yahu, def ol!**

Birleşik fiiller: Birleşik fiiller çeşitli yöntemlerle elde edilen birleşik sözcüklerdir. Geniş bir kullanım alanına sahiptirler. Bir bölümü ad ve yardımcı fiil birleşiminden doğmuştur: **İlan et-, var ol-, namaz kıl-, hamle eyle-, pike yap-, affet-, reddolun-, boş bulun-...** Bir bölümü karmaşık fiillerdir: **Söylemiş ol-, diyecek ol-, aramaz ol- ...** Bir bölümü özel bileşik fiil de denilen "tasviri fiiller"dir: **Yapabil-, gidiver-, bakadur-, şaşakal-, dolanıp dur-, geçip git-, düşeyaz, çekip git...** Büyük bir bölümü de deyimlerden oluşur: **Uykuları kaç-, etekleri dolaş-, eli ayağı buz kes-, taşı tarağı topla-, ipten dön-...**

4. Kalıplaşmış sözcükler: Bir ad veya fiil kökü ile bir yapım veya çekim ekinin asıl işlevi dışında birleşmesidir. Buna ek kalıplaşması da denir. (Korkmaz, 2009: 158) Bir ad çekim eki yapım eki görevinde kullanılmışsa veya sıfat-fiil eki kalıcı ad yapmışsa orda ek kalıplaşması veya kaynaşması olmuştur: **Gerçek-ten, erken-den, açık-tan, köy-cek, söz-de, göz-de, öz-de, dik-i-n-e, boş-u-n-a; ala-ca, ılı-ca, dağar-cık, düz-en, kır-an, dön-er, Sat-ıl-mış, Beğen-dik, ver-esi-y-e, Tut-ar, kuş-kon-maz** gibi.

5. Deyimleşmiş sözler: Deyimler kalıplaşmış söz öbekleridir. Birden çok sözcük bir kavramı karşılamak amacıyla hep aynı sıra ile hep aynı biçimde kullanılır. Deyimler de söz dağarcığımızın oluşmasında önemli bir alanı kaplamaktadır. Deyimleşme yoluyla dilimiz gelişmekte, sanatlı bir anlatım dili özelliğine bürünmektedir. Deyimlerin çoğunda -sözcükler asıl anlamları dışında kullanılır- yani anlam değişmesi vardır. Anlamını değiştirmeyen sözcüklerle de -az da olsa- deyim yapılmıştır: **Göz göze gelmek, göze girmek, gözden düşmek, gözü açılmak, göz atmak, göz göz olmak, kimseyi gözü görmemek; ismi var, cismi yok,.**

6. Alıntı sözcük ve ekler: Dilin sözcükleri içinde tarihi derinlikten kaynaklanan ilişkiler sonucunda **ödüncleme** de denilen alıntı sözcükler de vardır. Türkçe, Türklerin yaşadığı geniş coğrafya yüzünden birçok milletle kurulan sosyal ilişkiler sonucunda binlerce yabancı sözcük almış, yabancı dillere de adına **verinti** denilen binlerce sözcük vermiştir. Alıntıların yapıldığı dillerde verintilerin olması doğaldır. Kültürel alış verişin bir sonucudur. Önceleri **Çince, Moğolca ve Hintçeden**, onuncu yüzyıldan sonra **Farsça ve Arapçadan**, on dokuzuncu yüz yıldan günümüze kadar uzanan zaman diliminde de **Fransızca, İtalyanca, Almanca ve İngilizceden** yüzlerce sözcük dilimize girmiştir. **Ermenice, Rusça ve Rumcadan** da alıntılar vardır.

Alıntı sözlerin büyük bölümü dilimizin ses yapısına uydurularak söz varlığıımıza eklenmiştir. Buna Türkçeleştirme denir. Alıntı sözcükler Türkçe sözcüklere benzer duruma gelirler bu yöntemle. Söz gelişi **cameşuy**→ **çamaşır**, **pençşanbih**→ **perşembe**, **durbin**→ **dürbün**, **çeharsu**→ **çarşı**, **nerdüban**→ **merdiven** olmuştur. Bugün alıntı oldukları hiç hissedilmeyen alıntılardan birkaç örnek daha verelim: **Pulluk, anahtar, makara, çılıbr, çerçeve, sınır, sini, sokak, selvi, ambar...** Alıntı sözcüklerden Türkçeleştirilemeyenlerin büyük bölümü özleştirme çalışmaları sırasında yazı dilimizden atılmıştır: **Tahtelbahir** yerine denizaltı, **şimendifer** yerine demiryolu, **kompiiter** yerine bilgisayar, **printer** yerine yazıcı denmiştir.

Batı dillerinden gelen alıntıların bir bölümü, Türkçe karşılıkları yapılmış olsa da yazı ve konuşma dilinde kullanımını sürdürmektedirler: **Adaptör, adaptasyon, adapte, editör, moderatör, finansör, anketör, holigan, reyting, start, sorti, final, viyadük...**

Alıntı sözcüklerle birlikte alıntı ekler de vardır. Alıntı ekleri Batı dillerinden alınanlar, Farsçadan alınanlar ve Arapçadan alınanlar olmak üzere üç öbek olarak gösterebiliriz:

a.Batı dillerinden alıntı ekler:

Bir bölümü ön ek durumundadır: **-al** (fonksiyon-el) , **-aj**(blok-aj), **-er** (misyon-er) , **-ite** (real-ite), **-if** (sport-if), **-ik** (elektron-ik) **-ist** (final-ist), **-izm** (ideal-izm), **-loji** (morfo-loji), **-man** (antre-man), **-ör** (antren-ör), **-syon** (anima-syon), **-ya** (Rus-ya). Bu eklerden bir bölümü de son ek durumundadır: **a-** (a-sosyal), **ala-** (ala-franga), **anti-** (anti-biyotik), **de-** (de-şifre), **re-** (re-form), **tele-** (tele-vizyon).

b. Farsçadan alınan ekler:

-ân (zen-ân), **-âne** (zalim-âne), **-âsâ** (dev-âsâ), **-bân** (nigeh-bân), **be-** (an **be-an**), **ber-** (**ber**-devam) **bi-** (**bi**-vefa), **-dân** (nemek-dân), **der-** (**der**-kenar), **ez-** (ez-ber) , **-fâm** (gonce-fâm), **-gede** (ateş-gede), **-kâr** (sitem-kâr), **-mend**(mürüvvet-mend), **-nak** (derd-nak) **-sar** (kuh-sar), **-istan** (gül-istan), **-vâr** (ümid-vâr), **-veş**(meh-veş), **-yâr** (huş-yâr), **-zâr** (bağ-zar).

c.Arapçadan alınan ekler:

-ât (hayvan-at), **-e** (müdir-e), **-eyn** (lugat-eyn) **-î** (insanî), **-iyet** (cumhur-iyet), **-în** (memur-în) , **ale-** (ale'l-ade, ale'l-husus), **beyn-** (beyn-elmilel), **bi'l-** (bi'l- fiil, bi'l-mukabele), **bila-** (bila-faiz), **fi'l-** (fi'l-vaki) **ila-** (ilâ-nihaye), **kabl-** (kabl-elvuku), **lâ-** (lâ-kayd), **ma'a-** (ma'a-lmemnuniye, ma'a-mafih)

Örnek Sorular

1. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde addan ad türetmesine örnek vardır?
A) Evin çatısı sürekli akıyordu.
B) Araba yavaşladı ve durdu.
C) Yanına yolluk almak için eve döndü.
D) Yolda kaçaklara rastladılar.
E) Geçim zamanı şimdi, dedi adam.
2. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde ortak kök kullanılmıştır?
A) Çayın kısında oturup bir çay içelim.
B) Bu sıva ile de karşıki duvarı sıvayalım.
C) Belki bin kez söyledim, o ata binme diye
D) Anası ona bu konudan onun anasına söz etme dedi.
E) Senin yüzünden hep yüzüm kızarıyor ya!
3. " Bugün bizde toplanalım, bu konuyu iyice görüşelim." Cümlede kaç yapım, kaç çekim eki kullanılmıştır?
A) 5-5 B) 6-6 C) 5-4 D) 5-6 E) 3-3
3. Aşağıdaki sözcüklerden hangisi eylemden ad türetmeye örnek değildir?
A) Ölüm B) Vergi C) Durak D) Saçı E) Türkmen
5. Aşağıdaki bileşik adlardan hangisi bir adla sıfat-fiilden oluşmuştur?
A) Kırıkkale B) Sonuç C) Gelgit D) Akbaba E) Ağaçkakan

BÖLÜM KAYNAKÇASI

Eker, Süer, 2006, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yay. , Ankara.

Ergin, Muharrem, 1987, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, Bayrak Yay. , İstanbul.

Gencan, Tahir Nejat, 1966, **Dilbilgisi**, TDK Yay., İstanbul

Demir, Nurettin; Yılmaz , Emine, 2010, **Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Nobel Yay., Ankara.

Karasoy, Yakup v.d., 2005, **Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, 5. Baskı, Tablet Yay., Konya

Korkmaz, Zeynep v.d., 2009, **Türk Dili ve Kompozisyon**, Ekin Yay., Bursa

Yeniçeri, Hüseyin v.d., 2009, **Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım**, Palet Yay., Konya.

OKUMA PARÇASI

TÜRKÇENİN YAPISI

Dr. Hüseyin Yeniçeri

Türkçenin yapısını, sözcük sıralanışındaki akılcılığını, tamlama düzenini, deyimlerini, ikilemelerini, öğeleri arasındaki uyumunu, sözcükleri içindeki ses uyumlarını, cümle sırasında ses değişmelerini, cümle kuruluşu sırasında sözcük tasarrufunu, cümle çeşitliliğini bilip de Türkçeye hayran olmamak mümkün değildir.

Biz bu yazıda yalnız dilimizin yapısı üzerinde duracak, bu yapı özelliğinin dilimizi nasıl doğurgan (velut) bir dil yaptığını anlatmaya

çalışacağız.

Önce bu yapı özelliğinin Türkçeyi öğrenen yabancılara nasıl bir kolaylık sağladığını vurgulayalım. Öyle ki Türkçe bir söz kökünü öğrenen bir yabancının yirmi otuz sözcüğü birden öğrenebildiğini belirtelim. Bu durumun dil öğreniminde müthiş bir kolaylık sağladığının da altını çizelim.

Türkçe yapı bakımından eklemeli bir dildir. Doğuşu sırasında ortaya çıkan köklere önce yapım, sonra çekim ekleri ulanarak konuşulur. Türkçenin doğurganlığı da tam bu noktada kendini gösterir. Bir kökten ayrı ayrı anlamları olan yeni sözcükler elde ederiz. Böylece bir kök, tıpkı bir ağacın onlarca dal vermesi gibi beş, on, yirmi, otuz sözcüğü doğurduğu görülür. Bu noktada bir örnek üzerinde duralım. Söz gelişi "göz" kökünden türetilen sözcükleri sıralayalım:

Gözlü, gözsüz, gözde, gözel (güzel), güzelleme, gözcü, gözcülük, gözce, gözceğiz, gözündürük, gözlük, gözlükçü, gözlüksüz, gözlükçülük, gözlüksüzlük, gözgü (ayna), gözdeş, gözümsü, göze, gözeli, gözesiz, gözer, gözsel, gözenek, gözenekli, gözeneklilik, gözeneksiz, gözeneksizlik, gözene, gözeme, gözetici, gözleyici, gözeticilik, gözleyicilik, gözetmen, gözetmenlik, gözetmenli, gözetmensiz, gözetmensizlik; gözetmek, gözetlemek, gözetleyici, gözetleyicilik, gözemek, gözlemek, gözletmek, gözlenmek, gözlettirmek, gözlettirilmek, gözükmek, gözlem, gözlemci, gözlemcilik, gözleniş, gözetiş, gözleyiş, gözleme, gözetme, gözlenme, gözetim, gözetimcilik, gözetleniş, gözetlenme, gözetlenmek, gözetletmek, gözleği...

Göz sözcüğünün başka sözcüklerle birleşmesinden doğan sözcükler de var: **Gözdemiri, gözevi, gözdağı, gözaltı, gözlemevi, gözyaşı...**

Birleşiklerden ayrı yazılanlar ise daha çok:

Göz memesi, göz nuru, göz bebeği, gözü açık, gözü kapalı, göz merceği, göz kapağı, göz kesesi, göz hapı, göz kadehi, göz hapsi, göz hakkı, göz zarı, göz göz, göz göze, göz kararı, göz kuyruğu, göz önü, göz bağcı, göz aşısı, göz altı kremi, göz ardı, göz

akı, göz alıcı, göz banyosu, göz aşinalığı..gibi yüzden fazla ayrı yazılan birleşği vardır.

Örneklere bakılınca Türkçede "**göz**"den türeyen sözcük sayısının 66 olduğu görülür. Yalnızca göz sözcüğünü öğrenen bir yabancı, 66 sözcüğü birden öğrenebilmek şansına sahip olur. Yalnız sona eklenen eklerin işlevini de öğrenmek şartıyla... Altı tane "**göz**"le bitişik yazılan sözcükten başka yüzlerce gözle birlikte kullanılan birleşik sözcüğümüzün olduğunu yukarıda belirttik. Bir de "göz"le oluşan deyim ve ikilemeler, birleşik yapıda eylemler vardır: Söz gelişi "**göz atmak**" bir deyim, "**göz göz**", "**göze göz**" ikileme: **göz atmak** ve **göz göze gelmek** ise hem deyim, hem ikileme, hem de birleşik eylemdir.

Sayı bakımından yaptığımız bu değerlendirmede bir göz sözcüğünün iki yüzden fazla söz değerini doğurduğu görülüyor. Bir de karşıladığı kavram ve nesne bakımından incelenirse Türkçenin doğurganlığının eşsizliği kolayca anlaşılır. Bir fikir vermek bakımından göz sözcüğünün ve birleşiklerinin bin dolayında kavram ve nesneyi karşılar duruma geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sanırım dilimizin eriştiği evreni seslendirme yeteneği ortaya çıkmıştır. Şimdi böyle sınırsız kapsama ve karşılama olanağı olan bir dili bırakıp üç yüz beş yüz sözcükle çocuklarını sırf yabancı dille öğretim yapmış desinler diye başka dillerde öğretim yaptırma çabası içinde olan yurttaşlarımızın nasıl bir gülünçlük çukuruna düştüklerini düşünebilirsiniz. O nedenle **Türkçe varlık, birlik ve dirlik kaynağımızdır**. Türkçeyi iyi öğrenmeden başka dilleri öğrenmenin de imkansızlığı ortadadır.

ÜNİTE NO: VIII

YAZIM KURALLARI VE NOKTALAMA İŞARETLERİ

AMAÇLAR:

- 1.Sözcüklerin doğru yazılmasını sağlamak
- 2.Yazılanın kolay anlaşılmasını sağlamak
- 3.Yazının etki gücünü artırmak

ANAHTAR KELİMELEER:

Yazım, yazımda ilke, sesçil yazım, yazımda gelenek, kuralcı yazım, alıntı sözcük,noktalama işaretleri, nokta, virgül, noktalı virgül, iki nokta, üç nokta, sıra noktalar, soru işareti, ünlem işareti, kısa çizgi, uzun çizgi, tırnak, denden, ayraç, köşeli ayraç, yayayraç, kesme işareti.

İÇİNDEKİLER:

I. YAZIM KURALLARI

- A. Yazımda İlke
- B. Ses Olaylarının Yazıma Etkisi
- C. Yazımı Sorunlu Sözcüklerin Doğru Yazılışı

ÖZET:

Türkçenin yazımında ana ilke her sesin bir harfle yazılmasıdır. Bu, dilimizin yazımında sesçil yazımın önde olduğunu gösterir. Ayrıca kurallara bağlılıktan da yararlanırız. Gelenekçi yazım, alfabenin yeni olması nedeniyle göz önüne alınmaz. Yalnız bir gelenek oluşturacak imla ve yazım kuralları kılavuzlarından yararlanabiliriz.

Sesçil bir yazım kullandığımız için ses olaylarının yazımımıza etkisini göz önünde bulundurmalıyız. Ünlü düşmesi, ünlü değişmesi, ünsüz değişmesi ve benzeşmesi gibi ses olaylarının yazımda etkisi vardır.

Yazımda sorun yaşadığımız birkaç sözcük var: De bağlacı, ki bağlacı, mi soru sözcüğü, değil sözcüğünün yazılışı sorun yaratmaktadır.

Yazımla ilgili özel durumlar da var: İle, idi imiş, iken sözcüklerinin iki türlü yazılışı vardır. Bunlardan başka isim-fiillerin, pekiştirilmiş sıfatların, sayıların, alıntı sözcüklerin yazılışında geçerli tavırların bilinmesi gerekir.

Satır sonunda sözcüklerin bölünmesi klavyede sorun olmaktan çıkmıştır. Ancak elle yazılmada öğrencilere bir ortak tutum benimsetmelidir.

Yeni alfabede iki türlü harf kullanımı söz konusudur. Büyük harflerin nerelerde kullanıldığı sekiz ana madde olarak belirlenmiştir.

Bitişik ve ayrı yazılması gereken birleşik sözcükler, yazımımızda en önemli sorun haline gelmiştir. Biz, bitişik yazılması gerekenleri örneklendirdik. Bitişik yazılması gerekmeyenlerin ayrı yazılacakları görüşünü vurguladık

Noktalama işaretlerini tek tek ele alarak; ya edebiyatımızdan, ya kendi kurduğumuz cümlelerden örnekler vererek kavratmaya çalıştık. Kısaltmalar günümüzde giderek önem kazanan bir alan oldu. Ana çizgileri ile kısaltmaların yazılışındaki ilkeleri sıraladık. Yaygın kısaltmalardan örnekler verdik.

Gerek yazım kurallarında, gerekse kısaltmalarda TDK'nin Yazım Kılavuzu 2005 baskısını ölçü aldığımızı da belirtelim.

I.YAZIM KURALLARI

A.YAZIMIMIZDA İLKE

Bir dilin sözcüklerinin ses, kural ve gelenek etkenlerine göre yazıya geçirilmesine yazım denir. Türkçenin yazımında her sesin bir harfle yazılması ilkesi benimsenmiştir... Sözcüklerin her sesini yazıda göstermeyi

amaçlayan yazımlara sesçil yazım denir. Dilimizde yazımı yönlendiren etkenlerden "ses" önceliklidir. Söz gelişi "ne" sözcüğünün yönelme durumu ekini alarak "neye" biçimine girmesi söz konusu iken ünlü daralmasına uğrayarak "niye" biçiminde yazılması sesçil yazımın bir sonucudur.

Türkçenin yazımında "kural" ilkesi de zaman zaman devreye girer. Kurala dayalı yazımlarda sözcüklerin kökenlerinde bulunup da bugün söylenmeyen seslerin yazıda korunması esastır. Söz gelişi "gözle-" eyleminin olumsuz biçiminden sonra "-an" eki getirilince, -ma olumsuzluk eki -mı' ya dönüşür; ama söyleyişteki bu değişme yazımda göz önüne alınmaz. Yine "de" bağlacı cümle içinde ünsüz sertleşmesine uğrasa da yazılışta değişikliğe uğramaz. "Çocuk ta ağladı." deriz; ama "Çocuk da ağladı." biçiminde yazarız. Bu durumlar kökensel yazım da denilen kurala bağlılığın bir sonucudur.

Türkçenin yazımında "gelenek" etkeninden yararlanamıyoruz. Latin temelinden alınan alfabemizin yeniliği gelenekten yararlanmaya olanak vermemektedir. Ancak bugüne kadar yeni alfabeyle dilimizin yazımını düzenleyen "imlâ veya yazım kılavuzları" bir gelenek oluşturacak sayı ve yeterliğe ulaşmışlardır. Yazımda sorunlarla karşılaşınca öncekilerin deneyimlerinden yararlanmaya kalkışmak gelenek etkeninden yararlanmak anlamına gelir.

Alfabemizde g, k harflerinin ikişer sesi karşılaması alıntı sözcüklerin yazılışında sorun yaratmaktadır. Özellikle bu ünsüzlerin ince okunuşunu sağlamak için kullanıldıkları sözcükte kendilerinden sonra gelen a ve u ünlülerinin üstüne inceltme işareti konulmaktadır: *Karargâh, mahkûmiyet, mahkûm, sükûn, sükûnet, imkân, mekân* gibi.

Kişi ve yer adlarında ince / ünsüzünden sonra gelen a ve u ünlülerinde düzeltme işareti kullanılmaması eğilimi yaygındır. Özellikle alıntı sözcüklerin yazımında ince / ünsüzünü taşıyan bir sözcüğün alındığı dilde işaretsiz yazılması çeşitli yazım kılavuzlarında örnek gösterilmektedir.

Yazı dilimize Arapça ve Farsçadan giren sözcüklerde â, û, î, uzun ünlüleri de bulunmaktadır. Uzun ünlülerin yazımda gösterildiği iki alan vardır:

a. Sesteşliği önlemek için: *adet* (sayı), *âdet* (gelenek); *alem* (bayrak), *âlem* (evren); *alim* (her şeyi bilen), *âlim* (bilgin); *aşık* (eklem kemiği), *âşık* (seven); *hakim* (hikmet sahibi), *hâkim* (yargıç); *hal* (pazar yeri), *hâl* (durum); *hala* (babanın kız kardeşi), *hâlâ* (henüz); *şura* (şu yer), *şûra* (danışma kurulu).

UYARI : *Katil* (öldürme) ve *kadir* (değer) sözcükleriyle karışma olasılığı olduğu hâlde *katil* (*ka:til* = öldüren) ve *kadir* (*ka:dir* = güçlü) sözcüklerinin düzeltme işareti konmadan yazılması yaygınlaşmıştır

b. Nispet i'sinin belirtme durum eki i ile karışmasını önlemek için:
Askerî, edebî, hakikî, ilmî, resmî...

Nispet i'sinin bu kullanılışı da bir tür sesteşliği önlemeye yöneliktir. Söz gelişi "resmî açıklama" ile "manzara resmi" , "askerî araç" ile "Türk askeri" , "tarihî araştırma" ile "Türk tarihi" tamlamalarındaki ortak sözcüklerin birbirine anlamca karıştırılması önlenmiş olacaktır.

A.SES OLAYLARININ YAZIMA ETKİSİ

Türkçenin yazılışında tek sese tek harf ilkesi benimsendiği için genellikle büyük sorunlarla karşılaşılmaz. Ancak, yazımda etkili olan ses olaylarının yol açtığı ses değişimleri de vardır: a - ı, e - i değişmesi

Dilimizde *a*, *e* ünlüsü ile biten eylemlerin şimdiki zaman çekiminde, söyleyişte de yazılışta da *a* sesleri *ı*, *u*; *e* sesleri *i*, *ü* olur: *Başlıyor*, *kaniyor*, *oynuyor*, *doymuyor*; *izliyor*, *diyor*, *gelmiyor*, *gözlüyor*.

UYARI: Birden çok heceli olup *a*, *e* ünlüleri ile biten eylemler, ünlüyle başlayan ek aldıkları zaman bu eylemlerdeki *a*, *e* ünlülerinde söyleyişte yaygın bir daralma (*ı* ve *i*'ye dönme) eğilimi görülür. Ancak, söyleyişteki *ı*,

i sesleri yazıya geçirilmez: *Başlayan, yaşayacak, atlayarak, saklayalı, atmayalım, gelmeyen, izlemeyecek, gitmeyerek, gizleyeli, besleyelim.*

Buna karşılık tek heceli olan *demek* ve *yemek* eylemlerinde, söyleyişteki *i* sesi yazıya da geçirilir: *diyen, diyerek, diyecek, diyelim, diye; yiyen, yiyerek, yiyecek, yiyelim, yiye, yiyince, yiyip.* Ancak *deyince, deyip* örneklerindeki *e* yazılıştta korunur.

i - ı değişmesi

Dilimize Arapçadan giren sözcüklerde kalın *k*'den sonra gelen *i* sesi, *ı*'ya döner ve *ı* ile yazılır:

İnkılâp, inkıraz, inkısam.

u - ü değişmesi

Arapçadan dilimize girmiş birçok özel adda görülür: “ *Abdülaziz, Abdülhamit, Abdülkadir, Abdülkerim, Abdülmecit, Abdürrahim, Abdüsselâm.*

UYARI: *Abdullah, Abdurrahman* gibi birkaç örnekte *u* korunmuştur.

Ünlü düşmesi

Dilimizde iki heceli birtakım sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek getirildiği zaman ikinci hecedeki dar ünlüler genellikle düşer ve bu ünlüler yazılmaz: *Beniz / benzi, beyin / beynim, beyne, boyun / boynu, böğür /*

böğrüm, burun / burnu, geniz / genzi, göğüs / göğsün, gönül / gönlün, karın / karnı, oğul / oğlu, resim / resme; çevirmek / çevrilmek, devirmek / devrilmek

b - p değişmesi

Alıntılarda *s* ünsüzünden sonra gelen *b* sesi ünsüz benzeşmesine uğrayarak *p*'ye dönüşür ve *p* ile yazılır:

İspat, kispet, müspet, naspetmek, nispet, tespîh, tespit.

c- ç değişmesi

Alıntılarda sert ünsüzlerden önce gelen *c, ç* sesine dönüşür ve *ç* ile yazılır:

Eçhel, içtihat, içtimaî, içtinap, meçhul.

d - t değişmesi

Dilimize Farsçadan geçen *-dar* ekindeki *d* sesi sert ünsüzlerden sonra ünsüz benzeşmesine uğrayarak *t* sesine dönüşmüştür: *emektar, minnettar, silâhtar, taraftar*. Dilimize Arapçadan geçen *miktar* sözcüğü ile *Hayrettin, Seyfettin, Necmettin* gibi özel adlarda da *d* sesi *t*'ye dönmüştür.

ğ - v değişmesi

Dilimizde *o,ö* seslerinden sonra gelen *ğ*'lerin *v*'ye dönme eğilimi vardır: *döğmek, dövme; göğermek, gövermek; koğmak, kovmak; oğmak, ovmak; öğmek, övmek; söğmek, sövmek.* .

n - m değişmesi

Dilimizde *b* ünsüzünden önce gelen *n* ünsüzü genellikle *m*'ye dönüşür: *saklambaç* (< saklanbaç), *dolambaç* (< dolanbaç), *ambar* (< anbar), *amber* (< anber), *cambaz* (< canbaz), *çarşamba* (< çeharşenbe), *perşembe* (< pencşenbe), *çember* (< çenber), *kümbet* (< gunbed), *memba* (< menba), *mümbit* (< munbit), *tambur* (< tanbur).

UYARI: *İstanbul, Safranbolu, sonbahar, binbaşı, onbaşı* gibi sözcüklerde yazıda *n* sesi korunur.

B. YAZIMI SORUNLU SÖZCÜKLERİN DOĞRU YAZILIŞLARI

1. De bağlacının yazılışı:

De bağlacı başlı başına bir sözcüktür. Bu nedenle daima ayrı yazılır. De bağlacı sonuna geldiği sözcüğün son ünlüsüne uyarak kalınlaşır, "da" olur. Bu iki biçimlilik yüzünden ek sanılarak sonuna geldiği sözcüğe bitştirilir. Ek sanılmasında bir etken de ad durum eki -de ile karıştırılmasıdır. Bu bağlaç "takı→ dahi" sözcüğünün kısaltmasıyla doğmuştur. Cümleye "dahi, hatta, üstelik, ayrıca..." bağlaçlarının kattığı anlamlardan birini katar. -de durum eki ise kalma, bulunma anlamlı tümleçlerin sonunda bulunur. Ayırt etmek için cümleden çıkarılıp, cümlenin okunması gerekir. Cümlede anlatım bozukluğu oluşması durumunda ek olduğu anlaşılmalıdır:

Alnında ben var. → -da çıkarılınca cümle "*Alnın ben var.*" olur. Burada anlatım bozukluğu olmuştur. Öyleyse -da ektir ve bitişik yazılmalıdır.

Avlu da temizlendi. → -da çıkarılınca cümle "Avlu temizlendi." olur. Burada anlatım bozulmamıştır. Öyleyse sözcüktür ve ayrı yazılır.

UYARI: De bağlacı ya ile birlikte kullanıldığında da ayrı yazılmalıdır:

Yazları Erdemli ya da Anamur'da geçiriyordu.

De bağlacının "de, da" biçimli olmasına karşılık -de eki "-de, -da, -te, -ta" olmak üzere dört biçimlidir. Ek olan -de özel adlara getirilince kesmeyle ayrılır. De bağlacından önce kesinlikle kesme kullanılmaz:

Köye bizden önce Burak da gitmişti.

Babasının aklı Burak'ta kalmıştı.

2. Ki bağlacının yazılışı:

Bağlaç olan ki, bir sözcük olduğundan daima ayrı yazılır . Ki bağlacının değişik görevleri vardır:

Baktı ki işin sonu kötüye gidiyor. (iki yargıyı bağlama)

Sen ki burçlara bayrak olacak kumaştasın! (A. N. Asya). (özneyi pekiştirme)

Ormanı sağ salım geçtiler mi ki? (şüphe)

Anne, Alicik kız ki kız! (Bir Masal'dan) (ikilemelerde kullanılışı)

Ki bağlacı belki çünkü, hâlbuki, mademki, meğerki, oysaki ,sanki” sözcüklerinde kalıplaşmıştır. Bu sözcüklerde bitişik yazılmalıdır.

Ki bağlacı ile ek olan -ki'nin yazımı karıştırılmamalıdır. -ki ekinin sıfat türetme ve ilgi zamiri görevlerinde kullanıldığını ve bitişik yazıldığını göz önünde tutmak gerekir:

Evdeki hesap çarşıya uymaz. (sıfat türetme eki)

Odanın lambası yanmıyor, mutfağınki yanıyor. (düşen tamlanın yerini tutan ek)

3. Mi soru sözcüğünün yazılışı:

Adları ve eylemleri soru biçimine sokan “mi” bir sözcük olduğu için daima ayrı yazılır. Sonunda kullanıldığı sözcüğün son hecesine uyduğu için dört biçime girer: mı,mi,mu,mü. Bu yüzden ona ek diyenler vardır. Çünkü çok biçimlilik eklere özgü bir niteliktir. Mi soru sözcüğü kendinden sonra gelen ekleri kendine bitişik olarak alır. Ek almayabilir de:

Odun muydu ? Kömür müdür ? Var mı? İş mi? (adları soru biçimine sokması)

Geldiler mi? Gelmiş miydi? Geliyor musun? (eylemleri soru biçimine sokması)

Mi, soru görevinden sıyrılrsa da ayrı yazılır:

Evi büyük mü büyüktü.

Tepeye çıktı mı gölü görürsün.

UYARI: Mi soru sözcüğü ile -me olumsuzluk ekinin daralmış biçimi birbirine karıştırılmamalı:

Onların yaptıklarını niçin göremiyorsunuz? (doğru yazım)

Onların yaptıklarını niçin göre miyorsunuz ? (yanlış yazım)

4. Değil Sözcüğünün Yazımı:

Alfabemizde "yumuşak ge" diye bilinen "ğ" harfinin okunuşu iki türdür. "Ağır, sağır, çağır, bağır..." gibi sözcüklerde art damak ünsüzü olarak seslendirilir; ancak "değil" sözcüğünde ön damak ünsüzlerinden "y" sesiyle okunur. Bu farklı okunuş, değil sözcüğünün yanlış yazılmasına da yol açar: "deyil" gibi. Aynı durum başka sözcüklerde de görülür: "Eyilmek, beyenmek, beyenilmek" gibi.

Hatırlatma:

Türkçenin yazımında ana ilke sese dayanmaktır. Sesçil yazım ana ilkedir. Örnek olarak de- fiilinden -e ekiyle türeyen deye sözcüğü diye biçiminde yazılır.

Hatırlatma:

Uzunluk işareti (^) nerelerde kullanılır?

- Sesteşliği kırmak için, örnek: Adem (yokluk), âdem (insan)
- Nispet görevli î için, örnek: Türk askeri, askerî okul

Hatırlatma:

Ki bağlacı ve ek olan -ki için örnekler verebilir misiniz?

- Gördü ki çanta karıştırılmış. (bağlama görevli sözcük)
- Yoldaki kazayı görmedin mi? (sıfat türeten ek)
- Onun işi kolay, benimki zor. (zamir görevli ek)

ÜNİTE NO: VIII

YAZIM KURALLARI VE NOKTALAMA İŞARETLERİ

(Bu ünite 13. Hafta'nın devamı niteliğindedir. 13. Hafta'nın ders notlarını almayı unutmayınız.)

A. YAZIMLA İLGİLİ ÖZEL DURUMLAR

1. İsim-fiillerin Yazılışı :

-me, -ma ekini alan isim-fiiller, ad durum eklerinin tamamını alır. "-i, -e" eklerinden sonra araya "y" kaynaştırma ünsüzü (koruyucu ünsüz) girer:

sevme-y-i, alma-y-ı, sevme-y-e, alma-y-a

sevme-de, alma-da, sevme-den, alma-dan

-mek ekiyle biten eylemliklere yalnızca ad durum eklerinden bulunma ve ayrılma durum ekleri gelir. Belirtme ve yönelme eklerinin -mek'li eylemliklere eklenmesi uygulamasından uzaklaşmıştır:

sevmek-te, almak-ta, sevmek-ten, almak-tan

2 . İle, İdi, İmiş, İse, İken Sözcüklerinin Yazımı:

a. **İle, idi, imiş, ise, iken** sözcükleri olduğu gibi de yazılabilir, ekleştirilerek de yazılabilir. Ünlüyle biten sözcüklere ek olarak getirilince başındaki **i** ünlüleri düşer ve araya **y** ünsüzü girer; ek, büyük ünlü uyumuna uyar:

yenge ile (yengeyle), **baba ile** (babayla), **yenge idi** (yengeydi), **baba idi** (babaydı), **yenge imiş** (yengeymiş), **baba imiş** (babaymış), **yenge iken** (yengeyken), **baba iken** (babayken).

b. Üçüncü kişi iyelik ekinden sonra da baştaki **i** ünlüsü düşer ve araya **y** ünsüzü girer; ek, büyük ünlü uyumuna uyar:

Teyzesiyle, babasıyla, teyzesiydi, babasıydı, teyzesiymiş, babasıymış, teyzesiyse, babasıysa, teyzesiyken, babasıyken.

c. Bu sözcükler ünsüzle biten sözcüklere ek olarak getirilince başlarındaki **i** ünlüleri düşer ve büyük ünlü uyumuna uyar:

Çocukla, küçükle, çocuktu, küçüktü, çocukmuş, küçükmüş, çocuksa, küçükse, çocukken, küçükken.

3. Pekiştirmeli Sıfatların Yazılışı

Pekiştirmeli sıfatlar bitişik yazılır:

çepeçevre, çırcıplak, çırılçıplak dümdüz, düpedüz, gömgök, güpegündüz, kapkara, kupkuru, paramparça, sapsağlam, sapasağlam, sapsarı, sırsıklam, sırlıklam, sipsivri, yemyeşil, yepyeni, pespembe.

4. Sayıların Yazılışı

Sayılar, rakamla da yazıyla da yazılabilir. Yaygın tutum küçük sayıların, yüz, bin sayılarının ve sanatsal içerikli yazılarda geçen sayıların yazıyla yazılmasıdır. Sayılar yazıyla yazıldıklarında her sözcüğü ayrı yazılmalıdır:

O daha on altı yaşındaydı.

Saat, para tutarı, ölçü, istatistiksel sayılar rakamla yazılır.

Saat ve dakikalar metin içinde yazıyla da yazılabilir:

saat dokuzu beş geçe, saat yediye çeyrek kala, saat sekizi on dakika üç saniye geçe, mesela saat onda.

Çok basamaklı sayılarda basamaklar arasına kolay okunmayı sağlamak amacıyla nokta konulur. Rakamla yazılan sayılara ek geldiği zaman, ekler kesmeyle ayrılır. Matematiksel işlemlerde sayıların Arap rakamlarıyla gösterilmesi yaygın bir tutumdur. Çek, senet işlemlerinde yazıyla yazılan sayılar bitişik yazılmalıdır.

Romen rakamları , yüzyıllarda, tarihlerde, hükümdarların adlarında, kitap ve dergi ciltlerinde bir de kitapların asıl bölümlerinin numaralandırılmasında kullanılır.

XX . yüzyıl, 26. V. 2005, IV. Murat, III. Cilt, I. Bölüm

Sayılarda kesirler virgülle ayrılır: **8,4** (8 tam onda 4)

Sıra sayıları yazıyla da rakamla da gösterilebilir. Rakamla gösterilmesi durumunda rakamdan sonra nokta konulabileceği gibi kesme konularak derece gösteren ek yazılabilir:

Türkiye 4. sırada yer aldı.

Türkiye 4'üncü sırada yer aldı.

Paylaştırma sayıları yazıyla yazılmalıdır:

Birer, ikişer, üçer üçer, on altışar...

Notayı niteleyen sayılar ayrı yazılır: **on altılık.**

Oyun adlarını niteleyen sayılar bitişik yazılır: **altmışaltı.**

Beş ve beşten çok rakamlı sayılar sondan sayılmak üzere üçlü bölümlere ayrılarak yazılır ve araya nokta konur:

326.197, 49.750.812, 28.434.250.310.500 .

5. Alıntı Sözcüklerin Yazılışı (*)

Yabancı kökenli sözcüklerin yazılışlarıyla ilgili bazı noktalar aşağıda gösterilmiştir:

a. İki ünsüzle başlayan batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konmadan yazılır: francala, gram, gramer, gramofon, grup, kral, kredi, kritik, plan, pratik, problem, profesör, program, proje, propaganda, protein, prova, psikoloji, slogan, snop, spiker, spor, staj, stil, stüdyo, trafik, tren, triptik.

Bu tür birkaç alıntıda, söz başında veya iki ünsüz arasında bir ünlü türemiştir. Bu ünlü söylenişte de yazılışta da gösterilir: iskarpin, iskele, iskelet, istasyon, istatistik, kulüp.

b.İçinde yan yana iki veya daha fazla ünsüz bulunan batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konmadan yazılır:

Alafranga, apartman, biyografi, elektrik, gangster, kilogram, orkestra, paragraf, program, telgraf.

c.İki ünsüzle biten batı kökenli alıntılar, ünsüzler arasına ünlü konmadan yazılır:

film, form, lüks, modern, natürmort, psikiyatr, seks, slayt, teyp.

d.Batı kökenli alıntıların içindeki ve sonundaki *g* ünsüzleri olduğu gibi korunur:

Biyografi, diyagram, dogma, magma, monografi, paragraf, program; arkeolog, demagog, diyalog, filolog, jeolog, katalog, monolog, psikolog, ürolog.

Ancak **coğrafya** ve **fotoğraf** sözcüklerinde **g**’ler, **ğ**’ye döner.

UYARI: Aşağıdaki durumlarda batı kökenli sözcükler, özgün biçimleri ile yazılırlar:

1.Bilim, sanat ve uzmanlık dallarında kullanılan bazı terimler:

andante (müzik), **cuprum** (kimya), **deseptyl** (eczacılık), **quercus**, **terminus**, **technicus** (teknik terim).

2.Latin yazı sistemini kullanan dillerden alınma deyim ve sözler:

Veni, vidi, vici (Geldim, gördüm, yendim.); **conditio sine qua non** (Olmazsa olmaz.); **eppur si muove** (Dünya her şeye rağmen dönüyor.); **to be or not to be** (olmak veya olmamak); **l'art pour l'art** (Sanat sanat içindir.); **l'Etat c'est moi** (Devlet benim.); **traduttore traditore** (Çevirmen haindir.); **persona non grata** (istenmeyen kişi).

B. SATIR SONUNDA SÖZCÜKLERİN BÖLÜNMESİ

Dilimizde sözcük içinde iki ünlü arasındaki ünsüz, kendinden öncekiyle değil, kendinden sonraki ünlüyle hece oluşturur.:

ke-sim, ka-ya-lık, ya-ra-sa.

Sözcük içinde yan yana gelen ünsüzlerden ikincisi kendinden sonraki ünlüyle hece kurar:

yal-nız, dur-mak, at-kı, kırk-lar...

Türkçede satıra sığmayan sözcükler bölünebilir, ama heceler bölünemez. Sözcükler bölünürken satır sonuna kısa çizgi (tire) konur. Bölünme işleminde bileşik sözcüklere ayrıcalık tanınmaz. Ayırmada satır sonunda ve başında tek harf bırakılmaz. Kesme işareti kullanılarak çekim ekleri ayrılan özel adlar, satır sonuna geldiği zaman yalnızca kesme işareti kullanılır. Aynı durum rakamlarda da geçerlidir:

.....ke-

sin

.....il-

köğretim

.....ba-

şoyuncu

.....açı-

ci

.....ba-
yii
.....Ardahan'
dan
.....2015'
te

C. BÜYÜK HARFLERİN KULLANILDIĞI YERLER

Yeni alfabemizde harflerin küçük ve büyük olmak üzere iki biçimi vardır. Yazıda küçük harfler yaygın olarak kullanılır. Büyük harfler ise şuralarda kullanılır:

1. Cümle başlarında:

Erken kalkan yol alır.

UYARI: Cümle rakamla başlayabilir:

1071 yılında Anadolu'nun kapıları bize ardına kadar açıldı.

Cümle içinde, başkasından alınan sözler cümle değerindeyse büyük harfle yazılır. Aktarılan kısım cümle değerinde değilse veya aktarılan cümlenin baş tarafı alınmamışsa küçük harf kullanılır. Yine iki çizgi arasındaki açıklama cümleleri de büyük harfle başlamaz:

Aydınlarımız, "Milletimi, en mesut millet yapayım." der. (Atatürk)
Necati'nin meşhur "...döne döne" redifli gazeli hep ilgimi çekmiştir.

Geçenlerde –bir ya da iki ay önce- beni aradı.

Bizim insanımız –belli çevrelerin yorumuna aldırmayın siz- çok çalışkandır.

İki noktadan sonra gelen cümleler büyük harfle başlar.

Bu konuda atalarımız şöyle der: Ayağını yorganına göre uzat.

İki noktadan sonra gelenler, cümle niteliğinde değilse küçük harfle başlar:

Bu şiirde üç öge dikkat çeker: raks, musiki, neşe.

2. Dize başlarında:

Orda bir köy var, uzakta

O köy bizim köyümüzdür.

A. K. Tecer

3. Özel adlarda:

a. Kişi adlarıyla soyadları: **Mustafa Kemal Atatürk, Yahya Kemal Beyatlı**

b. Takma adlar: **Server Bedi (Peyami Safa), Kirpi (Refik Halit)**

c. Kişi adlarından önce ve sonra gelen unvan ve lâkaplar:

Sayın Sadık Tural, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Doktor Behçet Uz, Hasan Bey, Oya Hanım, Yavuz Sultan Selim, Genç Osman, Deli Petro.

UYARI: Akrabalık adları özel adların sonundaysa küçük, önündeyse büyük yazılır: **Nilüfer teyze, Nurcan hala, İsmail dayı; Nene Hatun, Dede Korkut, Hala Sultan.**

Resmi yazışmalarda saygı sözcüğünden sonra kullanılan makam, unvan adları:

Sayın Bakan, Sayın Rektör, Sayın Müsteşar, Sayın Vali...

d. Mektuplarda kullanılan hitapların başında: **Sevgili Anneciğim.**

e. Hayvanlara verilen özel adlar: **Düldül, Sarıkız, Tekir, Minnoş, Prenses.**

f. Ulus, boy, oymak adları: **Türk, Arap; Oğuz, Kırgız; Beydili, Karakeçili.**

g. Dil, lehçe adları: **İngilizce, Türkmence, Yakutça, Çuvaşça.**

h. Devlet adları: **Türkiye Cumhuriyeti, Birleşik Krallık, Suudi Arabistan.**

i. Din, mezhep, tarikat adlarıyla bunların mensuplarını belirten sözcüklerde:

Müslüman, Müslümanlık, Hanefî, Hanefîlik, Şafiîlik, Malikîlik.

j. Din ve mitoloji kavramları: **Tanrı, Allah, Cebrail, Nekir, Zeus, Lat.**

UYARI: Tanrı sözcüğü özel ad olmadığında küçük yazılır: Eski Yunan tanrıları.)

k. Gezegen ve yıldız adları: **Jüpiter, Dünya, Halley, Güneş, Ay.**

(UYARI: Dünya, güneş, ay sözcükleri terim anlamı dışında küçük yazılır:

Yeni daireleri iyi güneş görüyordu.

Onu sana dünyada vermem.

Yer adları: **Asya (anakara), Kazakistan (ülke), İç Anadolu (bölge), Gümüşhane (il), Şiran (ilçe), Karaköy (köy), Çankaya (semt), Ziya Gökalp Caddesi (cadde), Çalı Sokağı (sokak).**

UYARI: Yer adlarında birinci sözcükten sonra gelen "deniz, ırmak, nehir, çay, göl, dağ, geçit, boğaz..." gibi tür bildiren ikinci adlar küçük harfle başlar: **Marmara denizi, Aral gölü, Sakarya ırmağı, Tuna nehri, Erciyes dağı, Harşit çayı.** Ancak ikinci ad özel ada dahilse ikinci ad da büyük harfle başlar: **İstanbul Boğazı, Van Gölü, Tuz Gölü, Rumeli Hisarı, Gülek Geçidi, Ağrı Dağı, Harran Ovası, Adalar Denizi, Kelkit Çayı.** Mahalle, meydan, bulvar, cadde, sokak, çıkmaz adlarında geçen "mahalle, meydan, bulvar, cadde, sokak, çıkmaz" sözcükleri büyük yazılır: **Fatih Mahallesi, Taksim Meydanı, Turgut Özal Bulvarı, İnönü Caddesi, Cemal Nadir Sokağı, Osman Bey Çıkmazı.**

l. Saray, köşk, han, kale, köprü, anıt adlarının bütün sözcükleri:

Dolmabahçe Sarayı, Revan Köşkü, Bağdat Köşkü, Horozlu Han, Kars Kalesi, Malabadi Köprüsü, Kız Kulesi, İnönü Anıtı...

m. Kurum, kuruluş, kurul adları: **Türk Dil Kurumu, Bakanlar Kurulu, Yüksek Öğretim Kurulu, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ankara Ticaret Odası...**

n. Kitap, dergi, gazete, tablo, heykel, yasa, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge adlarının her sözcüğü: **Yaban, Tutsak, Esir Şehrin İnsanları, Zamanın Elinden Tutmak; Töre, Türk Yurdu, Varlık, Türk Dili; Hürriyet, Cumhuriyet, Yeniçağ, Zaman; Halı Dokuyan Kızlar, Mona Liza; Düşünen Adam; Ceza Kanunu...**

UYARI: Özel ada ait olmayan tür belli edici sözcükler küçük yazılır: **Deli Kurt romanı, Milliyet gazetesi, Bilim-Teknik dergisi, Mona Liza tablosu.** Kitap adlarında ve başlıklarda geçen "ve", "ile", "ya", "veya", "yahut", "ki", "-de", "mi" sözcükleri küçük harfle yazılır: **Suç ve Ceza, Kerem ile Aslı, Ya Devlet Başa ya Kuzgun Leşe, Turfanda mı, Turfa mı?, Diyorlar ki, Ben de Yazdım...**

r. Bayram adları: **Kurban Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, Öğretmenler Günü, Tıp Bayramı, Anneler Günü, Sevgililer Günü,**

s. Tarihî olay, çağ ve dönem adları: **Orta Çağ, Fransız Devrimi, Kurtuluş Savaşı, Aydınlanma Dönemi, Rönesans, Millî Edebiyat Dönemi...**

UYARI: Tarihî dönem bildirmeyen tür veya tarz bildiren terimler küçük harfle başlar: divan edebiyatı, divan şiiri, divan nazım şekilleri, halk edebiyatı, halk şiiri, eski Türk edebiyatı, Türk sanat müziği, tekke edebiyatı, Tanzimat edebiyatı...

t. Özel adlardan türetilen sözcükler: **Türkçe, Türkçü, Türklük, Türkçecilik, Türkçeci, Türkleşmek, Ankaralı, Avrupalılaşmak...**

UYARI: Türetilmiş özel adlardan sonra çekim ekleri gelirse kesme işareti konulmaz: **Türkçenin, Türkçüler, Türklüğün...**Özel ad asıl anlamı dışında kullanılırsa küçük harfle başlanarak yazılır: **jul, amper, acemi, hicaz; bayati, türkü, acemaşiran, varsağı...**

u. Yer ve ulus adlarıyla kurulan bileşik sözcükler: **Oltu taşı, Van kedisi, Adana kebabı, Urfa peyniri, Brüksel lahanası, Afyon kaymağı, İngiliz anahtarı, Frenk gömleği, Washington portakalı, Japon gülü, Hindistan cevizi...**

1. Tarihlerde geçen ay ve gün adları: **29 Ekim 1923, 29 Mayıs 1453 Salı günü...**

2. Levhalar, açıklama yazıları: **Giriş, Çıkış, Başkan, Doktor, Müdür, Başhekim...**

Levhalardeki yazılar birden çok sözcükten oluşursa yalnız birinci sözcük büyük harfle başlar: **Doktor odası, Öğretmenler odası, Otobüs durağı, Dolmuş durağı...**

6 .Bilim dallarında kullanılan terimlerin büyük harfle yazılıp yazılmayacağı ilgili dallardaki uygulamaya bağlıdır.

7. Zarf üzerindeki bütün sözcükler büyük harfle başlanarak yazılır.

8. Kısaltmaların bir bölümünde büyük harf kullanılır.

D. BİTİŞİK YAZILMASI GEREKEN BİRLEŞİK SÖZCÜKLER

Belirsiz ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, isnat grupları, birleşik eylemler, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli eylemlerden oluşan ifadeler, yeni bir kavramı karşıladıklarında birleşik sözcük olurlar: *yer çekimi, hanımeli, ses bilgisi; beyaz peynir, açıkgöz, toplu iğne; eli açık, sırtı pek; söz etmek, zikretmek, hasta olmak, gelebilmek, yazadurmak, alivermek; çoluk çocuk, çıtçıt, altüst; başüstüne, günaydın; sağ ol, ateşkes, külbastı.*

Birleşik sözcükler belirli kurallar çerçevesinde bitişik veya ayrı olarak yazılır.

Birleşik sözcükler aşağıdaki durumlarda bitişik yazılır, bu durumlar dışındakiler ayrı yazılır:

1. Ses düşmesine uğrayan birleşik sözcükler bitişik yazılır: *kaynana* (< *kayın ana*), *kaynata* (< *kayın ata*), *nasıl* (< *ne asıl*), *niçin* (< *ne için*), *pazartesi* (< *pazar ertesi*), *sütlaç* (< *sütlü aş*), *birbiri* (< *biri biri*).

2. Et- ve ol- yardımcı fiilleriyle birleşirken ses düşmesine veya ses türemesine uğrayan birleşik sözcükler bitişik yazılır: *emretmek* (<emir etmek), *kaybolmak* (<kayıp olmak); *haletmek* (<hal' etmek=tahttan indirmek), *menolunmak* (<men' olunmak); *affetmek* (<af etmek), *reddetmek* (<ret etmek).

3. Sözcüklerden her ikisi veya ikincisi, birleşme sırasında benzetme yoluyla anlam değişmesine uğradığında bu tür birleşik sözcükler bitişik yazılır.

a. Bitki adları: *aslanağzı*, *civanperçemi*, *keçiboynuzu*, *kuşburnu*, *turnagagası*, *akkuyruk* (çay), *alabaş*, *altınbaş* (kavun), *altıparmak* (palamut), *beşbıyık* (muşmula), *acemborusu*, *çobançantası*, *gelifeneri*, *karnıkara* (börülce), *kuşyemi*, *şeytanarabası*, *yı lanyastığı*, *akşamsefası*, *camgüzeli*, *çadırüşağı*, *gecesefası*, *ayşekadın* (fasulye), *hafızali* (üzüm), *havvaanaeli*, *meryemanaeldiveni*.

b. Hayvan adları: *danaburnu* (böcek), , *alabacak* (at), *bağrı kara* (kuş),, *beşpençe* (deniz hayvanı), *çakırkanat* (ördek), *kababurun* (balık), *kamçıkuyruk* (koyun), *kamışkulak* (at), *karabaş*, *karagöz* (balık), *kara-fatma* (böcek), *kızı lkanat* (balık), *sarıkuyruk* (balık), *yeşilbaş* (ördek), *sazkayası* (balık), *sırtıkara* (balık), *şeytaniğnesi*, *yalıçapkını* (kuş), *bozbakkal* (kuş), *bozyürük* (yılan), *karadul* (örümcek)

c. Hastalık adları: *itdirseği* (arpacık), *delibaş*, *karabacak*, *karataban*.

ç. Alet ve eşya adları: *balıkgözü* (halka), *deveboynu* (boru), *domuzayağı* (çubuk), *domuztırnağı* (kanca), *horozayağı* (burgu), *kargaburnu* (alet), *keçitırnağı* (oyma kalemi), *kedigözü* (lamba), *leylekgagası* (alet), *sıçankuyruğu* (törpü), *baltabaş* (gemi) *gagaburun* (gemi), *kancabaş* (kayık), *adayavrusu* (tekne).

d. Biçim adları: *ayıbacığı* (yelken biçimi), *balıksırtı* (desen), *civankaşı* (nakış), *eşeksırtı* (çatı biçimi), *kazkanadı* (oyun), *kırlangıçkuyruğu* (işaret), *koçboynuzu* (işaret), *köpekkuyruğu* (spor), *sıçandışı* (dikiş), *balgümeci* (dikiş), *beşikörtüsü* (çatı biçimi), *turnageçidi* (fırtına).

e. Yiyecek adları: *dilberdudağı* (tatlı), *hanımgöbeği* (tatlı), *hanımparmağı* (tatlı), *kadınbudu* (köfte), *kadıngöbeği* (tatlı), *kargabeyni* (yemek), *kedidili* (bisküvi), *tavukgöğsü* (tatlı), *vezirparmağı* (tatlı), *bülbülyuvası* (tatlı), *kuşlokumu* (kurabiye), *alinazik* (kebab).

f. Oyun adları: *beştaş*, *dokuztaş*, *üçtaş*.

g. Gök cisimlerinin adları: *Altıkardeş* (yıldız kümesi), *Arıkovanı* (yıldız kümesi), *Büyükayı* (yıldız kümesi), *Demirkazık* (yıldız), *Küçükayı* (yıldız kümesi), *Kervankıran* (yıldız), *Samanyolu* (yıldız kümesi), *Yedıkardeş* (yıldız kümesi).

ğ. Renk adları: *baklaçiçeği*, *balköpüğü*, *camgöbeği*, *devetüyü*, *fildişi*, *gülkurusu*, *kavuniçi*, *narçiçeği*, *ördekbaşı*, *ördekgagası*, *tavşanağzı*, *tavşankanı*, *turnagözü*, *vapurdumanı*, *vişneçürüğü*, *yavruağzı*.

4. -a, -e, -ı, -i, -u, -ü zarf-fiil ekleriyle *bilmek*, vermek, kalmak, durmak, gelmek, görmek ve yazmak eylemleriyle yapılan tasvirî eylemler bitişik yazılır: *alabildiğine*, *düşünebilmek*, *yapabilmek*; *uyuyakalmak*; *gidedurmak*, *yazadurmak*; *çıkagelmek*, *olagelmek*, *süregelmek*; *düşeyazmak*, *öleyazmak*; *alıvermek*, *gelivermek*, *gülüvermek*, *uçuvermek*; *düşmeyegör*, *ölmeyegör*.

5. Bir veya iki ögesi emir kipiyle kurulan kalıplaşmış birleşik

sözcükler bitişik yazılır: *alaşağı*, *albeni*, *ateşkes*, *çalçene*, *çalyaka*, *dönbaba*, *gelberi*, *incitmebeni*, *rastgele*, *sallabaş*, *sallasırt*, *sıkboğaz*, *unutmabeni*; *çekyat*, *geçgeç*, *kaçgöç*, *kapkaç*, *örtbas*, *seçal*, *veryansın*, *yapboz*, *yazboz tahtası*.

6. -an/-en, -r/-ar/-er/-ır/-ir, -maz/-mez ve -mış/-miş sıfat-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla oluşan birleşik sözcükler bitişik yazılır:

ağaçkakan, alaybozan, cankurtaran, çöpçatan, dalgakıran, demirkapan, etyaran, filizkıran, gökdelen, oyunbozan, saçkıran, yelkovan, yolgeçen;

Akımtoplar, altıpatlar, barışsever, basınçölçer, betonkarar, bilgisayar, çoksatar, dilsever, füzeatar, özezer, pürüzalır, uçaksavar, yurtsever;

Baştanımaz, değerbilmez, etyemez, hacıyatmaz, kadirbilmez, karıncaezmez, kuşkonmaz, külyutmaz, tanrıtanımaz, varyemez;

Çokbilmiş, güngörmüş.

7. İkinci sözcüğü -dı belirli geçmiş zaman ekiyle kurulan bileşikler bitişik yazılır:

Albastı, ciğerdeldi, çıtkırıldım, dalbastı, firdöndü, gecekondı, gündöndü, hünkârbeğendi, imambayıldı, karyağdı, külbastı, mirasyedi, papazkaçtı, serdengeçti, şıpsevdi, zıpçıktı.

8. Her iki sözcüğü de -dı belirli geçmiş zaman veya -r geniş zaman eklerini almış ve kalıplaşmış olan birleşik sözcükler bitişik yazılır:

Dedikodu, kaptıkaçtı, oldubitti, uçtuuçtu (oyun); biçerbağlar, biçerdöver, göçerkonar, kazaratar, konargöçer, okuryazar, uyurgezer, yanardöner, yüzergezer.

Aynı yapıda olan *çakaralmaz* da bitişik yazılır.

9. Somut olarak yer bildirmeyen alt, üst ve üzeri sözlerinin sona getirilmesiyle kurulan birleşik sözcükler bitişik yazılır:

Ayakaltı, bilinçaltı, gözaltı (gözetim), şuuraltı; akşamüstü, akşamüzeri, ayaküstü, ayaküzeri, bayramüstü, gerçeküstü, ikindiüstü, olağanüstü, öğleüstü, öğleüzeri, suçüstü, yüzüstü.

10. İki veya daha çok sözcüğün birleşmesinden oluşmuş kişi adları, soyadları ve lakaplar bitişik yazılır:

Alper, Aydoğdu, Birol, Gülnihal, Gülseren, Gündoğdu, Şenol, Varol; Abasıyanık, Adivar, Atatürk, Gökalp, Güntekin, İnönü, Karaosmanoğlu,

Tanpınar, Yurdakul; Boynueğri Mehmet Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Yedisekiz Hasan Paşa.

11. İki veya daha çok sözcükten oluşmuş Türkçe yer adları bitişik

yazılır: *Çanakkale, Gümüşhane; Acıpayam, Pınarbaşı, Şebinkarahisar; Beşiktaş, Kabataş.*

Şehir, kent, köy, mahalle, dağ, tepe, deniz, göl, ırmak, su vb. sözcüklerle kurulmuş sıfat tamlaması ve belirsiz ad tamlaması kalıbındaki yer adları bitişik yazılır:

Akşehir, Eskişehir, Suşehri, Yenişehir; Atakent, Batıkent, Konutkent, Korukent, Çengelköy, Sarıyer, Yenimahalle; Karabağ, Karadağ, Uludağ; Kocatepe, Tınaztepe; Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz; Acıgöl; Kızılırmak, Yeşilirmak; İncesu, Karasu, Sarısu, Akçay.

12. Kişi adları ve unvanlarından oluşmuş mahalle, meydan, köy vb. yer ve kuruluş adlarında unvan kelimesi sonda ise,

gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır: *Abidinpaşa, Bayrampaşa, Davutpaşa, Ertuğrulgazi, Kemalpaşa (ilçesi); Necatibey (Caddesi), Mustafabey (Caddesi).*

13. Ara yönler bitişik yazılır: *güneybatı, güneydoğu, kuzeybatı, kuzeydoğu.*

14. Dilimizde her iki ögesi de asıl anlamını koruduğu hâlde yaygın bir biçimde gelenekleşmiş olarak bitişik yazılan sözcükler de vardır:

a. *Baş* sözüyle oluşturulan sıfat tamlamaları: *Başağırlık, başbakan, başçavuş, başeser, başfiyat, başhekim, başhemşire, başkahraman, başkarakter, başkent, başkomutan, başköşe, başmüfettiş, başöğretmen, başparmak, başpehlivan, başrol, başsavcı, başşehir, başyazar.*

b. Bir topluluğun yöneticisi anlamındaki “baş” sözüyle oluşturulan belirsiz ad tamlamaları: *Aşçıbaşı, binbaşı, çarkçıbaşı, çeribaşı, elebaşı, mehterbaşı, onbaşı, ustabaşı, yüzbaşı.*

c. Oğlu, kızı sözleri: *Çapanoğlu, eloğlu, hinoğluhin, elkızı*.

ç. Ağa, bey, efendi, hanım, nine vb. sözlerle kurulanlar: *ağababa, ağabey, beyefendi, efendibaba, hanımanne, hanımefendi, hacıağa, hıyarağalık, kadinnine, paşababa*.

d. Biraz, birkaç, birkaçı, birtakım, birçok, birçoğu, hiçbir, hiçbirisi, herhangi belirsizlik sıfat ve zamirleri de gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır.

15. Ev ile kurulan birleşikler bitişik yazılır: *Aşevi, bakımevi, basımevi, doğumevi, gözlemevi, huzurevi, konukevi, orduevi, öğretmenevi, polisevi, yayınevi*.

16. Hane, name, zade sözcükleriyle oluşturulan birleşikler bitişik yazılır:

Çayhane, dersane, kahvehane, yazıhane; beyanname, kanunname, se-yahatname, siyasetname; amcazade, dayızade, teyzezade.

UYARI: *Eczahane, hastahane, pastahane, postahane* sözleri kullarımdaki yaygınlık dolayısıyla **eczane, hastane, pastane, postane** biçiminde yazılmaktadır.

17. Farsça kurala göre oluşturulan ad ve sıfat tamlamaları ile kalıplaşmış biçimler bitişik yazılır:

Cürmümeşhut, darıdünya, ehlibeyt, ehvenişer, erkânıharp, fecrisadık, gayrimenkul, gayrimeşru, hüsnükuruntu, hüsnüniyet, suikast, hamdüsenâ, hercümerç.

18. Arapça kurala göre oluşturulan tamlamalar ve kalıplaşmış biçimler bitişik yazılır:

Aliyyülâle, ceffelkalem, darülaceze, darülfünun, daüssıla, fevkalade, fevkalbeşer, hıfzıssıhha, hüvelbaki, şeyhülislam, tahtelbahir, tahteşşuur; âlemşümül, cihanşümül, aleykümselâm, Allahüâlem, bismillah, fenafillah, fisebilillah, hafazanallah, inşallah, maşallah, velhasıl, velhasılıkelam.

19. Müzikte makam adları bitişik yazılır: *Acembuselik, hisarbuselik, muhayyerkürdî*.

Bir sıfatla oluşturulan usul adlarında sıfat ayrı yazılır: *ağır aksak, yürük aksak, yürük semai*.

20. Yasada bitişik geçen veya bitişik olarak tescil ettirilmiş olan kuruluş adları bitişik yazılır: *İçişleri, Dışişleri, Genelkurmay, Yükseköğretim*.

(*) Alıntılarla bitişik ve ayrı yazılan birleşik sözcüklerin yazılışı konusunda TDK Yazım Kılavuzu'nun 2005 baskısı esas alınmıştır.

Sıra Sizde

1. Hane, name, zade ile kurulan birleşik sözcükler nasıl yazılır?

- Bitişik yazılır: Kahvehane, şikayetname, amcazade...

2. Farsça ve Arapça kurala göre oluşturulan tamlama ya da kısa cümleler nasıl yazılır?

Her iki dilden alınan tamlama ya da cümle tipindeki anlatımlar bitişik yazılır:

- Gayrimenkul, fevkalade, suikast, inşallah, aleykümselam, selamünaleyküm

3. Yer, ulus kişi adlarıyla kurulan birleşikler nasıl yazılır?

- İlk sözcüğün ilk harfi büyük, ikinci sözcükler küçük harfle yazılır:

- Oltu taşı, Afyon kaymağı, Japon işi, Fin hamamı, Türk kahvesi, İngiliz anahtarı.

I.NOKTALAMA İŞARETLERİ

Yazıda anlatılanın kolayca anlaşılmasını sağlamak amacıyla kullanılan işaretlere noktalama işaretleri denir. Konuşmada söze duygu değeri katan yüz, göz, el, kol, baş, omuz işaretlerinin yerini yazıda noktalama alır. Her biri ayrı görev üstlenen başlıca noktalama işaretleri şunlardır:

1. Nokta (.)

a.Soru anlamı taşımayan ve içinde ünlem barındırmayan bitmiş cümlelerin sonuna konur:

Şu fani dünya saadetleri içinde hiçbir şey, aziz Türk çocuklarına Türk dilini öğretmek kadar güzel hizmet değildir. (N. S. Banarlı, Türkçenin Sırları)

b.Kısaltmaların bir bölümünde kullanılır:

Al. (alay), Dr. (doktor), İng. (İngilizce), s. (sayfa), vb. (ve benzerleri)

c.Sayıların sonunda sıra bildirmek için kullanılır:

IV. (dördüncü), 10. (onuncu) , XX. yüzyıl, 12. Cadde, 5. Sokak
II. Mehmet

d.Bir yazıda bölüm başlarında kullanılan rakam ve harflerden sonra konur:

I.	1.	A.	a.	a.a.
II.	2.	B.	b.	b.a.

e.Tarihlerin yazılışında:

28. 08. 2005	28. VIII. 2005	28 Ağustos 2005
---------------------	-----------------------	-----------------

f.Saat ve dakika arasında:

03. 10

12. 30

19. 15

22.45

g. Bibliyografik künyelerin sonuna konur:

Ahmet Bican Ercilasun, Dilde Birlik, Cönk Yayınları, İstanbul 1984.

h. Büyük sayılarda sayı bölükleri arasında -isteğe bağlı olarak- kullanılır:

12.560.2001.245.660.300

ı. Matematikte çarpma işareti yerine kullanılır: **15.15 = 225**

2. Virgül (,)

a. Bir cümlede birbiri ardınca sıralanan eş görevli sözcük ve sözleri ayırır:

Eğer dilimizi güçlü bir bilim, sanat, teknik diline, kültür diline dönüştürmek istiyorsak yabancı, yeni kavramları vakit geçirmeden Türkçeden karşılamalıyız.(Doğan Aksan, Anadili)

Paris'te, Kahire'de, Hindistan'da hayvanlar bahçesini gezmiş, birçok aslanlar görmüştüm. (Süleyman Nazif)

Gözüm, canım efendim, sevdiğim, devletli sultanım (Fuzuli)

b. Sıralı cümleleri ayırır:

Yıllar yarlardan, yarlar yıllardan vefasız. (Y.K. Karaosmanoğlu)

Armut piş, ağzıma düş. Atatürk eğitim dilinin tümüyle Türkçe olması üzerinde ısrarla durmuş, eğitimin "millî eğitim" olmasının baş şartını buna bağlamıştır. (Oktay Sinanoğlu, Hedef Türkiye)

c. Cümlede özellikle vurgulanan öğelerden sonra kullanılır:

Önce şunu belirtmeliyiz ki ,Türkçe, başka dillerde çok seyrek kullanılan bu anlatım yolunda ...olağanüstü güçlü ve etkileyici anlatım biçimleri ortaya koymuştur. (Doğan Aksan,Türkçenin Gücü)

d. Uzun cümlelerde yüklemiden uzak düşmüş özneyi belirtmek için kullanılır:

Ömer Seyfeddin, cepheleeri tanımış bir asker olduğundan, savaşların biraz da şuur boğuşması olduğunu görmüştür. (Sadık Tural, Zamanın Elinden Tutmak)

a. Cümle içinde kullanılan ara söz ve ara cümlelerin iki yanında – kısa çizgi göreviyle- kullanılır:

Bu durumda , *siz istediğınızı düşünün*, ona gerçeği söylemekten başka çare kalmadı.

Bu durumu sürüp gidenin mantığı ile açıklamak bizi geçmiş özlemciliği veya egzotik çeşni arayışı gibi tespitlere, *be tespitleri yapma basitliğine*, götürebilir. (Mehmed Doğan,Dil Kültür Yabancılaşma)

Anlama güç kazandırmak için yinelenen sözcükler arasında kullanılır:

Kopar sonbahar tellerinden

Derinden, derinden, derinden

Biten yazla başlar keder musikisi (Yahya Kemal Beyatlı)

Babam, zavallı babam beni kucağına aldı

O zaman babam beni bir daha, bir daha, bir daha öptü. (Cenap Şehabettin)

Yol, hep yol, daima yol...Bitmiyor düzlük yine (Faruk Nafiz Çamlıbel, Han Duvarları)

g. Tırnak içine alınmayan aktarma cümlelerden sora kullanılır:

-Bana istediğınızı söyleyebilirsiniz, dedi.

Oraya herkesten önce varmalıyım, diye düşündü.

Gönder onları içeriye de kızartıversinler, dedi. (Y.K. Karaosmanoğlu, Millî Savaş Hikâyeleri)

h. Kendilerinden sonra gelen cümleyi anlamca pekiştiren,özetleyen “*evet, hayır, yok, elbette ,tamam, olur, olmaz, hadi, hayhay...*” gibi sözcüklerden sonra kullanılır:

Hayır, hayal ile yoktur benim alışverişim. (Mehmet Akif Ersoy, Safahat)
Hüseyin Bey şaşkın bir halde: Peki, buyursunlar, dedi.
(Y.K.Karaosmanoğlu, Millî Savaş Hikâyeleri)

ı. Hitaplardan sonra kullanılır:

Yurttaşlarım, Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. (Atatürk)
Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne,
Milli Eğitim Bakanlığına,
Sayın Bakan,
Sevgili Arkadaşım,
Saygıdeğer Babacığım,

a. Yazışmalarda yer adlarını tarihlerden ayırmak için kullanılır:

Ankara, 30 Ağustos 2005

b. Bibliyografik künyelerde kullanılır:

Nihat Özon, Sinema Terimleri Sözlüğü, TDK Yayını, Ankara 1963.

Türk Dil Kurumu, İmlâ Kılavuzu, TTK, Basım evi, Ankara 1993.

Sadık Tural, Edebiyat Bilimine Katkıları, Ecdad Yayını, Ankara 1993.

c. Sayıların yazılışında kesirleri ayırmak için konur: **3,5** (üç tam, onda beş; üç buçuk) ; **0,75** (sıfır tam yüzde yetmiş beş)

d. Anlatım bozukluğuna yol açmamak için mutlaka kullanılması gereken yerler de vardır:

1. Adın önüne rastlayan adlaşmış sıfatları belirtmek için kullanılır:

Küçük, çam ağacının altına saklandı.

Vahşi, kadına doğru sessizce yaklaştı.

2. Tamlayanı düşmüş ad tamlamalarında düşmeyen söz cük,başka bir adın sonuna rastlarsa kullanılır:

Subay, çocuklarına özel ders veriyordu.

3. Adların sıfat görevinde kullanıldıkları tamlamalarda addan sonra kullanılır:

Toprak, yolun kıyısında duruyordu.

4. İşaret sıfatı ile işaret zamirini ayırmak için kullanılır:

O, sınıfın duvarına asılmalıydı.

Bu, apartmanın girişinde duruyordu.

e. Konuşma çizgisinden önce kullanılır:

Kapıdaki kadın başkalarının yaklaştığını fark edip,

Çabuk açın kapıyı, diye fısıldadı.

3.Noktalı virgül (;)

a. Cümle içinde virgüllerle ayrılmış tür veya takımları birbirinden ayırmak için kullanılır:

Aslan, kaplan, çakal vahşi; kedi, köpek, tavuk evcil hayvanlardır.

Meyvelerden armut, muz, üzüm; sebzelerden pırasa, maydanoz,soğan aldı.

b. Öğeleri arasında virgül bulunan sıralı cümleleri ayırır:

At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır.

Daha neler, tavuk meler; kurbağa oturmuş, çocuk beler.

c. Virgülle ayrılmış örnekleri değişik örneklerden ayırmak için kullanılır:

Asya, Avrupa, Afrika anakaralara; Çin, İspanya, Mısır ülkelere örnektir.

Eser verilen türler arasında şiir, tiyatro, öykü; türlerin öğeleri arasında da uyak, dekor, olay sıralanabilir.

d. Biçimce farklı anlamca birbirine bağlı cümleler arasında kullanılır:

Vatan için ölmek de var;

Fakat borcun yaşamaktır. (Tevfik Fikret)

Sen, ben yok; biz varız. (Ziya Gökalp)

4.İki Nokta (:)

a) Alıntılardan önce iki nokta konur:

"Goethe: Bir yazarın üslûbu, yazarın mizacını taşır, diyor."

b) Kendisinden sonra örnek verilecek cümlelerin sonuna konur:

Mısra sonlarında kafiyeysmi kelimeler de kullanıyor: kapalı, çingirakları, ayakları, yalı, olmalı. (Mehmet Kaplan, Edebiyatımızın İçinden)

c) Bir cümleden sonra açıklama yapılacaksa kullanılır:

Şimdi sana bir itirafta bulunabilirim : Form meselesine bu kadar takılıp kalman... fizik çirkinliğimin mahsulüdür. (Cahit Sıtkı Tarancı)

ç) Karşılıklı konuşmalarda konuşan kişinin adından sonra konur:

Kızlardan biri :

- Keşke çiğ köfte de olsa, diye hayıflandı.

Oğlanlardan biri :

-Yahu o çiğ eti nasıl yiyorsunuz, diye burun kıvırdı.

(Emine Işınsoy, Küçük Dünya)

d) Ses biliminde uzun ünlüyü göstermek için konur: *ka:til, a:ile*

e) Kütüphanecilikte yazarı ile eseri arasına konur: Mario Puzo : Baba

5.Üç Nokta (...)

a. Bitmemiş cümlelerin sonuna konur:

Az sonra nehrin üzerindeki köprü kemerlerinin uğultusu duyuldu ve lokomotif tüm gücüyle böğürdü, vedalaşırcasına...

(Cengiz Aytmatov, Yüz Yüze)

-Hey amca, bir dakika lütfen!...

-Hadi iyi geceler, iyi yolculuklar.

-Kapatma bir dakika, burası artık... (Abdülkadir Hayber, Arakesme)

b. Kaba sayıldığı için söylenmeye veya söylenmesinde sakınca görülen sözcük ve sözlerin yerine kullanılır:

Git işine eş... herif!

Arabacı B...'a yaklaştığını söylüyor, ikide bir fırsat bularak arabanın içine doğru başını çeviriyordu. (A.H.Tanpınar, Huzur)

c . Alıntılarda, alınmayan bölümlerin yerine kullanılır:

Sait Faik bu hikâyesinde... çevreye geniş yer verir. (M.Kaplan, Hikâye Tahlilleri)

d. Sözün bir yerde kesilerek, kalanı okuyucunun zihninde tamamlamasını sağlamak için kullanılır:

Işıklarda neşe, renklerde neşe, insanlarda neşe... Öyle neşeli bir âlem başlardı ki... (Orhan Hançerlioğlu, Mustafa Kemal'in Askerleri)

e. Ünlem ve seslenmelerde anlatımı pekiştirmek için kullanılır:

Beneklerin ötesine berisine sokulan fırça kimini kuşa, kimini yıldıza çeviriyor.

- Yaşa, Reis!...diyorum. Harika vallahi!... (Bedri Rahmi Eyüboğlu, Delifışek)

f. Karşılıklı konuşmalarda eksik bırakılan cevaplarda kullanılır:

Benimle gelir misin?

-Bilmem ki...

- Nasıl bilmezsın?

-Babam...

- Babandan mı korkuyorsun?

-Hayır, yani...

4 Soru İşareti (?)

a. Soru bildiren cümle veya sözlerin sonuna konur:

Arabamız tutarken Erciyeş'in yolunu

Hancı dedim, bildin mi Maraşlı Seyhoğlunu? (Faruk Nafiz, Han Duvarları)

b. Sözde soru cümlelerinin sonuna da konur:

Şakaklarıma kar mı yağdı , ne var?

Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?

(Cahit Sıtkı Tarancı,Otuz Beş Yaş Şiiri)

c. Yarıda kesilmiş sorulu cümlelerde üç noktayla kullanılır:

Sen de mi Brütüs?...

d. Kesin olmayan bilgilerin yanına yan ayraç içinde konur:

1238(?) yılında doğan Yunus 1320 yılında ölmüştür.

e. Soru anlamlı sıralı ve bağlı cümlelerde en sona konur

Şiir bir bilgi mi, bir birikim mi?

f. Mi soru sözcüğü zarf – fiil göreviyle kullanıldığında cümlede soru işareti kullanılmaz:

Gözlüğünü taktı mı yazılarını daha iyi okuyor

g. Bileşik yapıdaki cümlelerde soru anlamı temel cümleyle ilgili değilse soru işareti kullanılmaz:

Onu sokakta mı, işte mi gördüğümü hatırlayamıyorum.

7. Ünlem işareti (!)

a. Şaşma, acıma, kızma... gibi derin, sarsıcı, dokunaklı duygular anlatan cümlelerde kullanılır:

Yarışın, şimşekle, yelle...

Ok yumruktur, kılıç sille

Her vuruşta düşen kelle

En azından kırk olacak!

(N.Y.Gençosmanoğlu, Malazgirt Destanı)

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!

(Yahya Kemal)

b. Seslenme, hitap ve uyarı ünlemlerinden sonra konur:

Ey mavi göklerin beyaz ve kırmızı süsü!... (Arif Nihat Asya, Bayrak)

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri! (Mustafa Kemal Atatürk)

c. Bir söze alay, kinaye veya küçümseme anlamı katmak için araç içinde kullanılır:

Bu parlak fikirlerin (!) az daha bizi felakete sürüklüyordu.

8. Kısa çizgi (-)

- a. Satır sonuna sığmayan sözcüklerin bölünmesinde kullanılır. (bk. V.bölüm)
- b. Ara sözleri ve ara cümleleri ayırmak için kullanılır:

Sonunda yazlık ev almayı hayal ettiği ilçeye –Çeşme’ye- yerleşti.

Bu ezanlar – ki şahadetleri dinin temeli-

Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli

(Mehmet Akif Ersoy)

- c. Dil bilimde kökleri ve ekleri ayırmada kullanılır:

Baş-ar-ı-lı-lar , ek-ici , biç-içi-lik , sarı-ar-dı

- d. Dil bilimde eklerin başında,eylem kök ve gövdelerinin sonunda kullanılır:

-i, -e, -de, -den; -cı, -ce, -lı, -lık...

yaz-, oku-, düşün-,dur- ; bekle-, kazı-

- e. Dil bilimde heceleri ayırmada kullanılır: *seb-ze-ci-lik, Türk-lük, bu-run-sak*

- f. Alıntı sözcüklerle yabancı kurallara göre kurulan tamlama ve türetmelerde

kullanılır:

Edebiyat-ı Cedide, Teşkilât-ı Esasiye; Garaibü's-Sıgar, Fevaidü'l-Kibar

bilâ-kayd u şart, na-çar , hazine-dar, bî-çare, galat-at, memur-in

g. Aralarında ortaklık bulunan kavramlar arasına konur:

Türk-Yunan ilişkileri, Türkçe-İngilizce Sözlük, Ankara-Konya yolu

Hami-Sami dilleri, 2005-2006 öğretim yılı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, "Mardin-Münih Hattı" zarf-fiil, bağ-fiil, Fen-Edebiyat Fakültesi.

h. Dilimize yerleşmemiş yabancı özel adlarda ve tür adlarında kullanılır:

Sainte-Beuve, Bouches-du-Rhone; by-pass, check-up

I Adreslerde semt ile kent arasında kullanılır: *Bornova-İzmir*

h. Matematikte çıkarma işareti olarak kullanılır: *20-10= 10 (yirmi eksi on)*

9. Uzun çizgi (–)

Yazıda satır başında bulunan konuşmaları göstermede kullanılır.
Oyunlarda uzun çizgi konuşanın ardından sonra konur:

Selmin'in yüzü solgundu.

– *Günaydın , dayı*

– *Bonjur Selmin,otur.*

Kız önüne bakıyordu.Besim yeşil zeytin tabağını ona doğru sürdü.

(Peyami Safa, Yalnızız)

Kör Hasan – (Çok sert.) At

o silâhı elinden

S.Naciye – (Korkuyla silâhı atar.) Baba!

Kör Hasan – Seni sarı çiyan seni.

S.Naciye – Geldim ya.

(Recep Bilginer, Sarı Naciye)

10. Eğik çizgi (/)

a. Şiirlerden yapılan alıntılarda, dizeleri yan yana yazarken kullanılır:

*İçimde damla damla bir korku birikiyor / Sanıyorum her sokak başını
kesmiş evler / simsiyah camlarını üzerime dikeyor / Gözleri çıkarılmış bir
âmâ gibi evler. (Necip Fazıl Kısakürek, Kaldırımlar)*

b. Adreslerde apartmanla daire numaraları arasına konur: *Nu: 23/ 16*

c. Adreslerde semt ile kent ve ilçe ile il arasına konur: *10. Cadde, Nu : 23/ 16 Demetevler / ANKARA*

d. Dil bilimde eklerin değişik biçimlerini gösterirken kullanılır:

-ci/-cı, -cü/-cu, -çi /-çı, -çü/-çu

e. Matematikte bölme işareti olarak kullanılır: *50 / 5 = 10 (elli, bölü beş)*

11. Yay ayraç (( ))

a. Cümlelerin yapısıyla doğrudan ilgisi olmayan açıklamalar, yay ayraç alınır.

*Orhan Veli ve arkadaşları hem şekil (**vezin, kafiye, nazım şekli**) hem muhteva (**tema, kompozisyon, dil**) açısından bir ihtilâl yaparlar. (Sadık Tural, Zamanın Elinden Tutmak)*

(Hakkında açıklama yapılan söze ait ek, yay ayraç kapandıktan sonra yazılır. Ayrıca "yani" ile yapılan açıklamalar yay ayraç içine alınmaz.)

b. Tiyatro eserlerinde konuşanın hareketlerini, durumunu açıklamak için kullanılır:

*Muhtar – (**Başını uzatır.**) Ali, az gel buraya!*

*Garip Ali – (**Silkinir, toparlanır.**) Geliyorum.*

*Muhtar – İçeri gir, içeri (**Ali girer.**) Ali, iyi çocuksun, severim seni.*

Garip Ali- Sık sık çıkışırsın da.

(Recep Bilginer, İsyancılar)

c. Alıntıların aktarıldığı eseri veya yazarı göstermek amacıyla kullanılır:

Sivas yollarında geceleri

Katar katar kâğnılar gider

Tekerleri meşeden

Ağız dil vermeyen köylüler

(Cahit Külebi)

Herkes birbirinin sırtında

Birbirinin cebinde herkesin eli

(Cahit Külebi,Türk Mavisi)

d. Alıntılarda, atlanılan bölümleri gösteren üç nokta yay ayraç içine alınabilir.

e. Bilginin şüpheli olduğunu belirten soru işareti yay ayraç içine alınır.

f. Alay, kinaye, küçümseme amacıyla ünlem işareti yay ayraç içine alınır.

g. Bir yazının maddelerini gösteren rakam ve harflerden sonra, kapama yay ayracı kullanılır: I), II), 1), 2), A), B), a), b)

12. Köşeli ayraç ([ ])

Ayraç içinde ayraç kullanılması gereken durumlarda yay
ayraçtan önce köşeli ayraç konur.

13. Kesme işareti (')

a. Özel adlara eklenen iyelik ve durum ekleri kesme ile ayrılır. Yalnız kurum, kuruluş, akım, çağ, dönem, sonda kullanılan unvan, ay ve gün adlarıyla deyimlerde geçen özel adlara eklenen çekim ekleri ayrılmaz.

Ahmet'i, Recep'e, Gazi Antep'i, Zonguldak'a, Sinop'un

Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dekanlığına, Bakanlar Kurulunu, Orta Çağın, Millî Edebiyat Akımından, İsmet Paşanın Hüseyin Beyi, Enver Paşayı, 29 Ekimden 23 Nisanı, Allahın delisi, Allaha emanet, Allahtan hayırlısı.

(Yabancı özel adlara eklenen bütün ekler kesme ile ayrılır.)

b. Kısaltmalara getirilen ekler kesme ile ayrılır. Büyük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen ekler kısaltmanın son harfinin okunuşuna uyar. Küçük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen ekler sözcüğün okunuşuna uyar.

AB'nin, TMO'ya, TDK'nın, TV'ye, TBMM'de

kg'dan, cm'yi, m'si

(Sonunda nokta bulunan kısaltmalar kesme ile ayrılmaz. Bunlarda ek noktadan sonra sözcüğün okunuşuna uygun yazılır: *vb.leri, mad.si, Fr.yı, Nu.dan*

c. Sayılara getirilen ekler kesme ile ayrılır. Ek sayının son ünsüzünün okunuşuna uyar.

1940'ta, 1939'da, 1943'te, 1942'de

6,35'lik, 9,65'lik, 45'lik, 7'nci, 6'ncı

d. Yaygın olmayan ses düşmeleri yerine kesme konur:

Görelim mevlam n'eyler

N'eylerse güzel eyler

(Erzurumlu İbrahim Hakkı)

e. Bir harf veya ekten sonra, ek gelirse kesme ile ayrılır: *A'dan Z'ye, -cı'nın -ıcı'yla karıştırılmaması gerekir.*

14. Tırnak işareti ("... ")

a. Bir kişiden veya yazıdan olduğu gibi aktarılan sözler tırnak içine alınır.

Kişiler arasındaki ortak duygu ve düşünce akımı dille kurulabilmekte; dolayısıyla milli birlik ve beraberlik de toplumun bireylerini birbirine

perçinleyen dil ile sağlanabilmektedir. Dilin bu özelliği Atatürk tarafından şu sözlerle dile getirilmiştir: " **Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı, Türk Milletidir. Türk milleti demek, Türk dili demektir. Türk dili, Türk Milleti için kutsal bir hazinedir...**" (Zeynep Korkmaz)

b . Özellikle vurgulanmak istenen sözler tırnak içine alınır:

Türkçeden yabancı dillere geçen kelime ve deyimler bizim onlar üzerindeki tesirlerimizi göstermesi bakımından ayrıca mühim bir konudur. "Yoğurt" ve "şişkebab" kelimeleri, yoğurt ve şişkebabıyla beraber bütün dünyaya yayılmıştır.

(Mehmet Kaplan)

c. Kitapların ve yazıların adları tırnak içine alınır:

"Deli Kurt" romanının son bölümü "Yolların Sonu" adını taşır.

(Tırnak içine alınan sözlerden sonra kesme işareti kullanılmaz: *Oktay Sinanoğlu'nun "Hedef Türkiye"sini okuyunuz.*)

15. Tek tırnak işareti ('...')

Tırnak içinde verilen ve yeniden tırnağa alınması gereken bir sözü belirtmek için tek tırnak kullanılır: *"Eski okullarda bugünkü anlamıyla ana dili öğretimi yoktu. Tanpınar 'On üç asırdan beri muhtelif lügatlerin arasında dolaşan Türk düşüncesi ancak Türkçenin içinde kendisini bulabileceğine inanmıştır.' sözleriyle Türk düşüncesinin yüzyıllar süren başıboşluğunu dile getirmiştir."*

Dil yazılarında verilen örneğin anlamını göstermek için de kullanılır: *"Bugün sakınmak biçiminde yaşayan sözcük, Köktürkçede 'üzülmek', Uygurcada 'düşünmek' anlamına geliyordu."*

16. Denden işareti ("")

Bir yazıda alt alta gelen aynı sözcüklerin veya sözlerin tekrar yazılmasını önlemek için kullanılan işarettir:

-yor	:	Şimdiki		zaman	eki
-ecek	:	Gelecek	"	"	
-miş	:	Geçmiş	"	"	
-dı	:	Geçmiş	"	"	
-r	:	Geniş	"	"	

17. Yazıda kullanılan öteki işaretler

+	artı	<	küçük, çıkma
x	çarpı	>	büyük, gelişme
=	eşitlik	***	bölüm sonu
%	yüzde	±	eksiği veya fazlası
`	üs	≅	yaklaşık eşitlik
∫	paragraf	•	bitti
∴	çeviriniz	≈	yaklaşık değer

*   **dipnot**   §   **paragraf**

◦   **derece**

=>   **devam**

→   **gönderme**

III   KISALTMALAR

Kısaltma; bir sözcük, terim veya özel adı karşılayan harflerden biri veya birkaçı ile daha kısa olarak belirtilmesi ve simgeleştirilmesidir.

Kısaltmalarla ilgili kurallar TDK'nin Yazım Kılavuzu'nda şöyle belirlenmiştir:

1. Kuruluş, kitap, dergi ve yön adlarının kısaltmaları genellikle her sözcüğün ilk harfinin büyük olarak yazılmasıyla yapılır: *TDK* (Türk Dil Kurumu), *ABD* (Amerika Birleşik Devletleri); *TD* (Türk Dili), *TK* (Türk Kültürü), *TDED* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi); *B* (batı), *D* (doğu), *G* (güney), *K* (kuzey); *GB* (güneybatı), *GD* (güneydoğu), *KB* (kuzeybatı), *KD* (kuzeydoğu).

Ancak kimi kısaltmalarda sözcüğün birkaç harfinin kısaltmaya alındığı da görülür. Bazen de aradaki kelimelerden hiç harf alınmadığı olur. Bu tür kısaltmalarda, kısaltmanın akılda kalabilmesi için yeni bir sözcük oluşturma amacı güdülür: *BOTAŞ* (Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi), *İLESAM* (İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği), *TÖMER* (Türkçe Öğretim Merkezi).

Gelenekleşmiş olan *T.C.* (Türkiye Cumhuriyeti) ve *T.* (Türkçe) kısaltmalarının dışında büyük harflerle yapılan kısaltmalarda nokta kullanılmaz.

2. Element ve ölçülerin uluslararası kısaltmaları kabul edilmiştir: *C* (karbon), *Ca* (kalsiyum), *Fe* (demir); *m* (metre), *mm* (milimetre), *cm* (santimetre), *km* (kilometre), *g* (gram), *kg* (kilogram), *l* (litre), *hl* (hektolitre), *mg* (miligram), *m²* (metre kare), *cm²* (santimetre kare).

3. Kuruluş, kitap, dergi ve yön adlarıyla element ve ölçülerin dışında kalan kelime veya kelime gruplarının kısaltılmasında, ilk harfle birlikte kelimeyi oluşturan temel harfler dikkate alınır. Kısaltılan kelime veya kelime grubu; özel ad, unvan veya rütbe ise ilk harf büyük; cins isim ise ilk harf küçük olur: *Alm.* (Almanca), *İng.* (İngilizce), *Kocatepe Mah.* (Kocatepe Mahallesi), *Güniz Sok.* (Güniz Sokağı), *Prof.* (Profesör), *Dr.* (Doktor), *Av.* (Avukat), *Alb.* (Albay), *Gen.* (General); *is.* (isim), *sf.* (sıfat), *hızl.* (hazırlayan), *çev.* (çeviren), *ed.* (edebiyat), *fiz.* (fizik), *kim.* (kimya).

* * *

Küçük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen eklerde sözcüğün okunuşu esas alınır: *cm'yi*, *kg'dan*, *mm'den*, *ykr'un*. Büyük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen eklerde ise kısaltmanın son harfinin okunuşu esas alınır: *BDT'ye*, *TDK'den*, *THY'de*, *TRT'den*, *YTL'nin*. Ancak kısaltması büyük harflerle yapıldığı hâlde bir kelime gibi okunan kısaltmalara getirilen eklerde kısaltmanın okunuşu esas alınır: *ASELSAN'da*, *BOTAŞ'ın*, *NATO'dan*, *UNESCO'ya*.

Sonunda nokta bulunan kısaltmalar kesmeyle ayrılmaz. Bu tür kısaltmalarda ek, noktadan sonra ve sözcüğün okunuşuna uygun olarak yazılır: *Alm.dan*, *İng.yi*, *vb.leri*.

Sert ünsüzle biten kısaltmalar, ek aldıkları zaman okunuşta yumuşatılmaz: *AGİK'in* (AGİĞ'in değil), *CMUK'un* (CMUĞ'un değil), *RTÜK'e* (RTÜĞ'e değil), *TÜBİTAK'ın* (TÜBİTAĞ'ın değil).

Ancak *birlik* kelimesiyle yapılan kısaltmalarda söyleyişte *k'nin* yumuşatılması normaldir: *ÇUKOBİRLİK'e* (söylenişi ÇUKOBİRLİĞE), *FİSKOBİRLİK'in* (söylenişi FİSKOBİRLİĞİN).

IV. KAYNAKÇA

1. Eker, Süer, Çağdaş Türk Dili, 2006, Grafiker Yay. Ankara
2. Kalfa, Mahir, Türkçede Noktalama, y.t.y. Yargı Yay, Ankara

3. Şavk, Ülkü Çelik, Ana Hatları ile Türk Dili, 2011,Yargı Yay. Ankara
4. TDK, Yazım Kılavuzu, 2005, Ankara
5. Yeniçeri, Hüseyin, Türkçe Yazım Kılavuzu, 2006, Yargı Yay. Ankara
6. Yeniçeri, Hüseyin vd., Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım, 2008, Tablet Yay., Konya.